

UDK: 41+413.13+4

Ziyodbek ABDULLAEV,
DSc doctoral candidate at Fergana State University
E-mail: abdullaevziyod@gmail.com

Based on the review by Associate Professor, PhD Z. Sanaqulov

A CONTRASTIVE ANALYSIS OF REDUCTION-BASED INFORMAL FORMS OF ANTHROPNYMS IN UZBEK AND GERMAN

Annotation

This article examines the informal forms of anthroponyms and their linguistic and cultural characteristics in Uzbek and German. Anthroponyms are commonly shortened in speech for various reasons, including linguistic economy and the expression of affection or close relationships. The research reveals that both languages use similar strategies for shortening anthroponyms, often based on initial, middle, or final segments. However, we note distinctions in the frequency and usage of abbreviated surnames, with German surnames being more prevalent in journalistic style. Our research primarily focuses on Uzbek anthroponyms, employing a comparative analysis of German anthroponyms where relevant. Overall, our findings highlight the commonalities and differences in the reduction of anthroponyms in Uzbek and German languages.

Key words: Uzbek language, anthroponyms, appellative, surname, name, contraction, informal forms, dialectal variants, hypocoristic suffix, language saving.

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ СОКРАЩЕННЫХ НЕФОРМАЛЬНЫХ ФОРМ АНТРОПОНИМОВ В УЗБЕКСКОМ И НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье рассматриваются неформальные формы антропонимов и их лингвистические и культурные характеристики в узбекском и немецком языках. Антропонимы часто сокращаются в устной речи по различным причинам, включая языковую экономию и выражение привязанности или близких отношений. Исследование показывает, что оба языка используют схожие стратегии для сокращения антропонимов, часто основанные на начальных, срединных или конечных сегментах имени. Однако отмечаются различия в частоте и контексте использования сокращенных фамилий, причем в немецком языке они более распространены в публицистическом стиле. Основное внимание в исследовании уделено узбекским антропонимам, при этом проводится сравнительный анализ с немецкими антропонимами там, где это целесообразно. В целом, результаты подчеркивают общие черты и различия в процессах сокращения антропонимов в узбекском и немецком языках.

Ключевые слова: узбекский язык, антропонимы, апеллатив, фамилия, имя, сокращение, неформальные формы, диалектные варианты, гипокористический суффикс, языковая экономия.

O‘ZBEK VA NEMIS TILLARIDA ANTRONIMLARING QISQARGAN NORASMIY SHAKLLARI KONTRASTIV TAHLIL

Annotatsiya

Maqolada o‘zbek va nemis tillarida antroponimlar qisqarishi natijasida yuzaga keladigan norasmiy shakllar va ularning lingvokulturologik xususiyatlari tadqiq etiladi. Antroponimlar nutqda turli sabablar, jumladan, til tejamkorligi, uzun ismlar talaffuzini osonlashtirish va shu asosda erkalash, suyish, yaqin munosabat kabi ma'nolarni ifodalash maqsadida qisqaradi. Har ikki qiyoslanayotgan tillarda ham antroponimlar bosh, o‘rta va oxirgi segment asosida qisqarishi mumkin. Nemis tili familiyalari qisqartma shakllari asosan publisistik uslubda faol qo‘llanilgani holda, o‘zbek tili familiyalari qisqartma shakllari yasalishi va qo‘llanilishi uchramaydi. Maqolada ilmiy tahlil asosan o‘zbek antroponimlari asosida olib boriladi, nemis tili antroponimlari esa kerakli o‘rinlarda qiyosiy tahlilga tortiladi. Bizning xulosalarimiz o‘zbek va nemis tillaridagi antroponimlarning qisqarishidagi o‘xshash va farqli jihatlarni ochib berishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, antroponim, apellyativ, familiya, ism, qisqarish, norasmiy shakllar, dialektal variantlar, gipokoristik qo‘shimcha, tilni tejash

Introduction. When talking about word formation, first of all, the methods of forming cognate nouns are meant, and their formation features have been the object of many scientific studies. However, the production of proper names is usually overlooked by researchers, and therefore the number of studies conducted on this problem is limited. Here the question arises: Is the formation of anthroponyms different from the formation of common nouns? In our opinion, proper nouns, in particular, personal names, not only from the point of view of their use but also from the point of view of word formation, form a separate group of the vocabulary of each language.

Literature review. For this reason, both types of nouns have different aspects. This is also confirmed by Gafurov's opinion about the formation of anthroponyms, which will be quoted below: "Names of people, anthroponyms are, first of all, words, and, like all words, they obey the laws of linguistics. But anthroponyms form a completely special layer in the language, in which their patterns arise" [10].

By the above opinion, it can be said that common and proper nouns can differ from each other not only by the function of naming but also by the phenomenon of word formation. Taking into account that Uzbek proper names are

almost similar in form to appellatives, it can be said that the formation of appellatives and proper nouns in the Uzbek language is almost indistinguishable from each other. But there are aspects of proper nouns that differ from the formation of appellatives, and for this reason, it is necessary to study the formation of proper nouns as a separate branch of onymic grammar. E.Begmatov (2013) conducted a scholarly study on the anthroponym-forming process in Uzbek nouns. The formation of anthroponyms can be achieved by phonetic-orphoepic, lexical-semantic, syntactic (composition), and affixation procedures, as distinguished by E. Begmatov [9].

The method of forming words by shortening words is defined differently in science. E.Begmatov (2013) refers to the formation of new variants through the reduction of anthroponyms as the phonetic-orthographic method. The reduction of anthroponyms does not create new names at all; these forms are known only in a small circle of communication and are familiar only to those who know the owner of the name and are not literate. For example, Shavkat can be shortened to Shavash, Chavish, Chavanka, Chavchanka. Shortened anthroponyms are always used instead of their full form, and only after they become familiar to everyone can they be classified as a separate name [9].

M. Lohde gives the following explanation for the way words are formed by contraction: "By contraction of words neither new words are formed nor migration to another word group is observed. By shortening the words, only the abbreviated version of the full form of the shortened word appears [6]. Fleischer and Barz [3: 218] state that the shortening of nouns is related to word formation in two ways. First, word-forming constructions as a complete base form for contractions, and secondly, new words are formed based on the words formed by contraction.

Research methodology. In this article, the forms created through contraction in Uzbek and German are analyzed contrastively. Comparative linguistics and historical-linguistic analysis methods are employed as the research methodology. These methods facilitate the examination of the formation of anthroponymic abbreviations within the anthroponymic systems of both languages, along with their distinctive usage features, illustrated through specific examples.

Analysis and results. In scientific research on linguistics, it has been determined that the shortening of words takes place based on various reasons: (a) word saving factor (linguistic economy), (b) referencing and (c) to express shades of meaning such as keeping a distance, taboo, and negative evaluation [7].

According to the German onomastic scientist A. Greule [4: 193-203], the shortening of the full forms of Sebastian and Albert into Basti and Bert in German was not due to the influence of children's language, but because of the need for more caressing.

In the Uzbek language, personal names are also shortened to express the meanings of caressing and affection, as well as to facilitate the pronunciation of (long) names consisting of two parts or more than two syllables.

In German, as Fleischer/Barz [3: 220] pointed out, anthroponyms can be shortened mainly on the basis of initial (Stefan → Stef, Wolfgang → Wolf) and final segments (Joachim → Achim, Martina → Tina). Abbreviations can also be made based on the middle segment of the name (Sebastian→Basti, Elisabeth→Lisa). But in the German language, it is very rare to shorten anthroponyms based on the middle segment, and this is typical only for first names, and shortened forms are used in the sense of caressing [1: 143].

In the Uzbek language, anthroponyms can be shortened based on the initial, final, and in very rare cases, the middle segment. Contraction of Uzbek anthroponyms based

on the main segment: Abdu ← Abdurazzoq, Gul ← Gulnora, Gulmira, Gulnoza, Bobo ← Bobomurad, Bek ← Bekmurod. Contraction based on the last segment of the name: Qosim ← Abduqosim, Bek ← Asadbek, Ulug'bek, Ali ← Muhammadali. On the basis of the middle segment, the contraction is very rare, and it is formed primarily by the sound change in the stem: Shano ← Gulshunos. When Uzbek names are used in different dialects, their shortened forms are formed and thus their dialectal variants appear. R. Khudoyberganov[11: 14], who has studied the variation of anthroponyms of the Uzbek language, notes that dialectal anthroponyms can have more than one variant. Dialectal or dialect-specific anthroponyms are the names of persons characteristic of the region where the dialect is spoken. Over time, dialectal personal names may transfer to the literary language:

While studying the shortened forms of nouns, it is natural to ask how the shortened form of anthroponyms differs from the shortened forms of appellatives. Shortened forms and full forms of appellatives form mutually synonymous pairs. The full and shortened forms of personal names also create synonymous pairs. However, if the shortened form is used as a personal name for a different person, the synonymy between the full and shortened forms is lost. For example, the following are variants of personal names in German.

(1a) Michael Schumacher hatte einen Skiunfall.

(1b) Es ist zu wünschen, daß sich Ballack und Schumi rechtzeitig vor der Demontage ihrer Denkmäler zurückziehen. Respekt und Anerkennung haben sie allemal verdient.

(1c) Hans Schumi bleibt auch als liebenswerter Mensch seinen Kollegen und Freunden in Erinnerung.

(2a) Und was sagt Sebastian Kurz dazu?

(2b)

Man muss dazu sagen, dass es für Basti nicht leicht ist, etwas vor mir geheim zu halten. (www.dwds.de)

Schumi in sentence (1b) is a shortened version of the anthroponym Schumacher in example (1a), and both forms represent the same person, the German racing driver Michael Schumacher. In sentence (1c), Schumi is the surname of another Austrian politician. Although Basti in sentence (2b) is a shortened form of the name Sebastian in example (2a), it refers to two different persons in the given examples. This situation is also observed in the Uzbek language, e.g.: Qosim ← Abduqosim, Matkarim ← Muhammadkarim

(3a) Ro'paramizdagi hovli Matkarim akaniki. (M. Axmedova)

(3b) Ularning ajablanishini ko'rgan Muhammadkarim kuldi. (S.Vafo)

Although Matkarim in example (3a) is a shortened form of the name Muhammadkarim in sentence (3b), but as we have seen above, both forms refer to different persons. At this point, we consider that it is permissible to dwell on the abbreviations of the name Muhammad, taking into account that it is one of the most beloved names in the peoples of the Islamic religion, in particular, in Uzbekistan.

In recent times, there has been an increasing trend among parents to name their children after variations of the name Muhammad, including its shortened forms. This practice is rooted in the historical tradition of giving children names with religious connotations, typically drawn from the Arabic language. This is particularly common in countries where Islam is the dominant religion and the Holy Qur'an holds a significant place in the lives of its people. Sometimes parents who don't have a deep understanding of the Arabic language give their children unusual names by using words from Arabic. The German scientist Annemarie Schimmel also notes the following in her treatise on this situation: "Parents' attempts to create names that rhyme with their names or the

names of their first-born children lead to the creation of completely meaningless names." [8: 70]

This situation is also observed in the shortened forms of Arabic names. Below are the contracted forms of Uzbek names:

1. The name Muhammad, which is the first or second component of compound names, is shortened in various forms:

a) The last syllable of the name is preserved, and the <d> in it is devoiced and becomes <ɾ> or <n>, for example, Matmurad ← Muhammadmurad. The name Muhammad can be shortened as the first or second component of a double name as shown above: Matkarim ← Muhammadkarim, Matniyoz ← Muhammadniyoz, Matazim ← Muhammadazim;

b) the shortened name consists of the first and last syllables of the name Muhammad. The anthroponym Muhammad, which is the second component of compound names, is replaced by the letter <u> in the first syllable to <a> and the <d> in the last syllable becomes voiceless to <ɾ>: Alimamat ← Alimuhammad, Ashirmamat ← Ashirmuhammad, Mamat ← Muhammad, etc. Although the above-mentioned contractions are made based on the factor of language saving and easy pronunciation of the name, from the point of view of Islamic society, they can be understood as disrespect not only to the owner of the name but also to the language of these names.

2. The anthroponym Amir, which means a title, also drops the vowel <a>, and the anthropoformant Mir- serves to make compounds: Mirodil, Mirtemir, Mirolim. Short forms of nouns can be used not only as variants of nouns but also as forms of endearment. E. Begmatov calls the formation of forms of caress through the shortening of names as phonetic-orphoepic names and believes that such name variants are formed based on the laws of speech economy [9: 218-219].

Table 2: German and Uzbek personal names based on the suffix -i

Group	type of word formation	German	Uzbek
1	Anthroponyms that do not have a full form and originally end in -i	Grigori	Soli, Boqi
2	One-segment contractions	Moni ← Monika	Zari ← Zarina Sarvi ← Sarvinoz
3	Multi-segment contractions	Klaumi ← Klaus- Michael Hanemi ← Hannemarie	Matg'ozi ← Muhammadg'ozi Mattoji ← Muhammadtoji
4	contraction based on -i	Daggi ← Dagmar	Guli ← Gulnora Nappi ← Nafisa
5	-i is added to the full form of the first name	Fritzi	-

As we can see in the table, there are similarities between the anthroponyms of the German and Uzbek languages in the first, second, and fourth groups, while in the third group, the contraction of personal names is different. In German, the multi-segmented noun is formed based on the first syllables of the two components of the compound Klaumi, while in Uzbek, it is formed based on shortening the first component and leaving the second component unchanged.

In addition to the above, the names of the Uzbek language undergo a drastic change, adding only the first syllable of the name and the consonant of the second syllable: Husi ← Husnida. Also, in oral speech, the sounds in the nouns can change dramatically, and the consonant in the head syllable can become a different sound, and -i is added to the resulting structure to form an abbreviated form of the noun:

Nappi ← Nafisa, Shoqi ← Shohsanam/Shohida, Muqi ← Mukhsin/Mukhibillo

Mappi ← Maftuna/Manzura, Sho'qi ← Shuhrat.

Based on the examples given above, it can be concluded that both in German and Uzbek, anthroponyms can be shortened based on the suffix -i. But unlike the Uzbek language, in German, the suffix -i can be formed not only based on anthroponyms but also based on adjectives and verbs: Blödi (stupid person) ← blöd (stupid), Brummi (truck) - brummen (to hum).

Below, we will analyze the suffixes that form the meaning of "caress" by joining nouns in the Uzbek language. Suffixes -m/im, which express the meaning of caress, are added to the first syllable of names or the first component of compounds: Ollam ← Ollabergan, Begim ← Bekmurod, Durdim ← Durdimurad. Taking into account that the shortened forms of names are used mainly by family members and close friends of the owner of the name, it can be assumed that the suffixes -m/-im are actually possessive suffixes.

Another suffix that serves to make shortened forms of first names is -i, which can be added to the first syllable of names in the form of address to express caress, close relationship: Guli ← Gulnara, Gulmira, Gulnoza; Dili ← Dilshoda, Dilnoza, Dilafuz; Zuli ← Zulayho, Zulfia (Zulpi); Begi ← Bekzod.

Also in German, the suffix -i can be added to names of persons and things to express kindness, close family relations, or discrimination [4: 193-203]. In German, the suffix -i is added to the first syllable of first names or surnames to express caress and closeness, for example: Rudi ← Rudolph, Kathi ← Katharina, Mani ← Manfred, Susi ← Susanne.

Unlike the Uzbek language, in the German language the suffix -i can be added to the names of inanimate objects in addition to personal words: Kuli ← Kugelschreiber 'pen', Trabi ← Trabant 'satellite'. In this case, the suffix -i does not mean benevolence, closeness, or caressing, but diminution. (2: 748-749). Among the Uzbek anthroponyms, some names originally end with -i and do not add the suffix -i to them: Bakhti ← Bakhtiyor, Shahi ← Shahida, Zari ← Zarina, etc. The German linguist Köpcke [5] identified 5 types of words formed with the suffix -i in the German language. The following table lists the forms made with -i in German and their Uzbek equivalents:

Another of the productive hypocoristic suffixes of the Uzbek language is -sh/-ish, which can be added to both female and male names to express the meanings of caressing and getting close. In this case, the first and second syllables of the name are preserved, and the suffix -sh/is, is added to it: Bobosh ← Bobomurod, Otash ← Otabek, Ruqish ← Ruqiya, Fotish ← Fotima, Dilish ← Dilshoda/Dilnavoz.

Some nouns are shortened in such a way that their first syllable is preserved and the consonant of the second syllable is replaced by a sleep sound and -sh/-ish is added to it: Qaqosh ← Qahromon, Paqish ← Faxriddin, Muqish ← Muxibillo.

The examples provided demonstrate how Uzbek anthroponyms frequently have Russian hypocoristic suffixes appended to them, creating unofficial first names. This is mostly a sign of the oral style. To save the language, Uzbek nouns from other languages, mainly from Russian, are actively used in the oral style: Dima ← Dilmurod, Misha ← Muhammad, Masha ← Mashhura, Shurik ← Shuhrat.

Conclusion. In conclusion, the analysis reveals that both German and Uzbek languages exhibit the use of shortened forms of personal names, albeit with distinct patterns. While German shortens both first names and surnames in both oral and written communication, Uzbek primarily contracts first names, influenced by the process of becoming literary and borrowing suffixes from the Russian anthroponomic system. These linguistic phenomena reflect

cultural norms and historical influences, underscoring the dynamic nature of language evolution.

LITERATURE

1. Donalies E. Die Wortbildung des Deutschen. Ein Überblick. 2. überarbeitete Aufl. – Tübingen: Narr, 2005. – 143 S.
2. Duden. Die Grammatik. Unentbehrlich für richtiges Deutsch // Der Duden in zwölf Bänden. – 9., überarbeitete und erweiterte Auflage. – Band 4. – Mannheim u.a.: Dudenverlag, 2016. – 1164 S.
3. Fleischer W., Barz I. Wortbildung der deutschen Gegenwartssprache. 4., völlig neu bearbeitete Auflage // Fleischer, W., Barz, I. – Tübingen: Walter de Gruyter, 2012. – 184 S.
4. Greule A. Reduktion als Wortbildungsprozess der deutschen Sprache // Muttersprache. – Wiesbaden, 1996. – Vol. 106. – S. 193–203.
5. Köpcke K. Die sogenannte i-Derivation // Zeitschrift für Germanistische Linguistik. – 2002. – Bd. 30. – S. 293–309.
6. Lohde M. Wortbildung des modernen Deutschen. Ein Lehr- und Übungsbuch. – Tübingen: Gunter Narr Verlag, 1961. – 216 S.
7. Michel S. Kurzwortgebrauch. Plädoyer für eine pragmatische Definition und Prototypologie von Kurzwörtern // Germanistische Mitteilungen. – 2006. – T. 64. – №. 2006. – С. 69-83.
8. Schimmel A. Von Ali bis Zahra. Namen und Namengebung in der islamischen Welt. – 2. Aufl. – München: Diederichs, 1995. – 248 S.
9. Берматов Э. Ўзбек тили антропонимикаси. – Тошкент: Фан, 2013. – 264 б.
10. Гафуров А. Имя и история. Об именах арабов, персов, таджиков и тюрков. – М.: Наука, 1987. – 256 с.
11. Худойбергганов Р. Ўзбек антропонимияси тизимининг вариантдорлиги: Филол. фан. ном... дисс. – Тошкент: Фанлар академияси, 2008. – 27 с.
12. https://www.ots.at/presseaussendung/OTS_20170720_OTS0154/kaerntner-volkspartei-trauert-um-hans-schumi, 28.03.2024
13. www.dwds.de

Sadakat ABDIRAZZAKOVA,
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti katta o'qituvchisi
E-mail: aasadokat@gmail.com

O'zDSMI dotsenti, f.f.d G.Isakova taqrizi asosida

KIBERXAVFSIZLIK TERMINLARINING PRAGMATIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqolada kiberxavfsizlik terminlari va ularning pragmatik xususiyatlari borasida so'z yuritiladi. Hozirgi kunda kiberxavfsizlik muhim ahamiyatga ega bo'lib, uning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy jihatlarini jamiyatga katta ta'sir ko'rsatadi. Bu sohadagi terminlarni to'g'ri tushunish va ularni lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: termin, terminologiya, axborot texnologiyalari, kiberxavfsizlik, internet, kompyuter, lingvistik, pragmatika, tahlil.

ПРАГМАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ТЕРМИНОВ КИБЕРБЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация

В этой статье рассматриваются термины кибербезопасности и их прагматические особенности. В настоящее время кибербезопасность очень важна, а также ее социальные, экономические и политические аспекты оказывают большое влияние на общество. Важно правильно понимать термины в этой области и анализировать их с лингвистической точки зрения.

Ключевые слова: термин, терминология, информационные технологии, кибербезопасность, интернет, компьютер, лингвистика, прагматика, анализ.

PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF CYBER SECURITY TERMS

Annotation

This article discusses cyber security terms and their pragmatic features. Nowadays, cyber security is important, and its social, economic and political aspects have a great impact on society. It is important to correctly understand the terms in this sphere and analyze them from a linguistic point of view.

Key words: term, terminology, information technology, cyber security, internet, computer, linguistics, pragmatics, analysis.

Kirish. Ma'lumki, ilmiy adabiyotlarda terminga nisbatan ko'plab ta'riflar keltirilgan. Termin ma'lum bir tilning so'z, so'z birikmasi, qisqartma, belgi shaklida taqdim etilgan, maxsus terminologik ma'noga ega bo'lgan, ilmiy tushunchaga mos keladigan leksik birligi, ya'ni ifoda jihatidan mantiqiy-konseptual tizimning birligi hisoblanadi.

Tilshunos A.A.Reformatskiy terminga quyidagicha ta'rif bergan: "Terminlar maqsadiga ko'ra, chegaralangan maxsus so'zlardir; tushunchalarning aniq ifodasi va narsalarning nomi sifatida bir ma'noli bo'lishga intiladigan so'zlardir". Muallifning ta'kidlashiga ko'ra, termin fan, texnologiya, siyosat va diplomatiyada zarur. Terminlar nafaqat tilda, balki ma'lum bir terminologiyaning bir qismi sifatida mavjud. Agar umumiy tilda (ma'lum terminologiyadan tashqarida) so'z polisemantik bo'lishi mumkin bo'lsa, u ma'lum bir terminologiyada bir ma'noga ega bo'ladi [10].

Terminlar yoki terminologik so'zlar ma'lum bir bilim sohasida qo'llaniladi. Birgina termin ba'zan ma'lum bir tilning turli terminologiyalarida uchraydi, bu bizga fanlararo terminologik omonimiya haqida gapirish imkonini beradi, ya'ni terminlar turli xil terminologiyada foydalanish kontekstiga qarab o'z ma'nosini o'zgartirishi mumkin.

Ko'plab zamonaviy terminlar bir nechta tarkibiy qismlardan iborat. Ular predlogsiz yoki predlog yordamida bog'langan semantik so'z birikmalari sifatida qabul qilinadi. Terminshunos A.B.Borkovskiyning fikriga ko'ra, ko'p komponentli termin so'z birikmasi bo'lishi mumkin, ulardagi komponentlar o'rtasidagi bog'liqlik bitishuv yoki predlog qo'shimchalarni o'zgartirish yordamida ifodalanadi [3].

Umuman olganda, terminlarga berilgan mavjud tasniflar terminologik tizimlarni tartibga solish, terminologik birliklarni boshqa leksik birliklardan ajratish va asosiy terminologik so'zlarni ajratib ko'rsatish uchun mo'ljallangan.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Rus tilshunosligida virtual nutqning lingvistik xususiyatlariga doir masalalar (Asmus, 2005), internet diskursining o'ziga xos xususiyatlari (Galkin, 2013; Gorina, 2015; Lazareva, 2010; Axrenova, 2016), shuningdek, kompyuter diskursi tahlili (Leontovich, 2015), ilmiy gipermediya diskursiga oid (Yegorova, 2011) hamda tarmoq diskursi va gipermatn aloqasi (Morgun, 2002) kabi muammolarga doir tadqiqotlar mavjud.

Xorij tilshunosligida kompyuter diskursi tahliliga doir Syuzan Xerringning "Computer-mediated discourse analysis: an approach to researching online communities" (2004) nomli maqolasi, Xerring va Androutsopouloslarning "Computer-mediated discourse" (2015) nomli qo'llanmasi, Boyd Devisning elektron nutqqa doir "Electronic Discourse: Linguistic Individuals in Virtual Space" (1997) nomli qo'llanmasi, Jon Sulerning "Computer and cyberspace "addiction" (2004) kabi ilmiy manbalarda ba'zi muammolar yoritilgan [11].

Shuningdek, ko'plab olib borilgan tadqiqotlar pedagogikada, tilshunoslik va boshqa sohalarda axborot texnologiyalaridan foydalanishga yoki iqtisodiy faoliyat turlarida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish xususiyatlariga bag'ishlangan.

Tadqiqot metodologiyasi. Bilamizki, til jadal rivojlanib bormoqda, zamonaviy tilning rivojlanishi bilan birga sinonimik terminlar, ya'ni bir xil yoki o'xshash ma'noni

anglatib, turli kontekstlarda ishlatiladi, masalan, computer ethics/netiquette (kompyuter etikasi, tarmoq etikasi), cybersecurity/information security (kiberxavfsizlik, axborot xavfsizligi), phishing/spoofing (firibgarlik, soxtalashirish) va dublet terminlar, ya'ni turli manbalardan kirib kelgan yoki bir vaqtning o'zida bir-birini to'ldiruvchi so'zlar bo'lib, bir ma'noni anglatadi: hard disk va rigid disk (qattiq disk), cloud security/cloud computing security (bulutli xizmatlardagi ma'lumotlarni himoya qilish) kabi terminlarni keltirish mumkin. Bu kabi sohaga kirib kelayotgan terminlarni tadqiq etish, ularning shakllanish omillarini o'rganish muhim sanaladi.

Hozirgi kunda ilm-fandagi mavjud sohalaridan farqli o'laroq axborot texnologiyalari sohasidagi terminlarni shakllanishiga bag'ishlangan tizimli va izchil ilmiy tadqiqotlar mavjud emas. Ushbu mazmunda faqatgina ma'lum darajadagi ishlar, lingvistik va ixtisoslashtirilgan jurnallardagi maqolalarni va internet saytlaridagi ma'lumotlarni ko'rish mumkin.

Tahlil va natijalar. Quyida kiberxavfsizlik terminlarining pragmatik xususiyatlariga to'xtalib o'tiladi. Ma'lumki, pragmatika – tilning real dunyoda qanday qo'llanilishini o'rganuvchi fan. Kiberxavfsizlik terminlarining pragmatikasi ularning amaliy qo'llanilishini, kontekstga bog'liq ravishda qanday ma'noga ega bo'lishini o'rganishga qaratilgan. Masalan, kiberxavfsizlikda faol qo'llanuvchi "phishing" (fishing) termini oddiy baliq ovlashni emas, balki internetdagi firibgarlikni anglatib, elektron pochta orqali shaxsiy ma'lumotlarni qo'lga kiritish usulini ifoda etadi. Bu terminning pragmatik talqini uning foydalanuvchilarga yetkazadigan xavfini va uning oldini olish choralarini o'rganishni o'z ichiga oladi.

Demak, pragmatik tahlil o'z mohiyatiga ko'ra tushunchalarning amaliy jihatlarni, ular ishlatiladigan kontekstlarni va ularning funksional jihatlarni o'rganish demakdir. Shunga ko'ra, ba'zi kiberxavfsizlik terminlarining pragmatik tahlillarni keltirishga harakat qilamiz.

Accountability – javobgarlik. Mazkur termin amaliy jihatdan tizimda amalga oshirilgan har bir harakat kim tomonidan va qachon amalga oshirilganligini kuzatish imkonini beradi hamda uning qo'llanilish sohasi asosan, axborot xavfsizligi, IT audit bo'lib, kontekstda tizimdagi harakatlarni kuzatib borish xavfsizlik nazorati va audit jarayonlarida qo'llaniladi.

Adversary – dushman. Ushbu terminning amaliy jihati, tarmoq uchun tahdidga ega bo'lgan subyektlarni aniqlash va ularga qarshi himoya choralarini qo'llash imkonini beradi. Terminning qo'llanilish sohasi asosan, kiberxavfsizlik, tarmoq monitoringi hisoblanadi hamda kontekstda tarmoq xavfsizligi va kiberhujumlarni aniqlash uchun qo'llaniladi.

Data breach - ma'lumotlarning buzilishi. Ruxsatsiz kirish yoki oshkor qilish natijasida maxfiy ma'lumotlarning yo'qolishini anglatadi. Termin amaliy jihatdan kompaniyalar va foydalanuvchilarga katta moliyaviy va huquqiy zarar yetkazadini ifodalaydi.

Adware – reklama dasturi. Mazkur termin amaliy jihatdan foydalanuvchilarga reklama taqdim etadi va marketing maqsadlarida ma'lumotlarni to'playdi. Terminning qo'llanilish sohasi kompyuter xavfsizligi va reklama boshqaruvi bo'lib, kontekstda foydalanuvchi tajribasini buzish hamda maxfiylikni buzish ma'nosini anglatadi.

Cyberattack – kiberhujum. Mazkur termin kompyuter tizimlariga yoki tarmoqlarga qaratilgan ruxsatsiz hujum ma'nosini anglatib, amaliy jihatdan ma'lumotlarni o'g'irlash, buzish yoki tizimni ishdan chiqarishga mo'ljallangan.

Anonymity – anonimlik. Ushbu termin amaliy jihatdan ishtirokchilarga o'zini identifikatsiyalamasdan harakat qilish imkonini beradi. Uning qo'llanilish sohasi kiberxavfsizlik va shaxsiy ma'lumotlar himoyasi bo'lib, kontekstda maxfiylikni ta'minlash, anonim onlayn faoliyat olib borishni anglatadi.

Antibot – antibot. Termin amaliy jihatdan robot-dasturlar va zararli dasturlarni aniqlash hamda yo'q qilish uchun ishlatiladi. U asosan, kiberxavfsizlik va antivirus dasturlarida qo'llanib, kontekstda tarmoq xavfsizligi hamda zararli dasturlarga qarshi himoyani anglatadi.

Encryption – shifrlash. Termin ma'lumotlarni ruxsatsiz o'qishdan himoya qilish uchun kodlash jarayoni ifodalaydi va amaliy jihatdan ma'lumotlar maxfiylikni saqlash va faqat vakolatli foydalanuvchilar uchun ochiq qilishni ta'minlaydi.

Ransomware - shantaj dasturi. Ushbu termin foydalanuvchining ma'lumotlarini shifrlab qo'yib, ularni ochish uchun to'lov talab qiladigan zararli dastur ma'nosini anglatib, amaliy jihatdan moliyaviy zarar yetkazish va tizimlar ishini buzishga qaratilgan.

Anti-forensics – anti-kriminalistika. Mazkur termin amaliy jihatdan dalillarni tahlil qilish va tekshirishni qiyinlashtiradi yoki imkonsiz qiladi. Termin kiberxavfsizlik va jinoyat tekshiruvi yo'nalishlarida qo'llanilib, kontekstda jinoyat dalillarini yashirish va yo'q qilish ma'nosini anglatadi.

Malware - zararli dastur. Kompyuterlarga yoki tarmoqlarga zarar yetkazish uchun mo'ljallangan dasturiy ta'minot. Pragmatik xususiyati: Foydalanuvchilarning maxfiy ma'lumotlarini o'g'irlash, tizimlarni ishdan chiqarish yoki ularni manipulyatsiya qilish uchun ishlatiladi.

Anti-spoof – anti-spufing. Terminning amaliy jihati, qonuniy identifikatsiya va autentifikatsiya ma'lumotlarini noqonuniy foydalanishdan himoya qiladi. Termin kiberxavfsizlik va autentifikatsiya tizimlarida qo'llaniladi va kontekstda tizimlarga ruxsatsiz kirishni oldini olish imkoniga ega.

Malware - zararli dastur. Kompyuterlarga yoki tarmoqlarga zarar yetkazish uchun mo'ljallangan dasturiy ta'minot. Pragmatik xususiyati: Foydalanuvchilarning maxfiy ma'lumotlarini o'g'irlash, tizimlarni ishdan chiqarish yoki ularni manipulyatsiya qilish uchun ishlatiladi.

Antivirus – antivirus. Amaliy jihatdan termin viruslarni aniqlash va yo'q qilish uchun ishlatiladi. Terminning qo'llanilish sohasi kompyuter xavfsizligi va antivirus dasturlari bo'lib, kontekstda kompyuter tizimlarini zararli dasturlardan himoya qilish imkonini bildiradi.

Phishing - fishing, firibgarlik. Foydalanuvchini aldab, ularning maxfiy ma'lumotlarini qo'lga kiritish usuli. Pragmatik xususiyati: Elektron pochta yoki soxta veb-saytlar orqali amalga oshiriladi, ko'pincha moliyaviy ma'lumotlarni o'g'irlash maqsadida ishlatiladi.

Arbitrage – arbitraj. Termin amaliy jihatdan kriptografik protokolning talqini bilan bog'liq bahslarni yechishga yordam beradi. Mazkur termin asosan, kriptografiya hamda axborot xavfsizligida qo'llanilib, kontekstda kriptografik jarayonlar va ularning talqinidagi kelishmovchiliklarni bartaraf etish ma'nosida qo'llaniladi.

Xulosa. Ko'rinadiki, kiberxavfsizlik terminologiyasi ko'pincha murakkab va tushunilishi qiyin bo'lgan texnik terminlardan iborat. Bu terminlarni to'g'ri talqin qilish va ulardan foydalanish uchun lingvistik yondashuv zarur. Tahlil natijalari asosida aytish mumkinki, mazkur terminlarning amaliy jihatlari va kontekstdagi imkoniyatlarini ularni aniq maqsadlarda hamda aniq qo'llanish yo'nalishlarini ko'rsatadi. Shuningdek, terminlarning ma'nosini keng yoritib berish, qo'llanilish imkoniyatlarini aniqlash muhim ahamiyatga egadir.

ADABIYOTLAR

1. Асмус Н.Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства. Автореф. дисс... канд. филол. наук. – Челябинск, 2005. – 24 с.
2. Ахренова Н.А. Интернет-дискурс как гипертекст. Вестник Московского государственного областного университета (электронный журнал). 2016, No 3.
3. Борковский А.Б. Англо-русский словарь по программированию и информатике (с толкованиями). Издание 2-е, стереотипное. – Москва: «Русский язык», 1989. – 335 с.
4. Егорова Л.А. О проблеме восприятия научного гипермедийного дискурса. Вестник РУДН, серия Лингвистика, 2011, №2.
5. Галкин Д.В. От кибернетических автоматов к искусственной жизни: теоретические и историко-культурные аспекты формирования цифровой культуры. Автореф. дисс... докт. филос. наук. – Томск, 2013. – 51 с.
6. Горина Е.В. Дискурсивная модель интернета. Известия Уральского федерального университета. Сер. 1, Проблемы образования, науки и культуры. 2015. № 2 (138). – С. 22-30.
7. Лазарева Э.А. Дискурсивные защиты как фактор построения интернеткоммуникации // Психолингвистические аспекты изучения речевой деятельности. Екатеринбург, 2010. Вып. 8. – С. 51–59.
8. Леонтович О.А. Метод дискурс-анализа // Научный журнал «Дискурс-Пи» 2015. № 2 (19). – С. 185-187.
9. Моргун Н.Л. Научный сетевой дискурс как тип текста: дисс... канд. филол. наук. – Тюмень, 2002. – 289 с.
10. Реформатский А.А. Введение в языковедение. – Москва: Аспект Пресс, 2010. – 516 с.
11. Herring S.C. Computer-mediated discourse analysis: an approach to researching online communities. March, 2004; Herring S.C. and Androutsopoulos J. Computer-mediated discourse. The Handbook of Discourse Analysis, Second Edition, 2015; Davis B.H. Electronic Discourse: Linguistic Individuals in Virtual Space. SUNY Press, 1997. – 217 с.; Suler J. Computer and cyberspace “addiction”. International Journal of Applied Psychoanalytic Studies 1 (4), 2004. –P. 359-362.

UDK: 81'25.35'071.5

Zubayda ABDURAKHMANOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti tayanch doktoranti,
E-mail: Abduraxmonova1991@mail.ru

fil.f.d (DSc) A.Yuldashev taqrizi asosida

THE FEATURES OF LEGAL TERM TRANSLATION AND THE ESSENCE OF THE PRAGMATIC APPROACH IN THE TRANSLATION PROCESS

Annotation

This article explores the intricacies of legal term translation and emphasizes the importance of the pragmatic approach in ensuring accurate and context-sensitive translations. Legal terminology, often deeply rooted in specific cultural and legal systems, poses unique challenges for translators. The study highlights how a pragmatic approach aids in addressing these challenges by considering the functional equivalence, cultural nuances, and intended purpose of the translated text. By examining case studies and theoretical frameworks, the article underscores the role of linguistic precision and contextual understanding in legal translations. The findings suggest that effective legal translation requires a combination of linguistic skills, cultural competence, and pragmatic strategies to bridge the gap between differing legal systems and audiences.

Key words: legal terms, pragmatic approach, functional equivalence, cultural nuances, linguistic precision, legal systems, translation strategies, cross-cultural communication, translation challenges.

ОСОБЕННОСТИ ПЕРЕВОДА ЮРИДИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ И СУЩНОСТЬ ПРАГМАТИЧЕСКОГО ПОДХОДА В ПРОЦЕССЕ ПЕРЕВОДА

Аннотация

В данной статье исследуются тонкости перевода юридических терминов и подчеркивается важность прагматического подхода в обеспечении точного и контекстуально-ориентированного перевода. Юридическая терминология, зачастую глубоко укорененная в конкретных культурно-правовых системах, ставит перед переводчиками уникальные задачи. Исследование показывает, как прагматический подход помогает решить эти проблемы, учитывая функциональную эквивалентность, культурные нюансы и целевое назначение переводимого текста. Рассматривая конкретные примеры и теоретические основы, статья подчеркивает роль лингвистической точности и контекстуального понимания в юридических переводах. Результаты свидетельствуют о том, что эффективный юридический перевод требует сочетания языковых навыков, культурной компетенции и прагматических стратегий для преодоления разрыва между различными правовыми системами и целевой аудиторией.

Ключевые слова: юридические термины, прагматический подход, функциональная эквивалентность, культурные нюансы, лингвистическая точность, правовые системы, стратегии перевода, межкультурная коммуникация, проблемы перевода.

YURIDIK TERMINLARNING TARJIMA XUSUSIYATLARI VA TARJIMA JARAYONIDA PRAGMATIK YONDASHUVNING MOHIYATI

Annotatsiya

Ushbu maqola yuridik atamalarini tarjima qilishning nozik jihatlarini o'rganadi va aniq hamda kontekstga mos tarjimalarni ta'minlashda pragmatik yondashuvning muhimligini ta'kidlaydi. Muayyan madaniy va huquqiy tizimlarga chuqur bog'liq bo'lgan yuridik terminologiya tarjimonlar uchun o'ziga xos qiyinchiliklar tug'diradi. Tadqiqot pragmatik yondashuv tarjima qilingan matnning funksional ekvivalentligi, madaniy nozikliklarini va ko'zlangan maqsadini hisobga olgan holda ushbu qiyinchiliklarni bartaraf etishda qanday yordam berishini ko'rsatadi. Maqola keys-stadilar va nazariy asoslarni tahlil qilish orqali yuridik tarjimalarda lingvistik aniqlik va kontekstual tushunchaning rolini ta'kidlaydi. Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, samarali yuridik tarjima turli huquqiy tizimlar va auditoriyalar o'rtasidagi farqlarni qoplash uchun lingvistik ko'nikmalar, madaniy kompetensiya va pragmatik strategiyalarning uyg'unligini talab etadi.

Kalit so'zlar: yuridik atamalar, pragmatik yondashuv, funksional ekvivalentlik, madaniy nozikliklar, lingvistik aniqlik, huquqiy tizimlar, tarjima strategiyalari, madaniyatlararo muloqot, tarjima qilish muammolari.

Introduction. Legal translation is a specialized field of translation that bridges the gap between distinct legal systems and linguistic frameworks. The complexity of this task arises from the unique characteristics of legal language, which is often rich in technical terms, culturally embedded concepts, and system-specific structures. These features make the translation of legal texts a challenging endeavour that requires more than a simple transfer of words from one language to another. Instead, it demands a nuanced approach that accounts for both linguistic and cultural differences. The pragmatic approach to legal translation has emerged as a

crucial strategy to address these challenges. [10] Unlike purely literal translations, which risk distorting the original meaning or failing to capture the intended legal effect, the pragmatic approach prioritizes functional equivalence. This means that the translation seeks to replicate not just the words, but also the purpose and effect of the original text within the target legal and linguistic context. Such an approach is essential when translating legal documents like contracts, statutes, or court judgments, where precision and clarity are paramount.

In this context, understanding the cultural and systemic nuances of legal terms is critical. Legal terminology

often carries meanings that are deeply rooted in the legal traditions of a specific jurisdiction. [7] For instance, terms like “tort” or “consideration” in English law have no direct equivalents in many other legal systems. This necessitates a translator who not only has linguistic expertise but also possesses a deep understanding of both the source and target legal systems. This study explores the features of legal term translation and the role of the pragmatic approach in ensuring accurate and effective translations. By examining the theoretical underpinnings of legal translation and analyzing practical case studies, this research highlights the significance of cultural and contextual awareness in overcoming the inherent challenges of legal translation. The findings of this study aim to provide valuable insights for translators, legal professionals, and researchers interested in improving the quality and reliability of legal translations in an increasingly globalized world.

A literature review. Legal translation has been a subject of extensive academic inquiry, primarily due to its complexity and critical importance in cross-border legal communication. Scholars such as Šarčević [2] have emphasized the unique characteristics of legal language, including its precision, formality, and reliance on system-specific terminology. These features distinguish legal translation from other types of specialized translation and highlight the necessity of a nuanced approach that goes beyond word-for-word rendering.

Cao [1] introduced the concept of “functional equivalence” as a cornerstone of legal translation, arguing that translations must preserve the legal effect of the source text in the target legal system. This perspective aligns with the pragmatic approach, which prioritizes the intended function and context of legal texts. Similarly, Gémár [5] underscored the cultural embeddedness of legal language, noting that translators must navigate differences in legal traditions, values, and societal norms to produce effective translations.

Biel [4] explored the role of linguistic precision and clarity in legal translation, emphasizing the risks of ambiguity and misinterpretation. Her work highlighted the importance of using terminological resources and legal dictionaries, although she cautioned against their limitations due to jurisdictional variations. Alcaraz and Hughes [3] further elaborated on the challenges posed by untranslatable terms, advocating for strategies such as paraphrasing and explanatory notes to convey their meanings. More recent studies, including those by Monzó [8] and Garzone [6], have focused on the practical application of theoretical frameworks. They argue that successful legal translation requires a combination of linguistic expertise, legal knowledge, and cultural competence. These studies also emphasize the need for ongoing collaboration between translators and legal professionals to ensure accuracy and consistency.

This literature review highlights the consensus among scholars on the importance of a pragmatic, culturally aware approach to legal translation. It serves as a foundation for further exploration into the methodologies and strategies that enhance the quality of legal translations in diverse legal contexts.

Research methodology. This study employs a qualitative research methodology to explore the features of legal term translation and the role of the pragmatic approach in the translation process. The methodology is designed to analyze the theoretical and practical aspects of legal translation, focusing on strategies that address linguistic, cultural, and systemic challenges.

Research design

The study is structured into two main components: theoretical analysis and case study evaluation. The theoretical analysis involves an in-depth review of existing literature on

legal translation, including scholarly works, legal dictionaries, and industry guidelines. This review provides a foundation for understanding the principles, challenges, and strategies associated with legal term translation. The second component focuses on practical case studies. [9] A selection of translated legal texts, including contracts, statutes, and international agreements, is analyzed to identify common challenges and successful strategies. These case studies illustrate the application of the pragmatic approach in real-world scenarios and highlight its effectiveness in preserving the meaning and function of the source text.

Data collection

Data for this study is collected from multiple sources, including:

Scholarly publications: articles, books, and journals on legal translation and the pragmatic approach.

Translated legal texts: samples from multilingual jurisdictions where legal documents are produced in multiple languages.

Expert opinions: insights from professional translators and legal practitioners through interviews and published commentaries.

Data Analysis

The collected data is analyzed using content analysis techniques to identify recurring themes and patterns. The theoretical analysis focuses on categorizing challenges in legal translation, while the case study analysis examines the application of the pragmatic approach and its outcomes. The findings are synthesized to provide a comprehensive understanding of the role of pragmatics in legal translation.

Justification

A qualitative approach is chosen because it allows for an in-depth exploration of the contextual and cultural factors influencing legal translation. The combination of theoretical analysis and practical case studies ensures a holistic understanding of the topic, bridging the gap between academic theory and professional practice.

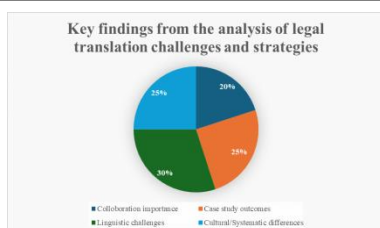
Analysis and results. The analysis of legal term translation, focusing on the pragmatic approach, reveals several critical insights into the challenges and strategies involved in translating legal texts effectively. This section synthesizes findings from theoretical analysis and case study evaluations to demonstrate how the pragmatic approach enhances the quality and functionality of legal translations.

The analysis highlights that legal language is highly specialized and context-dependent, making direct translations often inadequate. Terms such as consideration in English law or usufruct in civil law systems lack direct equivalents in other languages, creating ambiguities. These challenges are compounded by syntactic complexities, formal structures, and system-specific legal norms.

Legal terms are deeply embedded in the legal systems and cultural contexts of their origin. For instance, the term common law has a broader implication beyond its literal translation, referring to an entire legal tradition. The pragmatic approach, which emphasizes functional equivalence, proves effective in addressing these cultural and systemic disparities by considering the intended legal function and adapting the translation to fit the target context.

The evaluation of translated legal texts demonstrates that the pragmatic approach significantly enhances translation accuracy and effectiveness. For instance, in the translation of international contracts, the use of paraphrasing and explanatory notes helped bridge gaps between differing legal systems. Similarly, in translated court judgments, the pragmatic approach ensured that legal intent and implications were preserved, avoiding misinterpretation.

Figure. Key findings from the analysis of legal translation challenges and strategies

The pie chart represents the key findings from the analysis of legal translation challenges and strategies, focusing on the pragmatic approach. The distribution of the categories highlights their relative significance:

Linguistic challenges (30%): this category dominates the analysis, emphasizing the complexity of legal language, including specialized terminology, formal structures, and syntactic difficulties. Translators face significant hurdles in ensuring linguistic precision without losing the essence of the source text.

Cultural and systemic differences (25%): these differences account for a substantial portion of the challenges, as legal terms are deeply rooted in specific legal traditions and cultural contexts. The pragmatic approach helps address these differences by prioritizing functional equivalence and adapting translations to the target context.

Case study outcomes (25%): case studies demonstrate how pragmatic strategies such as paraphrasing and explanatory notes enhance translation quality. They also highlight the practical application of theoretical frameworks to overcome linguistic and cultural barriers.

Collaboration importance (20%): collaboration between legal translators and professionals is crucial for achieving accurate and contextually appropriate translations. This finding underscores the value of interdisciplinary teamwork in addressing jurisdiction-specific nuances and resolving ambiguities.

The chart visually communicates the balanced focus of the study, with linguistic challenges being slightly more emphasized, followed closely by cultural/systemic differences and case study outcomes. Collaboration, while slightly smaller in proportion, remains an essential factor in improving translation effectiveness.

The results underscore the importance of collaboration between translators and legal professionals. Legal translators with access to expert guidance were more successful in producing accurate translations that aligned with the target legal system's conventions. This collaboration also helped in

resolving issues related to untranslatable terms and jurisdictional nuances.

The analysis confirms that the pragmatic approach, with its emphasis on functional equivalence, cultural awareness, and context, is essential for effective legal term translation. By addressing linguistic, cultural, and systemic challenges, this approach ensures that the translated text fulfills its intended purpose, preserving the legal meaning and effect of the original text in the target language.

Conclusion. Legal translation is a highly specialized field that requires a nuanced understanding of both linguistic and legal frameworks. This study underscores the challenges associated with translating legal terms, which are often deeply rooted in specific legal systems and cultural contexts. The pragmatic approach has proven to be an essential strategy in addressing these challenges, as it prioritizes functional equivalence and ensures that translations maintain the legal intent and purpose of the source text. Through a combination of theoretical insights and case study analyses, the findings demonstrate that linguistic precision, cultural awareness, and contextual understanding are vital for effective legal translations.

The analysis also reveals the importance of collaboration between legal translators and professionals. This interdisciplinary approach allows translators to navigate untranslatable terms and systemic differences more effectively, ensuring that the final product meets the standards of both the source and target legal systems. Additionally, the study highlights the value of practical strategies such as paraphrasing and explanatory notes, which bridge the gap between differing legal traditions.

To enhance the quality of legal translations, several recommendations are proposed. First, legal translators should undergo specialized training that combines linguistic expertise with legal knowledge. This training will prepare them to handle the complexities of legal texts. Second, fostering collaboration between translators and legal professionals can improve accuracy and consistency. Third, adopting pragmatic strategies, including functional equivalence and cultural adaptation, can address systemic differences. Finally, the use of advanced technological tools, such as updated legal glossaries and translation software, can further support translators in producing precise and contextually appropriate work. By adopting these recommendations, the field of legal translation can achieve higher standards of accuracy and reliability, enabling seamless communication across diverse legal systems and cultures.

REFERENCES

1. Cao D. *Translating Law*. – New York, Routledge, 2007. – 256 p.
2. Šarčević S. *New Approach to Legal Translation*. – The Hague, Kluwer Law International, 1997. – 350 p.
3. Alcaraz E., Hughes B. *Legal Translation Explained*. – London, Routledge, 2002. – 192 p.
4. Biel L. *Lost in Translation: The Role of Linguistic Precision in Legal Translation*. – Germany, Springer, 2014. – 210 p.
5. Gémard J.C. *Translation and the Law*. – The Netherlands, Kluwer Academic Publishers, 1995. – 312 p.
6. Garzone G. *Legal Language and Translation: Theory and Practice*. – Frankfurt, Peter Lang, 2000. – 296 p.
7. Mattila H.E.S. *Comparative Legal Linguistics*. – London, Ashgate, 2006. – 343 p.
8. Monzó E. *Legal Translation and Interpreting*. – New York, Oxford University Press, 2012. – 280 p.
9. de Groot G.R., van Laer C. *The Dubious Quality of Legal Dictionaries*. – Amsterdam, Brill, 2006. – 165 p.
10. Garzone G., Viezzi M. *Interpreting and Translating in Legal Settings*. – Bern, Peter Lang, 2002. – 254 p.

UDK:856.357

Durdonaxon ABDUSALOMOVA,

ADU tayanch doktoranti, Muhammad Yusuf nomidagi ijod maktabi o'qituvchisi

E-mail:abdusalomovadurdona0@gmail.com

DSc, professor A.Abdullayeva taqrizi asosida

FOJIALI VA GARMONIK DUNYOQARASH

Аннотация

Fojia falsafasi insonning o'zligi va tashqi olam o'rtasidagi ziddiyatlar asosida shakllanadi, bu esa ijodkorni passiv emas, balki faol kurashishga undaydi. Ijodkorning psixologiyasida tragik va garmonik dunyoqarashning shakllanishi uning ruhiy holati va tashqi olam bilan munosabatiga bog'liq. Maqola ijodkor psixologiyasi va uning fojiali hamda garmonik dunyoqarashlari haqida. Fojia va garmoniyaning adabiyotdagi o'rni hamda ijodkorning psixologiyasiga ta'siri tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: Ijodkor psixologiyasi, fojiali dunyoqarash, garmonik dunyoqarash, lirika, ayollar she'riyati.

ТРАГИЧЕСКИЙ И ГАРМОНИЧНЫЙ МИРОВОЗЗРЕНИЕ

Аннотация

Философия трагедии формируется на основе конфликтов между личностью человека и внешним миром, что побуждает творца бороться активно, а не пассивно. Формирование трагического и гармоничного мировоззрения в психологии художника зависит от его душевного состояния и его отношений с внешним миром. Статья посвящена творческой психологии, ее трагическим и гармоничным взглядам. Анализируется роль трагедии и гармонии в литературе и влияние на психологию творца.

Ключевые слова: Творческая психология, трагическое мировоззрение, гармоничное мировоззрение, лирика, женская поэзия.

TRAGIC AND HARMONIOUS WORLDVIEW

Annotation

The philosophy of tragedy is formed on the basis of the contradictions between the human self and the external world, which encourages the creator to actively struggle, not passively. The formation of a tragic and harmonious worldview in the psychology of the creator depends on his mental state and relationship with the external world. The article is about the psychology of the creator and his tragic and harmonious worldviews. The role of tragedy and harmony in literature and the impact on the psychology of the creator are analyzed.

Key words: Creative psychology, tragic worldview, harmonious worldview, lyrics, women's poetry.

Kirish. Fojia falsafasi inson va olam o'rtasidagi ziddiyatlarning keskinlashuvidir. Ushbu munosabatlar inqirozi insonning ongida fojiali sur'atda namoyon bo'ladi. O'zligini anglagan, ammo bor imkoniyatlarini tashqi olamga bildira olmagan qahramon jamiyat bilan, muhit bilan kelishib keta olmaydi. U qabul qila olmayotgan vaziyat o'zgarish uchun o'z holicha ma'qul kelishi keskinlikni orttira boshlaydi. Natijada esa inson ongida mana shu vaziyat fojiali tus ola boshlaydi. Masalan, to'g'rilik, halollik inson uchun buzib bo'lmas qoida hisoblansa, atrofdagi bosim sabab o'z qoidalariga zid, ushbu muqaddas qadriyatga xilof ish tutsa, uning ongida vaziyat nihoyatda keskinlashib boradi, bunday holat fojia bilan yakunlanishi kutiladi. Biz fojiali deb biluvchi voqealarning har biri alohida ahamiyatga ega, masalan, urushlar, tabiat tomonidan inkor etib bo'lmas halokatlar – tabiiy ofatlar, baxtsiz hodisalar inson ongida -o'lim, davolab bo'lmas kasalliklar fojiali deb qaralsa, ommaviy ongda mintaqaviy, milliy yoki sayyoraviy yechimsiz muammolar halokatli vaziyat sifatida baholanadi. Fojia falsafasi shaxsning olam yuki ostida passiv azob chekishini anglatmaydi, aksincha taqdirga qarshi isyon ko'tarib, u bilan kurashayotgan odamning erkin faoliyatini nazarda tutadi, muhim ma'naviy qadriyatlarining o'limiga olib kelgan tashqi va ichki kuchlar bilan to'qnashuvini ham anglatadi. Fojiali muhitda inson o'zining mavjudligiga keskin taftish qilayotgan bir vaziyatda paydo bo'ladi. Mana shu voqealarni o'zida aks ettiruvchi so'z san'ati tragediya janri hisoblanadi. Biroq fojiaiylik atamasini

adabiyotda tragediya janrining o'zi bilangina baholab bo'lmaydi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Umuman olganda fojiaiylik so'zi nutqimizda har qanday baxtsizlik yoki ofatni ifodalash uchun qo'llaniladi. Lekin uning adabiyotshunoslik fanidagi istilohi biroz xususiy tushunchani anglatadi. Olamni anglash - ijodkor dunyoqarashi va uning munosabati bilan bog'liq hodisa, rus adabiyotshunoslari (A.Blok, A.Yakobson, Y.Shevchuk) tashqi olamga nisbatan munosabatiga ko'ra ijodkor dunyoqarashini ikki guruhga ajratadilar -tragik hamda garmonik. Garmonik dunyoqarashni to'g'ridan to'g'ri optimizm bilan bog'lash xato. Chunki olamni garmonik anglash- olamda inson muvozanatiga asoslanadi, ya'ni bunday munosabatda bo'lgan ijodkor atrofdagi ziddiyatga ham, taqdiri azalga ham ko'nish, unga qarshi chiqmaslik va uni ma'qullash yo'lini tanlaydi. Rus adabiyotshunosi Anatoliy Yakobsonning fikriga ko'ra, optimizm pessimizmga qarama-qarshi bo'lishi mumkin, lekin tragiklik bilan pessimizmni yonma-yon qo'yib bo'lmaydi[5]. Yakobson Blokning fikriga asoslanadi: [5] "Optimizm oddiy va sodda dunyoqarash hisoblanadi, u olamni bir butun sifatida qabul qilishga asoslanadi, shu sabab uni garmonik dunyoqarash bilan tenglab, tragiklikka qarama-qarshi qo'yib bo'lmaydi"[3]. To'g'ri, tragiklik pessimizmdan, garmoniklik optimizmdan boyishi tabiiy. Ammo tragiklikni to'liq tushkun kechinmadan iborat deb ham bo'lmaydi. Yuliya Shevchuk Anna Ahmatova she'riyatida tragik dunyoqarash haqida yozar ekan, tragiklik tarkibida optimizm hamda

pessimizmning mavjudligini alohida ta'kidlaydi va shoira bir vaqtning o'zida pessimistik matn so'nggida optimistik kayfiyat bera olgan she'rlar muallifi ekanini aytib o'tadi[4]. Ayni mana shu fikr Yakobsonning Pushkin she'riyati haqidagi fikrlarida ham uchraydi [5]. Bundan anglashiladiki, ijodkor fojiaiviylik bilan ham optimistik, ham pessimistik kayfiyatni o'quvchiga yetkazib bera oladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ijodkor psixologiyasini chuqurroq anglash uchun, fojiali va garmonik dunyoqarashlar va ularning shaxsiyatdagi o'zgarishlarni qanday aks ettirishi, shuningdek, ijodkorning ichki ziddiyatlari va tashqi muhit bilan munosabati kontestual yondashuv hamda psixologik tahlil etildi.

Tahlil va natijalar. Fojiaiviylik- inson o'zligi hamda dunyoning muvozanatiga tayanadi. Shu sabab rus adabiyotshunoslari tragik dunyoqarashni pessimizmdan yuqoriroq o'ringa qo'yadilar, pessimizm hamda optimizm badiiy dunyoqarash elementi sifatida baholanadi. Chunki dunyoni anglash ijodkor uchun to'laonli tushkunlikdan yoki baxtdan iborat bo'la olmaydi. Tragik shoir ham aslini olib qaraganda dunyoni inkor etmaydi, aksincha, u o'zini olam tomonidan rad etilgandek his qiladi va shu sabab unga fojiali munosabatda bo'ladi.

Oson sindim

Yovlar oldida,

Oldimikan qahriga Osmon? [6]

Osmon- butun olam, borliq tushunchasi bilan bog'lanuvchi obraz. YA'ni ijodkor lirik qahramonning yengilish sababini qahramondan taqdirning yuz burishi (osmonning qahriga qolganligi), uni inkor etishi bilan izohlaydi, bu hodisa esa u uchun fojiali voqealigini yuzaga chiqaradi. Hech yengilmagan bahodir uchun jangda mag'lub bo'lishdan-da og'irroq holat mavjud emas. Axir u- Alpomish nomini olgan qahramon. Ma'lumki, fojiaiviylik tragik qahramon vaziyatidan yuzaga chiqadi, ya'ni qahramonning ham alohida belgilari bilan ushbu holat to'liq ochib beriladi. Alpomish-el ishongan, favqulotda alohida kuchga ega obraz (tragik qahramonning asosiy belgilaridan biri). Endi vaziyat shakllana boshlaydi, makrga tayangan zamon u uchun dov tayyorlaydi (Chohlar qazding dovlar oldida, Ey makrga sig'ingan zamon!), turfa qiyinchiliklar boshiga tushadi (Qonlar yutib, Qonlarga botdim!). Oqibat u oxir qarorni qabul qiladi, ya'ni :

Bu dunyodan

ketmoqligim shart!

Ushbu vaziyatda fojiaiviylikni yuzaga chiqishiga sabab- Osmonning lirik qahramondan qahrilanishi, vosita esa uning jangda yengilishi (oson sinishi) qahramon uchun yechim bu dunyoni tark etish. SHE'r o'zbek xalq dostoni qahramoni Alpomish tilidan yoziladi. Jangda yengilish mag'lubiyat ko'rmagan bahodir uchun fojiali vaziyatni yuzaga keltiradi. Axir u- Alpomish nomini olgan qahramon. Ma'lumki, fojiaiviylik tragik qahramon vaziyatidan yuzaga chiqadi, ya'ni qahramonning alohida belgilari bilan ushbu holat to'liq ochib beriladi. Alpomish-el ishongan, favqulotda alohida kuchga ega obraz (tragik qahramonning asosiy belgilaridan biri). Barchasiga umumiy yechim sifatida berilgan qaror bu dunyodan ketish. Lekin tragik qahramonning kurashuvchanligi, vaziyatni to'g'rilashga urinishi she'rning davomida o'z ifodasini topadi:

Zindoningda men emasman - Or,

Zindoningda nomus ila jon.

Bir O'ziga aytar gapim bor,

Arqoningni tortgil, Qorajon!

“Adabiyotshunoslik lug'ati”da tragik qahramon xarakteriga quyidagicha izoh beriladi: “Tragik qahramon qarshisida erkin tanlov imkoniyati mavjud- u maqsaddan vozkechishi, oson yo'lni tanlashi mumkin, biroq u bunday qilmaydi, o'zining jisman yoki ma'nan halokatga uchrashi

mumkinligini bilgan holatda ham maqsadidan, e'tiqodidan qaytmaydi. Xuddi sgu asosda tragik qahramonning xarakter kuchi, uning favquloddashaxsligi namoyon bo'ladi.” [1,333] Biz yuqorida o'qiganimiz sifatlar zindonda qolgan, yengilgan, yakuni o'lim bo'lsa ham kurashga shoshgan Alpomish xarakterida ochib berilgan.

Nodira Ofoqning Zinnaida Gippius nomli she'ri ijroviy lirikaning go'zal namunalaridan biri hisoblandi. SHE'ning avvali olamga nisbatan isyoniy kechinmalar bilan boshlanadi.

Unut meni, ey dunyo, unut,

Xotirangga yuk bo'lar ismim.[2,13]

Dunyo xotirasiga yuk bo'lish, uning uchun unutilish aslida qahramonning olamdan o'zini ayrib olishi (izolyatsa qilish) bilan teng, avvaliga lirik qahramon o'zi uchun “gunohkor” mavqeyini tanlab oladi, unutilishni o'zi uchun jazo sifatida tanlaydi. (Qadimgi yunon tragediyasi qahramoni Shoh Edip singari tragik qahramon o'z-o'zini jazolaydi.) U kabilar bo'lmasa atrof chamanga aylanadi. Xotirang, oh, faqat gullardan, Mushaklardan bo'lar iborat. Atrofdagi unga mos bo'lmagan muhit sabab olamdan o'zini yakkalayotgani yuzaga chiqadi: Tegaramda behisob qurtlar, Qo'ling tegsa, seskanadi et. Shunday vaqt bo'ladi-ki, lirik qahramon uchun barchasi yakunlanadi: Ko'kragimda tinganday soat... Nahot endi muzlasam mutloq? SHE'rda fojiaiviylikning ko'rinishi taqdiran lirik qahramonning norozi ekanligi, sababi esa unga berilgan og'ir xastalik bilan ifoda etiladi. SHE'r yangi kunning boshlanmasi yakunni ifoda etadi, lekin quyoshning sochib turgan nuri ham qahramon uchun qon kabi ko'rinadi. SHE'r Zinnaidaning fojiali hayqirig'i sifatida jaranglaydi. Ijodkor mavzuni shunchaki tanlab olmaydi, ololmaydi ham, xohlaydimi yoki yo'q, u o'ziga, ko'ngliga, ruhiy holatiga munosib mavzu va obrazga moyillik bildiradi. Zinnaida Gippius favqulotda nozik did sohibasi, ijodkor, adabiyotshunos, shoira sifatida rus adabiyoti tarixida o'z o'rniga ega. Ammo uning jo'shqin hayot yo'li xastalik sabab yakuni og'ir va ayanchli tus oladi. Bir shoirni to'liq fojiali she'riyat egasi deb atab ham bo'lmaydi, ijodkorning hayot yo'li, shaxsiy tajribasi uning ijodiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmaydi. Ma'lum davr bo'ladi, uning olamga bo'lgan munosabati keskinlashadi yoki aksincha holat yuzaga keladi.

Olamni garmonik anglashga intilgan shoir ruhiy olami tabiat va olam bilan hamohang bo'ladi. U olamning ichida, unda ham tushkun kayfiyat, hayot qiyinchiliklari bo'ladi, lekin u qayg'u va alamga yengilmaydi. U shunchaki tragik shoirdan farqli ravishda bu tushunchalarni hayotning asosi sifatida qabul qilmaydi, bo'lishi tabiiy jarayon ekanini anglagan holatda bundan rohatlana oladi; hayot qiyinchiliklarini ko'rgani holatda uning go'zalligini ham ko'radi. Umid va ijobiy hissiyotlarni tarqatishga intiladi. Farida Afro'z:

Ishqdan boshqa hammasi yolg'on,

Ertaga bugunni topib bo'larmu?!

Haqiqat shundaki shoira hayot mazmunini bugun bilan ko'radi, bugungi on, bugungi his bilan yashab qolmoq kerak, axir uni ertaga topib bo'lmaydi. Bu aynan garmonik shoirlarga xos xususiyat, u hammasini boricha qabul qiladi, hammasi o'z o'rnida bo'lmasligi mumkin, lekin shu holida ham unga ma'qul. Garmonik she'riyat inson ruhining go'zalligini va uning olam bilan uyg'un ekanligini ifodalaydi. Tragik ijodkor psixologiyasi esa insonning o'zligi, qiyinchiliklar va atrofdagi olam bilan munosabati orqali ifodalanadi. Ular odatda ichki ziddiyatlarga, qarama – qarshiliklarga duch keladi. O'z ichki olamlarida ham ikki xil “men” yashaydi. O'zlikni topish, hayotning ma'nosi va taqdir bilan murosasizlik hissi ijod mahsullarida o'z aksini topadi. Halima Ahmad:

Mani yozg'irma, ey qismat,

o'zimdanda o'zga kelganman.

Ushbu satrda insonning taqdir hamda o'zligi o'rtasidagi ichki ziddiyatni ko'rish mumkin. Lirik qahramon

o'zini "o'zidan o'zgacha" his qiladi, bu esa insonning ichki noqulayligini va o'zligini yo'qotish hissini aks ettiradi. "Shoirlik baxtmidi yoki baxtsizlik"-deb yozadi ayni shu she'rda shoira, unga yo'l ochib beruvchi ushbu iste'dod ham ko'ngliga shubha-yu gumon beradi, qalblarga borish yo'li ham qayg'ular tomonidan yopib yuboriladi.

Xulosa. Yozuvchi hamda shoirlarning ijodida garmoniklik va tragiklik tushunchalari o'zaro bog'liq bo'lib,

har biri inson his-tuyg'ularining turli qirralarini ifodalaydi. Ushbu jarayon ijodkorning shaxsiy tajribasi va muammolari bilan bog'liq, uni qayta ishlash, ijod jarayonida qayta his qilish ijodkorga hayot mazmunini anglash, o'zligini topish uchun yordam beradi. Uning ichki kechinmalari ijodida yaqqol ko'zga tashlanib turadi. Fojiviy she'riyat ildizi ijodkor shaxsiyati hamda karakteriga borib taqaladi.

ADABIYOTLAR

1. Quronov D. va boshqalar. Adabiyotshunoslik lug'ati. – Toshkent: "Akademnashr", 2010. –400 b.
2. Nodira Afoqova. Ko'ngil shevasi.-Toshkent: O'ZR FA "Fan", 2006.-13b
3. Блок А. Крушение гуманизма // Блок А. Собр. соч.: В 6 т. – Л.: Худ. лит., 1982. – Т. 4: Очерки. Статьи. Речи. – 1905–1921. – С. 327–347.
4. Шевчук Юлия Вадимовна. Трагическое в лирике А. Ахматовой: Дис. ... канд. филол. наук: Уфа, 2004 247 с.
5. file:///C:/Users/User/Downloads/o-поззии-гармонической-и-трагической-публикация-и-комментарий-с-я-levit%20(1).pdf
6. https://t.me/Zebo_Mirzo/418

UDK:811.821 (045)A-20

Fotimaxon ADILOVA,
EFL teacher, UzSWLU
E-mail: adilovafotima2@gmail.com

Reviewer: M. Umarova, Associate professor of UzSWLU, (DSc)

THE THEMES OF HOME, NATURE, AND REDEMPTION IN FRANCES BURNETT'S WORKS

Annotation

This article explores the recurring themes of home, nature, and personal redemption in Frances Hodgson Burnett's literary works, particularly focusing on her most iconic novels: *The Secret Garden* (1911), *A Little Princess* (1905), and *Little Lord Fauntleroy* (1886). Burnett's themes are deeply rooted in her life experiences and reflect Victorian and Edwardian societal norms. Her narratives reveal the transformative power of love, the importance of belonging, and the healing connection between humans and nature, making her works timeless classics.

Key words: Frances Hodgson Burnett, *The Secret Garden*, *A Little Princess*, *Little Lord Fauntleroy*, home, nature, redemption, children's literature, Victorian society.

ТЕМЫ ДОМА, ПРИРОДЫ И ИСКУПЛЕНИЯ В РАБОТАХ ФРАНСИС БЁРНЕТ

Аннотация

В этой статье рассматриваются повторяющиеся темы дома, природы и личного искупления в литературных произведениях Франсис Ходжсон Бёрнет, с особым акцентом на её самые известные романы: *Таинственный сад* (1911), *Маленькая принцесса* (1905) и *Маленький лорд Фаунтлерой* (1886). Темы Бёрнет глубоко связаны с её жизненным опытом и отражают нормы викторианского и эдвардианского общества. Её повествования раскрывают преобразующую силу любви, важность принадлежности и исцеляющую связь между человеком и природой, что делает её произведения вечными классиками.

Ключевые слова: Франсис Ходжсон Бёрнет, *Таинственный сад*, *Маленькая принцесса*, *Маленький лорд Фаунтлерой*, дом, природа, искупление, детская литература, викторианское общество.

FRANSIS BERNET ASARLARIDA UY, TABIAT VA ECHIM TOPISH MAVZULARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada Fransis Xodjson Bernetning adabiy asarlarida uchraydigan uy, tabiat va shaxsiy qutulish mavzulari o'rganiladi, ayniqsa uning eng mashhur romanlariga, ya'ni *Sirli bog'* (1911), *Kichkina malika* (1905) va *Kichkina lord Fonterloy* (1886) asarlariga e'tibor qaratiladi. Bernetning mavzulari uning hayot tajribasiga chuqur bog'liq bo'lib, viktoriya va edvardian jamiyatining me'yorlarini aks ettiradi. Uning asarlari muhabbatning o'zgartiruvchi kuchini, qarashga oid muhimligini va inson va tabiat o'rtasidagi shifo beruvchi aloqani ochib beradi, bu esa uning asarlarini abadiy klassikalarga aylantiradi.

Kalit so'zlar: Fransis Xodjson Bernet, *Sirli bog'*, *Kichkina malika*, *Kichkina lord Fonterloy*, uy, tabiat, qutulish, bolalar adabiyoti, viktoriya jamiyati.

Introduction. Frances Hodgson Burnett, born in Manchester, England, in 1849, and later moving to the United States, became one of the most influential authors of children's literature in the late 19th and early 20th centuries. Her works transcend the constraints of their era, weaving together universal themes of love, resilience, and redemption.

Burnett's life was marked by struggles, including financial instability and personal loss, which informed her understanding of human emotion and the power of transformation. Her works remain relevant today for their ability to address fundamental human needs: the need for belonging, the healing effect of nature, and the hope for redemption. This article analyzes her themes through the lens of her most celebrated works, offering a comprehensive look at her legacy.

Literature review. Frances Hodgson Burnett's works have been the subject of significant literary criticism. Scholars such as Anne Thwaite (*Waiting for the Party*, 1974) and Jerry Griswold (*Audacious Kids*, 1992) have explored the depth of her narratives and their cultural implications. U.C. Knoepfelmacher's *Venturing into Childhood* (1998) provides critical insights into *The Secret Garden*, particularly its representation of nature as a tool for emotional and physical

healing. Other sources, including Judith Plotz's articles on Burnett's garden metaphor and literary analyses by biographers, illuminate the socio-historical backdrop of her stories.

This article draws on these sources to examine Burnett's thematic focus, illustrating how her stories reflect the broader cultural currents of the Victorian and Edwardian eras while maintaining a universal appeal.

The theme of home and belonging. The idea of home as a sanctuary is central to Burnett's works. In *A Little Princess*, Sara Crewe begins in a secure, loving environment, which is disrupted when she becomes an orphan and loses her wealth. Her resilience and optimism, however, help her rebuild a sense of home, even in the bleakest conditions. Burnett portrays home as more than a physical space; it is a state of emotional security and love.

In *Little Lord Fauntleroy*, Cedric Errol's influence transforms his estranged grandfather's estate from a cold, oppressive manor into a lively, welcoming home. The novel demonstrates that love and kindness can redefine the concept of home, making it a place of emotional nourishment and community.

Burnett's works also explore belonging in the context of class and societal expectations. Her characters often defy societal norms, emphasizing the universal need for acceptance and understanding. In *A Little Princess*, Sara's unwavering dignity and kindness transcend her temporary fall in social status, challenging Victorian notions of class hierarchy.

Nature, particularly as symbolized by the garden, plays a transformative role in Burnett's works. In *The Secret Garden*, the garden at Misselthwaite Manor serves as both a literal and metaphorical space for healing. Mary Lennox, Colin Craven, and others find solace, growth, and renewal through their connection with nature. Burnett uses the garden to represent rebirth and the potential for change, aligning with Victorian ideals of naturalism and Romanticism.

The novel's depiction of nature extends beyond its aesthetic value, emphasizing its therapeutic effects. Mary's transformation from a sullen, lonely child to a vibrant, caring individual mirrors the revival of the garden itself. Colin's recovery from his illness underscores the connection between emotional well-being and physical health, a progressive idea during Burnett's time.

The garden in *The Secret Garden* also fosters community and relationships. Dickon, with his deep understanding of nature, serves as a bridge between Mary and Colin, illustrating how shared experiences in nature can build bonds and heal divisions.

Redemption and personal growth are recurring themes in Burnett's novels. Mary Lennox's journey from a selfish, neglected child to a caring friend and nurturer epitomizes this theme. Her transformation is driven by her relationships and her engagement with the garden.

Burnett brings together the curing of the public and the private sphere in her later novel *The Secret Garden*. In *The Secret Garden*, young Mary Lennox travels from India to England to live at Misselthwaite Manor following the death of her parents. During her time at her uncle's home, she hears rumors of a secret garden and sets out to find it with the help of a local boy named Dickon. Initially Mary is an unlikable protagonist whose unfriendly behavior and sallow complexion are commented on by numerous other characters. Mary's access to the garden and interactions with Dickon quickly improve both her health and her temperament. Meanwhile, she finds her uncle's sick, hidden son, Colin, and encourages him to get well enough to leave his bed and see the garden for himself. Once Mary gets Colin out of the house, he continues to gain strength until he is able to tend the garden and eventually reconcile with his father, Archibald Craven.

Through the story of the improvement in both Mary and Colin, Burnett shows the same ills of the private and public sphere that are prevalent in her previous works and specifically utilizes young Colin's illness to symbolize these ailments across differing spheres. Mary, the only female child in *The Secret Garden*, is responsible for curing the private sphere and encouraging Colin to improve enough to leave the domestic space, the home. Dickon, the most masculine protagonist in the work, is responsible for helping Colin gain strength and guiding him until he is well trained for leadership in the public sphere so that he can eventually reconcile with his father and restore order to the world of the novel. To solidify the idea that the final state of the novel is a return to the natural order of the world, Burnett relies on traditional notions about gender and class hierarchy as well as images associated with the mind cure such as spirit, nature, and the Christian God.

Previous scholars have often made the argument that Mary's role in *The Secret Garden* is to cure the other characters but have frequently disagreed about how Mary cures them. For instance, Elizabeth Lennox Keyser highlights how Mary's honesty to Colin "relieves him of his morbid fear

and sets him on the road to recovery" (7). While other scholars, such as Anne Stiles, agree that "Mary helps to cure her uncle and her invalid cousin Colin," they disagree about where this power to cure comes from, with Keyser claiming it is Mary's honesty and Stiles claiming it stems from the natural world, due to Burnett's belief in mind cure. However, by focusing on the way that Mary cures individual people, these previous scholars have overlooked how her presence impacts the domestic scene as a whole. I argue that the source of the cure throughout the novel only becomes clear when one realizes that Mary's role is not to specifically cure Colin but to cure the domestic sphere, which Colin damages by interrupting the order of the household with his illness and by driving his father away. Additionally, I argue that it is Dickon and not Mary who must cure Colin once he begins preparing for life in the public sphere (as represented by his movement into the garden) so that Colin can take over leadership of their lives and the novel in a way that reaffirms both the expected gender and socioeconomic hierarchy. By taking a broader focus, I demonstrate that the curative power present in the novel does not entirely belong to Mary but is shared among the three children and comes from what Burnett views as the natural world order.

Similarly, in *Little Lord Fauntleroy*, Cedric's innocence and kindness redeem his grandfather, a bitter and reclusive figure. Through Cedric's influence, the grandfather learns humility and compassion, highlighting Burnett's belief in the redemptive power of love and familial bonds.

Burnett's works often emphasize moral lessons, particularly the importance of resilience and kindness. In *A Little Princess*, Sara Crewe's ability to remain kind and hopeful despite her hardships serves as an inspiring example of inner strength. Her unwavering moral compass ultimately leads to her redemption and restoration of her fortunes.

While Burnett's works are primarily remembered for their emotional depth and universal themes, they also offer subtle critiques of Victorian society. In *A Little Princess*, Burnett challenges class discrimination by depicting Sara's inherent dignity and worth, irrespective of her material wealth.

In *Little Lord Fauntleroy*, the aristocracy's moral shortcomings are juxtaposed with Cedric's pure-heartedness, suggesting that nobility lies in character rather than birthright. These critiques reflect Burnett's progressive views on social equality and individual merit.

Burnett's portrayal of strong, resilient female characters, such as Sara Crewe and Mary Lennox, challenges traditional gender roles of her time. These characters embody independence, intelligence, and compassion, paving the way for a more nuanced understanding of women's roles in society.

Conclusion. Burnett's novels have been read and enjoyed by children since their original publications. However, there have been limited attempts by scholars to connect Burnett's works to one another and to establish a cohesive understanding of the statements she made about children as literary figures and the roles they are expected to play in their society. Previous scholars who have brought Burnett's works into conversation with one another have often focused more on what the works say about Burnett herself or about the time period in which they were written than on what Burnett was saying about her child protagonists. In this thesis I primarily examined the works in relation to the figure of the child. Editha's Burglar offers an example of the way Burnett views the female idealized child, while *Little Lord Fauntleroy* offers the presentation of a male idealized child, and *The Secret Garden* brings together these gendered portrayals of the idealized child to provide a more complete picture of the natural order that Burnett sought to reinforce.

Frances Hodgson Burnett's works are enduring classics that resonate across generations due to their exploration of timeless themes such as home, nature, and redemption. Her stories offer profound insights into the human spirit, emphasizing resilience, love, and the potential for growth and change.

Through her vivid storytelling and richly drawn characters, Burnett not only entertained but also inspired, challenging societal norms and advocating for a more compassionate, equitable world. Her legacy as a pioneer of children's literature remains firmly established, her works continuing to captivate readers with their universal appeal and emotional depth.

The protagonists in all three of these works embody the unique combination of kind innocence and unexpected understanding of the adult world that has come to represent the idealized child. In each of the works it is these exact traits that allow the child to cure the illness in their life: Editha sets an example of innocence inspiring her mother's reform, Cedric places innocent trust in his grandfather and initiates change on the estate, and Mary understands temperamental children from her time in India and knows what actions will cure her cousin. Where these works differ is largely in the way that each protagonist is allowed to interact with their world, due primarily to the expectations of their gender or class status.

REFERENCES

1. Thwaite, Anne. *Waiting for the Party: The Life of Frances Hodgson Burnett*. New York: Charles Scribner's Sons, 1974.
2. Knoepfmacher, U.C. *Venturing into Childhood: Victorian Literature and the Secret Garden*. Yale University Press, 1998.
3. Plotz, Judith. "The Garden Motif in Burnett's *The Secret Garden*." *Children's Literature Quarterly*, 1995.
4. Griswold, Jerry. *Audacious Kids: The Classic American Children's Story*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1992.
5. Burnett, Frances Hodgson. *The Secret Garden*. 1911.
6. Burnett, Frances Hodgson. *A Little Princess*. 1905.
7. Burnett, Frances Hodgson. *Little Lord Fauntleroy*. 1886.

UDK: 808.1

Dilrabokhon AKHMEDJANOVA,

Teacher, the department of Integrated course of English language N3, Uzbekistan State World Languages University

E-mail: daxmadjonova@gmail.com

Based on the review by Ph.d. prof. UzSWLU, M. Umarova

GENESIS OF ARTISTIC PSYCHOLOGISM IN LITERARY STUDIES: SCIENTIFIC-THEORETICAL FOUNDATIONS

Annotation

The main representative of Artistic Psychologism is a literary and artistic trend promoted in works along with the inner world of characters, their emotional and psychological state. The roots of such a phenomenon go deep into philosophy and psychology, reflecting extremely complicated sides of human nature. The main stages of such transformation, main representatives, and influence on a modern literary and critical thinking are analyzed in the article. This article is devoted to identify that the peculiarities of applying psychological analysis in the works of great authors, which may give us an opportunity for better understanding the mechanism of creating and perceiving a literary text. This article will examine artistic psychologism and its scientific-theoretical basis.

Key words: artistic psychologism, literary studies, psychological analysis, literary texts, concept development.

ГЕНЕЗИС ХУДОЖЕСТВЕННОГО ПСИХОЛОГИЗМА В ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИИ: НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ

Аннотация

Основным представителем художественного психологизма является литературно-художественное течение, продвигаемое в произведениях вместе с внутренним миром персонажей, их эмоционально-психологическим состоянием. Корни такого явления уходят глубоко в философию и психологию, отражая чрезвычайно сложные стороны человеческой природы. В статье анализируются основные этапы такой трансформации, основные представители и влияние на современное литературно-критическое мышление. Данная статья посвящена выявлению особенностей применения психологического анализа в произведениях великих авторов, что может дать нам возможность лучше понять механизм создания и восприятия художественного текста. В данной статье будет рассмотрен художественный психологизм и его научно-теоретическая основа.

Ключевые слова: художественный психологизм, литературоведение, психологический анализ, литературные тексты, развитие концепции.

ADABIYOTSHUNOSLIKDA BADIY PSIXOLOGIZMNING GENEZISI: ILMIY VA NAZARIY ASOSLAR

Annotatsiya

Badiy psixologizmning asosiy namunasi - asarlarda qahramonlarning ichki dunyosi, ularning hissiy-psixologik holati bilan bir qatorda targ'ib qilinadigan adabiy-badiiy harakat. Bu hodisaning ildizlari falsafa va psixologiyaga chuqur kirib boradi, inson tabiatining nihoyatda murakkab tomonlarini aks ettiradi. Maqolada bunday o'zgarishlarning asosiy bosqichlari, asosiy vakillari va zamonaviy adabiy tanqidiy tafakkurga ta'siri tahlil qilinadi. Ushbu maqola buyuk mualliflar asarlarida psixologik tahlilni qo'llash xususiyatlarini aniqlashga bag'ishlangan bo'lib, bu bizga badiiy matni yaratish va idrok etish mexanizmini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Ushbu maqolada badiiy psixologizm va uning ilmiy-nazariy asoslari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: badiiy psixologizm, adabiyotshunoslik, psixologik tahlil, adabiy matnlar, konsepsiyani rivojlantirish.

Introduction. Artistic psychologism is a basic theory in literature. It treats the psychological aspects of characters and their interaction with the environment. In such a way, when this approach emerged, literature obtained a chance to develop as a sphere where human nature was explored profoundly, bringing to the fore the internal conflicts and motives.

According to the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan on the provision of higher education institutions with educational literature, The Cabinet of Ministers decides on the implementation of the tasks set out in resolution PQ-3775 of June 5, 2018 "On additional measures to improve the quality of education in higher educational institutions and ensure their active participation in comprehensive reforms carried out in the country", to systematically provide higher educational institutions with a new generation of textbooks, teaching aids, and periodicals:

-by Appendix 1 of the regulation on the formation of a list of foreign educational and scientific literature for use in higher educational institutions, the procedure for their purchase and use; [1] It is possible to relate the Cabinet of Ministers' decision to introduce new textbooks and teaching aids at higher education institutions with the artistic psychologism and scientific theoretical ground in a certain way:

- Critical Thinking Formation

The study of fictional texts focusing on psychologism can lead to the means of developing students' critical thinking. This is the importance for the higher education because it allows us not only to perceive texts but also to analyze the motivation of characters, which can be reflected in modern teaching materials.

- Scientific theoretical framework

Such artistic psychologism in conjunction with the scientific approach allows considering how the contemporary

theories of consciousness and psychology can be integrated into humanities research and the teaching process. Scientific psychology textbooks can contribute to a deeper understanding of philosophical and artistic debates about human nature.

Thus, while improving educational means by the implementation of the resolution measures, a deeper understanding of both literary and psychological concepts by the students contributes much to a good performance by students and teachers alike.

Literature review. Some modern researchers, like Valentina Chekalina in her work "Psychologism in Literature: from Classics to Modernity" (2015), believe that artistic psychologism is still in the process of development and influences contemporary literary practice. She highly underlines the integration of psychological theories into the practice of literary analysis.

The elements of artistic psychologism can be found in Uzbek literature, too. For example, works by Navoi and his profound analysis of human feelings and experiences reflect the psychological aspect important to consider for understanding a person in the context of his cultural identity. Works of the modern Uzbek writers, such as Alisher Navoi and his concepts of human emotions may serve a ground for further study in this respect. [2]

Scientific research. Russian scientist Vera Yakovleva in her work "Artistic Psychologism as a Cultural Phenomenon" (2020) considers the influence of sociocultural factors on the development of artistic psychologism. She underlines the interrelation of psychology and art, their analysis being able to give a new word in cognizing a human and society. [3]

Comparative Approach. Comparing the literary research of Alexander Block and other scholars allows us to place artistic psychologism in a wider context, including its place in world literature. It means the possibility to view Uzbek and Russian literature in the prism of common psychological aspects.

Research Methodology. The study of artistic psychologism in literature needs the application of various methods that can help to understand its origin and development.

1. Textual Analysis

This approach represents a close look at a literary text with an attempt to disclose the psychological motives and possible conflicts of characters. For instance, in analyzing Dostoevsky's works, one can examine the dialogues and interior monologues of the heroes in order to understand their mood and motivation. [4]

2. Contextual Analysis

Of course, the socio-cultural factors in the influences of artistic psychology can be understood only in the wider context of the circumstances in which works of literature have been created, such as study of the biography of an author, historical background, or cultural traditions.

3. Historical and literary analysis

This approach means the study of the development of artistic psychologism in time, its genesis, and changes. The analysis of literary trends and their reflection in the works of different epochs will help to determine how the ideas about the psychology of personality have changed in literature. [5]

4. The Method of Intertextuality

Interrelations between different texts and authorial influences might give grounds to disclose the peculiarities of artistic psychologism. An analysis of how psychological themes have been interpreted by different writers could lead to deeper insight into their realization in literature.

5. Multidisciplinary approach

Such a combination of methods from literature, psychology, cultural studies, and sociology will allow for a more complete coverage of the issues of artistic psychologism and its theoretical foundations. [6]

Analysis/Results. The results of the study of the genesis of artistic psychologism in literary studies can be expressed in several specific conclusions:

Revolution of ideas about human psychology

With time in literature, there is a movement from a simple description of the emotions and behavior of characters to a more complex and multi-layered depiction of the inner world. It is the influence of psychoanalysis and humanistic psychology that has become especially pronounced in contemporary works.

Integration of psychological theories

In literary studies, an active application of various psychological theories is present.

The Importance of Metaphor and Symbolism

The analysis of used metaphors and symbols in works points to their help in the expression of inner feelings of characters and adding several layers of meaning. The artistic use of symbols allows readers to understand the psychology of characters and their inner conflicts. [8]

Strengthening the Research Base

This, in turn, allowed the establishing of a scientific ground for further investigations in this direction by forming the field of scientific research into artistic psychology. Further study may be carried out using new methodological approaches and interdisciplinary research, in order to open new horizons in understanding an artistic text. The findings confirm that psychologism has an important, multifunctional role to play in research in literature studies, determining further lines of investigation both in literature and in psychology. [9]

Conclusion. Artistic psychologism was that important stage that gave the development of literary critique the possibility to turn to an absolutely new and profound investigation of the inner world of characters, conflicts, etc. The crossing of literature with psychology has opened wide horizons for analysis, underlining how individual and collective psychologies interrelate within the text. [10] This approach contributes to the emergence of many versions of interpretation of literary characters, which enriches the perception of works. It is impossible to underestimate the role of cultural and social contexts: artistic psychology vividly reacts to the changes in society, reflecting real experiences and problems of its time. It should also be mentioned that the development of this direction has led to an expansion of research methods. The application of comparative analysis, phenomenology, and other modern approaches has considerably enriched the methodological basis of the literary studies. Finally, the prospects of artistic psychology in the framework of literary studies are promising. [11] Further interdisciplinary research and the introduction of newer theories in psychology continue to enrich our understanding of texts and human nature, thus making literature more relevant to the contemporary context.

REFERENCES

1. <https://lex.uz/docs/-3970451>
2. Raximov, A. A. O'zbek adabiyotida psixologizm. "O'zbekiston Milliy kutubxonasi" nashriyoti. (2018). 250- page
3. Axmatova, G. R. Ikki dunyo o'rtasida: Psixologizm va O'zbekiston madaniyati. "UzMadaniyat" nashriyoti. (2021). 310- page

4. Каган, М. Психологизм в литературе: Учебное пособие. Издательство НГПИУ. (2010) 298-page
5. Скобелева, Е. В.. История психологизма в литературоведении. Издательство "Наука".(2013) 310-page
6. Федоров, А. В.. Литература и психология: метапредметный подход. Издательство "Книга". (2019). 275-page
7. Smith, J. A.. The Evolution of Psychological Realism in Modern Novels. "Literary Press". (2021). 320-page
8. Johnson, L. M.. Narrative Techniques in Contemporary Literature: A Psychological Perspective. "Writers' Guild". (2019). 250-page
9. Taylor, R. N.. The Mind in Fiction: Analyzing Psychological Depth in Modern English Literature. "Insight Publications".(2018). 275-page
10. Williams, P. K. Characters and Consciousness: Psychological Insights in Recent English Novels. "Book Haven".(2022). 300-page
11. Brown, S. J. Emotions in Modern Literature: A Study of Psychological Themes. "Creative Minds Publishing". (2020). 330-page

UO‘K: 81‘373.612.2.004.14:811.512.133

*Umida*xon AHMADOVA,
Buxoro davlat universiteti dotsenti, f.f.f.d. (PhD)
E-mail: u.s.ahmadova@buxdu.uz
<https://orcid.org/0000-0002-6395-9812>
Tel: 91.244.91.45

BuxDPI professori, f.f.d X. Xaitov taqrizi asosida

MODERN PERIPHRASTIC LEXICON

Annotation

The article discusses periphrases – objects, events, and phenomenon not with their actual names, however through their characteristic features using descriptive methods. As a stylistic means, periphrases can enhance speech with elevation and imagery, improve the lexicon in response to social development demands, and allow speakers to avoid repetition and redundancy in communication. This, in turn, encourages eloquence in the speaker and philosophical consideration in the listener. In addition, the article also explores how scientific and technological advancements influence linguistics, contributing to the emergence of modern periphrastic lexicon, supported by factual samples. Periphrases can add beauty and appeal to speech, these means can make texts more aesthetic and enjoyable for readers.

Key words: linguistics, periphrasis, domain, modern lexicon, time, era, language, speech, discourse, science, education, technology, development.

СОВРЕМЕННАЯ ПЕРИФРАСТИЧЕСКАЯ ЛЕКСИКА

Аннотация

В статье перифраз – это процесс выражения характерных особенностей предметов, событий, явлений не их названиями, а описательным методом, как стилистический инструмент, он придает речи подъемность, образность, обогащает словарный запас на основе о требованиях развития общества. Существуют мнения, что оно позволяет избежать повторов и повторов в речевом процессе, побуждает говорящего к красноречию, а слушателя к философской наблюдательности. Обсуждается и доказывается на фактических примерах тот факт, что развитие науки и техники оказывает непосредственное влияние на языкознание и появление современной перифрастической лексики. Перифразы придают речи красоту и очарование, делают текст более эстетичным и приятным для читателя.

Ключевые слова: языкознание, перифраз, сфера, современная лексика, время, период, язык, речь, язык, наука, образование, технология, развитие.

ZAMONAVIY PERIFRASTIK LEKSIKA

Annotatsiya

Maqolada perifrastalar – predmet, voqea va hodisalarning o‘z nomi bilan emas, balki ularning xarakterli belgi xususiyatlarini tasviriy usul orqali ifodalash jarayoni, uslubiy vosita sifatida nutqqa ko‘tarinkilik, obrazlilik baxsh etishi, jamiyat taraqqiyoti talablaridan kelib chiqib, lug‘at tarkibini boyitishi, nutq jarayonida takrorlardan, qaytariqlardan, qochish imkonini berishi, notiqni so‘zlamolikka, tinglovchini esa falsafiy mushohada etishga undashi to‘g‘risidagi qarashlar keltirilgan. Fan va texnika taraqqiyoti bevosita tilshunoslikka ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatishi, zamonaviy perifrastik leksikaning vujudga kelishi xususida mulohaza yuritilib, faktik misollar orqali dalillangan. Perifrastalar nutqqa go‘zallik va jozibadorlik baxsh etadi, ular yordamida matn yanada estetik va o‘quvchi uchun yoqimli bo‘ladi.

Kalit so‘zlar: tilshunoslik, perifraza, soha, zamonaviy leksika, vaqt, davr, til, nutq, lison, fan, ta‘lim, texnika, taraqqiyot.

Kirish. Tildagi har bir tasviriy ifodaning paydo bo‘lish vaqti bo‘ladi. Masalan, og‘ir va uzoq mehnat mahsuli bo‘lgan – paxtani “oq oltin” deb atash paxta yakkahokimligi davrlarida yaratilgan. Chunki, o‘sha davrlarda paxta haqiqatdan ham “oltin”ga tenglashtirilgan.

O‘zbek tilidagi “dala malikasi” tasviriy ifodasi undan ham avvalgi davrlarning mahsulidir. XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab O‘zbekiston hududida ham makkajo‘xori juda ko‘p ekila boshlangan. Bu qishloq xo‘jaligi mahsulotini malikaga o‘xshatish o‘sha davr matbuotining natijasidir. Hatto, gazetalarda “Dala malikasiga keng yo‘l!”, “Dala malikasini ko‘paytiraylik” singari shiormonand gaplar bot-bot uchray turgan [7].

Tasviriy ifodalarning yaratilishi tilning barcha davrlari uchun birday unumli emasligi aniqlangan. Masalan, “*odam ush-shuaro*” (shoirilar Odam Atosi Rudakiy), “*amiri muqarrab*” (Alisher Navoiy), “*amir ul-umaro*” (Muhammad

Solih), “*Ka‘bavi maqsud*” (Xoja Ahror Valiy) kabi perifrastalarning yaratilish vaqti eski o‘zbek tili davriga to‘g‘ri keladi. Biroq, eski o‘zbek tili davrida tasviriy ifodalar bugungidek ko‘p bo‘lmagan yoki uning qo‘llanish doirasi barcha sohalarni qamrab olmagan, deyish mumkin. Tasviriy ifodalar, asosan, ommaviy axborot vositalari tilining ajralmas qismi bo‘lib xizmat qilib kelgan.

Perifrastalar hozirgi o‘zbek tilida ko‘plab vujudga kela boshlagan. Masalan, “*zangori ekran*” – televizor, “*zangori olov*” – tabiiy gaz, “*kumush tola*” – ipak kabilar XX asr tafakkurining mahsuli hisoblanadi. “*Hayotimiz qomusi*” – konstitutsiya perifrastasi esa tilimizda mustaqillik davrida paydo bo‘lgan.

Ba‘zi perifrastalar juda muvaffaqiyatli chiqadi va tilda tez ommalashadi. Oddiy odamlarning ham tiliga tushadi hamda kundalik nutqning tarkibiy qismiga aylanadi. Ular orasida bir emas, ikki va undan ortiq obyektarni

anglatadiganlari ham uchraydi. Masalan: “qora oltin” – ko‘mir, neft; “samo lochini” – burgut, uchuvchi; “asr vabosi” – OITS, OIV, giyohvandlik va h.k. Yoki, aksincha, bir tushunchani ifodalash uchun bir necha perifrazalardan ham foydalanish mumkin. Masalan: XX asr tushunchasini ifodalash uchun “*texnika asri*” va “*atom asri*” perifrazalarini qo‘llaymiz.

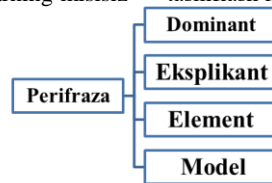
Shunday tasviriy ifodalar ham mavjudki, ular vaqt o‘tishi bilan iste‘moldan chiqadi va tilning unumsiz fondiga o‘tadi. Vaqti kelib esa butunlay xotiradan o‘chadi. Chunki ular ifodalaydigan tushunchaning o‘zi eskiradi, til egalari hayotida o‘sha tushunchaga ehtiyoj qolmaydi. Masalan, “*dala malikasi*” perifrazasi makkajo‘xori o‘simligi O‘zbekistonda ko‘p ekilgan davrlar matbuoti tilida faol qo‘llangan bo‘lsa, hozirgi kunga kelib ushbu perifraza keng ishlatiladi, deb bo‘lmaydi. Shuningdek, “*po‘lat etak*” (paxta terim mashinasining bunkeri), “*po‘lat ot*” (traktor) kabi perifrazalarning ham qo‘llanish doirasi bugungi kunda g‘oyat chegaralangan, deiyish mumkin. Bu holat tasviriy ifodalarning tilda yashash tarzi bilan jipslashgan holda mavjudligini ko‘rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Bugungi kunda nafaqat yurtimizda, balki butun jahonda fan-texnika, ta‘lim, sport, tibbiyot, iqtisodiyot hamda shu kabi inson hayotining barcha jabhalarini keng qamrab olayotgan sohalarining mislsiz

shiddat bilan rivoj topib borayotganligi ushbu sohalarini yangidan-yangi tushunchalar bilan boyitib bormoqda. Tabiiyki, tilimiz ham o‘zining lingvistik imkoniyatlaridan keng foydalangan holda ushbu yangi tushunchalarning insonlarga yanada tushunarli bo‘lishi va ifoda ko‘lamini keng tarzda yetkazib berish maqsadida tasviriy ifodalar bilan boyib bormoqda. Jumladan, bugungi kunda kirib bormagan xonadoni qolmagan va barcha soha vakillarining, barcha insonlar hayotining ajralmas qismiga aylanishga ulgurgan “internet” tushunchasini bildiradigan “*virtual olam*” hamda futbolchi qizlarni ifodalaydigan “*yashil maydon malikalari*” kabi perifrazalari istiqloq yillarida yaratilgan va bugungi kunga kelib tilimizda keng ommalashishga ulgurgan.

XX arning ikkinchi yarmidan keyin yaratilgan “*bahor elchisi*” (qaldirg‘och), “*bahor darakchisi*” (boychechak), “*baraka urug‘i*” (chigit), “*kumush choyshab*” (qor), “*ilm maskani*” (kutubxona), “*bilim manbasi*” (kitob) singari perifrazalar hozirgi kunda ham nutqimizda faol tarzda ishlatilib kelinmoqda. Boisi, bu kabi tasviriy ifodalar anglatadigan voqelikning eskirishidir.

Bir so‘zni boshqa birliklar yordamida ifodalash perifrazalar (tasviriy ifodalar) termini bilan yuritiladi. Perifrazalar tarkibiy qismlarga bo‘linib, uni quyidagicha tasniflash mumkin [10] (1.1-chizмага qarang):

1.1-chizma. Perifrazalar tarkibiy qismlari

Perifrazada dominant bu – perifrazaning manosini ifodalaydigan asosiy so‘z hisoblanib, perifraza qaysi so‘z uchun izoh vazifasini bajarmoqda, shuni aniqlashtirishga xizmat qiladi. Perifrazada eksplikant - perifrazaning ma‘nosini aniqlashtiruvchi so‘zlar yoki so‘z birikmalari sanalib, bir so‘z bilan aytganda, izohlovchi vazifasini bajaruvchi so‘zlar jamlanmasi hisoblanadi. Perifraza elementlari bu umumiy tushunchadir, u perifrazani tashkil etuvchi dominant va eksplikantlarni umumlashtirishga xizmat qiladi.

Hozirgi kunda ham yangidan-yangi perifrazalar nutqimizni boyitib bormoqda. Fan va texnika taraqqiyoti bevosita tilshunoslikka ham o‘z ta‘sirini ko‘rsatdi. Unda yangidan yangi yo‘nalishlar shakllanib, mavjudlari tarkibida ham o‘zgarishlar sodir bo‘ldi. Xususan, perifrazalar ham texnika rivojlanishi natijasida yangi ma‘noga ega birliklar evaziga yanada kengaydi, desak aslo mubolag‘a bo‘lmaydi. Ular *zamonaviy perifrastik leksika* atamasi ostida yuritiladi. Bu zamonaviy tilning o‘ziga xos xususiyatlaridan biri bo‘lib, u yangi tushunchalar, texnologiyalar, ijtimoiy hodisalar va g‘oyalarni ifodalash uchun paydo bo‘lgan perifrazalarni o‘z ichiga oladi. Bu leksika doimiy ravishda yangilanib turadi, chunki tilning o‘zi ham doimo rivojlanib, yangi tushunchalarni o‘zlashtirib boradi.

Aytish joizki, bugungi kunda tibbiyot sohasi nafaqat mamlakatimiz, balki butun dunyo miqyosida ham kundankunga rivoj topib borayotgan soha hisoblanadi. Mamlakatimizda ushbu sohani yanada rivojlantirish, tibbiy xizmatlar ko‘lami va sifatini oshirishga qaratilgan ko‘plab chora-tadbirlar ishlab chiqilmoqda. Soha doirasida dunyo bilan tajribalar almashilmoqda. Bu esa bevosita sohaning va shu bilan birga soha leksikasining ham boyishiga zamin yaratmoqda. Quyida keltirmoqchi bo‘lgan misollarimiz tibbiyot sohasidagi ayrim tushunchalarni obrazli tarzda ifodalovchi zamonaviy tasviriy ifodalarga namuna bo‘la oladi. Jumladan, *salomatlik posbonlari* (shifokorlar), *zamonaviy meditsina otasi* (Gippokrat), *tog‘yon bag‘ridagi sihatgoh* (Zomin sanatoriyasi), *davoning ilk qadami* (shifokor ko‘rigi), *yarim davo* (aniq tashxis), *qon bosimining termometri* (limon),

biokimyoviy fabrika (jigar), *haqiqiy najot*, *haqiqiy vitamin bombasi* (aloy), *hayot ildizi* (jenshen), *issiq qum mo‘jizalari* (psammoterapiya) kabi shaxsni, o‘rin-joy va narsa-hodisani ifodalovchi funksional-semantik perifrazalarni uchratishimiz mumkin.

Tadqiqot metodologiyasi. Sport barcha zamonlarda insonlar hayotining eng ommabop va keng ko‘lamli sohalaridan biri bo‘lib kelgan. Bugungi kunda ham butun dunyo miqyosida insonlarning qiziqishlariga eng ko‘p sazovor bo‘lgan soha sifatida qaraladi. Shu boisdan sportning turli yo‘nalishlarida o‘ziga xos neologizmlar, perifrastik birliklarning paydo bo‘lishi tabiiy. Jumladan, *millionlar o‘yini* (futbol); *yashil maydon* (stadion); *g‘alaba shohsupasi* (sovrindorlar taqdirlanadigan maxsus joy); *charm qo‘lqop ustasi* (bokschi); *zamonaviy gladiator* (karatechi) va shu kabi ko‘plab perifrazalar nutqimizda allaqachon ommalashishga ulgurgan bo‘lsa, *mojaroli Olimpiada* (Parij Olimpiadasi – 2024), *Parijdagi qahramon* (Akmal Hasanov); *taxtdan tushgan dzyudo malikasi* (Uta Abe); *O‘zbekning To‘marisi* (Diyora Keldiyorova) va boshqa shu kabi tasviriy ifodalar, aynan, 2024-yilgi yozgi Olimpiada o‘yinlaridan keyin ommaviy axborot vositalarida muxbirlar nutqida tez-tez takrorlanadigan bo‘ldi.

Tahlil va natijalar. Zamonaviy perifrastik leksikaning ba‘zi xususiyatlari jamiyatdagi taraqqiyot bilan bevosita bog‘liq sanalib, uning rivojlanishi til tarkibiga ham o‘z ta‘sirini o‘tkazmay qolmaydi. Jumladan, internet va texnologiyadagi shiddatkorlik bilan kechgan taraqqiyot natijasida tasviriy ifodalar ham shunga muvofiq shakllanib bormoqda. XXI asrda internet va texnologiya hayotning barcha sohalariga ta‘sir ko‘rsatmoqda, shuning uchun yangi perifrazalar ham bu sohalar bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalash uchun tilimizga kirib kelayotganligini kuzatishimiz mumkin. Masalan: **Taraqqiyot kushandasi – korrupsiya (Korrupsiya – taraqqiyot kushandasi! Bu jumla bot-bot qulog‘imizga chalinib tursa-da, illatning o‘zidan butkul qutulish, jamiyatni tozalash qiyin kechayotganday...)** [8]; **Globalashuv davri – XXI asr** (Davlat va siyosat arboblari,

faylasuflar va jamiyatshunos olimlar, sharhlovchi va jurnalistlar bu davrni turlicha ta'riflab har xil nomlar bilan atab, kimdir uni yuksak texnologiyalar zamonida, kimdir tafakkur asri, yana biron yalpi axborotlashuv davri sifatida izohlamog'ida. ... Ammo ko'pchilikning ongida bu davr **globallashuv davri** tariqasida taassurot uyg'otmog'ida [1].; **Harakatlanuvchi haykal – rabot** (Yunonlar san'atining juda ko'p turlari ayniqsa, haykaltaroshlik bilan shug'ullanishgan bo'lib, bu esa qaysidir ma'noda **"Harakatlanuvchi haykal"** – rabot yasashga turtki bergan bo'lishi mumkin) [4].; **Suv osti dunyosining jonli burchagi – akvarium** (Akvarium suv osti dunyosining jonli burchagi bo'lib, lotincha aqua – "suv", arium – "joy", "xona" degan ma'nolarni anglatadi) [3].; **Tarix ko'zgusi – muzeylar** (Milliy matbuot markazida tarix ko'zgusi bo'lmish muzeylarning ma'naviy hayotimizdagi o'rniga bag'ishlangan anjuman bo'lib o'tdi) [5].; **Zamonaviy tibbiyotning dushmani – internet** (Internet ommaviy xavotirlar sababchisi bo'lib, bugun shifokorlar, internet – zamonaviy tibbiyotning dushmani degan fikrni qayta-qayta ta'kidlashib, ularning fikrisha, ko'pchilik bemorlar kasallik haqida internet tamog'i ma'lumotlari asosida o'zlariga tashxis qo'yib, mustaqil ravishda davolanishga urinishmog'ida) [Davri informatsion dasturining E'zozaxon Abdullayeva nutqidan].; **Intellektual boylik asri – XXI asr** (Bugun hech kimga sir emaski, biz yashayotgan XXI asr – intellektual boylik hukmronlik qiladigan asr) [2].

Ijtimoiy tarmoqlar va madaniy turmush tarzi hamohang holda shakllanib, ijtimoiy tarmoqlar ham zamonaviy tilga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Birgina ijtimoiy tarmoqlar tizimiga tegishli barcha faoliyatlar umumiy tarzda **"virtual olam"** deb nomlanishi ham bu tarmoqlarning tilimiz perifrastik leksikasining boyishiga o'z hissasini qo'shayotganligini ko'rsatadi. Yangi perifrazalar ijtimoiy tarmoqlarning madaniyatini, g'oyalarni va xatti-harakatlarini ifodalash uchun paydo bo'lmoqda. Xususan, **"mem qilmoq"** ifodasi yordamida internetdagi memlar bilan aloqadorlik nazarda tutiladi.

Siyosat va jamiyatning o'zgarishi ham tilning rivojlanishiga ta'sir ko'rsatmay qolmaydi. Yangi perifrazalar siyosiy hodisalarni, ijtimoiy masalalarni va g'oyalarni aks ettirish uchun yuzaga kelmoqda. Masalan, kimnidir ijtimoiy hayotdan chetlashtirish ma'nosini aks ettirish uchun **"ag'darmoq"** perifrazasi nutqimizda faol qo'llanmoqda.

Zamonaviy perifrastik leksika doimo rivojlanib, o'zgarib turadi. Bu tilning dinamikasini va zamonaviy dunyodagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Yangi perifrazalarni o'rganish tilning rivojini kuzatish va zamonaviy madaniyatni tushunish uchun muhimdir. Zamonaviy perifrastik leksika, ya'ni oddiy so'zlar o'rniga boshqa birliklarni ishlatish tilning dinamikligini va zamonaviy dunyodagi o'zgarishlarni aks ettiradi. Bundan tashqari, tilimizda quyidagi zamonaviy perifrastik leksikalar ham faol qo'llanmoqda:

Superkompyuter – "Zeta class"

Yaponiyada birinchi "Zeta-Class" superkompyuteri yaratiladi [6].

"Aqli" uzuk – Oura Ring

Pandemiya avjiga chiqqan paytda ko'plab kompaniyalar kasallikning dastlabki belgilarini aniqlashga yordam beradigan gadjet ixtiro qilishni juda ham xohlashgandi. Oradan 4 yil o'tibgina bu g'oya amalga oshirildi. Finlandiyaning Oura Health kompaniyasi tomonidan yaratilgan Oura Ring "aqli" uzugi sizga shunday imkoniyatni taqdim qiladi [6].

Zamonaviy perifrazalar tilimizda muhim ahamiyat kasb etadi. Xususan, tilning tadrijiy taraqqiyotini namoyon etishda, undagi yangi tushunchalar, g'oyalar, madaniy qatlama xos o'zgarishlarni aks ettirish uchun zamonaviy perifrazalardan unumli foydalaniladi. Bundan tashqari, zamonaviy madaniyat ham bevosita yangi tasviriy ifodalarning tilimizga kirib kelishi uchun asos vazifasini bajaradi. Til doimo taraqqiyotda, shunday ekan, zamonaviy perifrastik qatlamning shakllanishi ham bardavomdir. Zamonaviy perifrastik leksika tilning boyligi va o'zgaruvchanligini aks ettirishi bilan birgalikda tilning zamonaviy dunyodagi o'zgarishlarga moslashish qobiliyatini ham tasdiqlaydi.

Hunarmandchilikka oid perifrazalar o'zida o'ziga xos pragmatik munosabatlarni aks ettiradi. Ijodiylik va innovatsion g'oyalar, asosan, ushbu sohaga tegishli bo'lib, tilga yangi tushunchalarning kirib kelishiga asos bo'ladi. Bundan tashqari, sohaga xos bo'lgan professionallik ham hunarmandlarning tajribasi va kasbiy mahoratini aks ettiradi. Nutqda hunarmandchilikka oid perifrazalarni qo'llash tilga estetik qiymat bag'ishlab, ba'zi perifrazalar mahsulotning go'zalligi va o'ziga xosligini ta'kidlash uchun ishlatiladi.

Umuman olganda, hunarmandchilikka oid perifrazalar bu sohaning o'ziga xos lug'atining boyligini, ijodiy imkoniyatlarini va madaniy xususiyatlarini aks ettiradi. Ular hunarmandchilik jarayonini va natijasini aniq va tiniq tasvirlash, shuningdek, hunarmandlarning professionalligini hamda ijodiy qobiliyatini namoyon qilishga yordam beradi.

Xulosa va takliflar. Bugungi kunga kelib hunarmandchilik sohasidagi zamonaviylashuvning taraqqiy etishi natijasida ham ushbu sohaga yangidan yangi perifrastik birliklar bevosita kirib keldi. Bu orqali ushbu sohada uslub va terminlarning yangilanishi, ijodkorlik mahoratining yanada oshib, innovatsion ruhning sohaga tatbiq etilishi perifrastik birliklarga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. Ana shunday zamonaviy hunarmandchilik sohalardan biri texnika va innovatsiyalar bilan aloqador sanalib, unda quyidagi perifrazalarga duch kelishimiz mumkin [9]:

3D print qilish – predmetlarni zamonaviy raqamli modellar asosida uch o'lchamli printerlarda yaratish; **lazer kat qilish** – lazer nuri yordamida materiallarni kesish hamda shakllantirish; **apsaykl qilmoq** – ishlatilgan materiallarni yangi va qimmatli mahsulotlarga aylantirish; **DIY (Do It Yourself)** – o'z qo'llari bilan narsalar yaratish, kashf qilish; **hunarmandlar jamiyati** – hunarmandlarning ijtimoiy guruhlari va hamjamiyatlari.

Ijtimoiy ta'sir va ekologik tafakkurning yanada taraqqiy etishi ushbu yo'nalishlarda ham zamonaviy perifrastik leksikaning yuzaga kelishiga zamin yaratdi:

Muqobil hunarmandchilik – tabiat va atrof-muhitga zararsiz materiallardan foydalanib hunarmandchilik faoliyatini olib borish.

Chiqindisiz ishlab chiqarish – chiqindilarni minimallashtirishga qaratilgan hunarmandchilik.

Etikal ishlab chiqarish – adolatli mehnat sharoitlarida ishlab chiqarilgan materiallarni ishlatgan holda hunarmandchilik faoliyati bilan shug'ullanish.

Eng yaxshi tejamkorlik – tezlikdan ko'ra sifat va ijodkorlikka asoslanib mahsulotlar yaratish.

Zamonaviy perifrastik leksika hunarmandchilik sohasida yangi tushunchalar, uslublar va ijodiy imkoniyatlarni aks ettiradi. Ular hunarmandchilikning rivojlanishiga, zamonaviy dunyodagi o'zgarishlarga moslashishiga va o'ziga xoslikni saqlab qolishiga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – T.: "Ma'naviyat", 2009. – B.173.
2. Karimov I.A. Ona yurtimiz baxtu iqboli va buyuk kelajagi yo'lida xizmat qilish – eng oliy saodatdir. – T.: "O'zbekiston", 2015. – B. 302.

3. "Ma'rifat", 2014, 18-yanvar.
4. "Ma'rifat", 2014, 23-iyul.
5. "Qishloq hayoti", 2014, 27-mart.
6. <https://kun.uz/news/2024/12/22/qotil-chatbot-kasallikni-oldindan-aniqlaydigan-aqlli-uzuk-va-super-kompyuter-texnodayjest>
7. https://oz.sputniknews.uz/author_odilov
8. <https://uzsuv.uz/en/posts/4034>
9. www.google.com
10. www.wikipedia.org

UDK: 81'373.7.:811.111.811.512.133

Nilufar ACHILOVA,
O'zbekiston Milliy universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail: nilufar_uz@mail.ru

Toshkent davlat agrar universiteti dotsenti, PhD G. Tilovova taqrizi asosida

THE STRUKTUR AND SEMANTICS OF THE ANIMALISM HUND IN THE GERMAN AND UZBEK PHRASEOLOGY

Аннотация

The article examines the semantics of the zoonim Hund in phraseology on the material of German and Uzbek languages. Various phraseological dictionaries, including electronic sources, served as the material for the study. As a result, the main structural types of phraseological phrases with the component Hund were revealed, structural-semantic groups verbalising certain personality traits, phenomena of reality, human attitude to the surrounding world were determined. Since the phraseology reflects the world picture, the study allows describing a fragment of the linguistic picture of the world of the native speaker.

Key words: phraseology, structure, semantics, world picture, image, meaning, connotation, zoonym, associations.

СТРУКТУРА И СЕМАНТИКА АНИМАЛИЗМА HUND В НЕМЕЦКОЙ И УЗБЕКСКОЙ ФРАЗЕОЛОГИИ

Аннотация

В статье на материале немецкого и узбекского языков рассматривается структура зоонима Hund во фразеологии. Материалом для исследования послужили различные фразеологические словари, в том числе электронные источники. В результате были выявлены основные структурные типы фразеологизмов с компонентом Hund, определены структурно-семантические группы, вербализующие определенные черты личности, явления действительности, отношение человека к окружающему миру. Поскольку во фразеологии отражена картина мира, то исследование позволяет описать фрагмент языковой картины мира народа-носителя языка.

Ключевые слова: фразеологизм, структура, семантика, картина мира, образ, значение, коннотация, зооним, ассоциации.

NEMIS VA O'ZBEK TILLARIDA HUND-IT ANIMALIZMINING STRUKTUR VA SEMANTIKASI

Аннотация

Maqolada nemis va o'zbek tillaridagi Hund-it nomi bilan bog'liq frazeologizmlarning tuzilishi ko'rib chiqildi. Tadqiqot uchun material to'plashda turli xil frazeologik lug'atlar, shu jumladan elektron manbalardan foydalanildi. Natijada, Hund tarkibiy qismiga ega bo'lgan frazeologizmlarning asosiy tarkibiy turlari aniqlandi, tuzilmalar, ma'lum shaxsiy xususiyatlarni, voqelik hodisalarini, odamning atrofda dunyoga munosabatini og'zaki bayon qiladigan semantik guruhlar aniqlandi. Frazeologiya dunyoning rasmini aks ettirganligi sababli, tadqiqot ona tilida so'zlashuvchi odamlar dunyosidagi lingvistik rasmining bir qismini tasvirlashga imkon beradi.

Kalit so'zlar: frazeologizm, tuzilish, semantika, dunyo tasviri, tasvir, ma'no, zoonim, uyushmalar.

Kirish. Ushbu maqolada der Hund - It komponentli frazeologizmlarning tuzilishi va semantik guruhlarini aniqlashga bag'ishlandi. Tadqiqot uchun frazeologik lug'atlar va elektron manbalardan tanlangan frazeologizmlar tanlandi.

Bugungi kunda sayyoramizda hayvonlarning ikki millionga yaqin turi yashaydi. Bashariyat taraqqiyotining ilk bosqichlarida hayvonot olami bilan aloqalar millatlararo munosabatlarga nisbatan ko'p sonli va xilma-xil bo'lgan. Shu bois hayvonlar odamlar hayotida juda katta o'rin tutgan. Inson o'z hayotiy faoliyati jarayonida foydalanish uchun hayvonlarni qo'lga o'rgatgan, ularning xulq-atvorini kuzatgan va o'rgangan, ularni har tomonlama taniy boshlagan va o'zining ularga nisbatan munosabatini shakllantirgan. Jonzotlarning insonlar hayotidagi muhim ahamiyati ularni leksik-semantik guruhini o'rganishga bo'lgan qiziqishni kuchaytirdi. Bu esa ushbu til hodisasini o'rganish jarayonida nomlashda turli atamalarning qo'llanilishigini olib keldi. Nazariy manbalarni tahlil qilar ekanmiz, hayvon nomlarini leksik-semantik guruhlarini nomlash jarayonida yagona yondoshuv yo'qligi, tadqiqot ob'ekti materialining kengligi bilan bog'liqligi aniqlandi. Hayvonlarning nomlari juda keng tarqalgan leksik-semantik guruh bo'lib, u o'z ichiga o'z ma'nosidan tashqari ko'chma ma'noga ega bo'lgan ko'p sonli leksemalarni ham oladi. Hayvon nomlariga nisbatan tadqiqotchilar turli xil atamalarni,

jumladan zoonim, zoologizm, zoomorfizm, zoosemizm, hayvonlar komponenti, animalizm, zoonim komponentli, zoonimik komponent, zoomorfik tasvir, zoomorfik element kabi atamalar ko'p qo'llanilganligi kuzatildi. Tadqiqotlarning asosiy qismida "zoonim" va "zoomorfizm" atamaları ishlatilgan.

Hayvonlar insonga munosabati printsipiga ko'ra xonaki va yovvoyi hayvonlarga bo'linadi. Odam tomonidan qo'lga o'rgatilgan va unga qandaydir foydasi tegadigan hayvonlar uy hayvonlari hisoblanadi. Eng birinchi bo'lib qo'lga o'rgatilgan jonivor it bo'lgan. Shundan so'ng inson hayotida, uyida va xo'jaligida boshqa hayvonlar ham paydo bo'lib, odamning tirikligi ularga bog'liq bo'lib qoldi. Uy hayvonlarini tasniflash jarayonida it nomi bilan bog'liq frazeologizmlar biz ko'rib chiqayotgan nemis va o'zbek tillarida ham sezilarli darajada ko'p ekanligi kuzatildi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. It (lot. Canis lupus familiaris) – itsimonlar oilasining asosiy vakillari, eramizdan avvalgi XIII–XVII mingyilliklarda xonakilashtirilgan. Ular erta neolit davridan boshlab ham sharq, ham g'arb xalqlari maishiy hayotida sezilarli rol o'ynagan. Inson yovvoyi hayvonlarni qo'lga o'rgatishni juda qadimdan boshlagan bo'lsa, uning birinchi sodiq do'sti – ovdagi hamrohi va yordamchisi, kulbasini qo'riqlovchisi it bo'lgan. It insoniyat taraqqiyotining

butun tarixi mobaynida odam bilan yonma-yon bo'lib, uning kundalik hayotiy faoliyatida muhim o'rin egallagan.

Birinchi itlar – bo'rilar charchoq bilmas ovchi va juda shafqatsiz soqchilar bo'lgan. Biroq it animalizmining ko'chma ma'nolari ko'p hollarda "it – insonning do'sti" iborasiga sira uyg'un bo'lmasligi zamondoshlarmizga g'alati tuyulishi mumkin. Itga salbiy sifatlar taqash barcha tillarda bor; o'xshatishlar: it so'zi salbiy, nafratomuz ma'noda – pastkash, shafqatsiz va tuban odamni bildiradi; itdan badtar, it yotish mirza turish, itday o'lim topmoq, itday haydamoq. It zoonimi faqat itday vafodor, it kabi sodiq kabi turg'un birikmalardagina ijobiy ma'no tashiydi.

Nemis tilida der Hund – 1) it, 2) haq. it –yaramas odam: du Hund!; ein blöder Hund – ahmoq kalla! (yoki: kallang qursin! oshqovoq!) (so'zma-so'z: ahmoq kuchuk).

Shlerat ta'kidlaganidek, „itning qiyofasi ko'proq salbiy ifodalar bilan bog'liq bo'lgan: insonning bazida jirkanchli, nafratomuz, orsiz, tubanlik kabi xislatlari, shuningdek, bazida it kabi sadoqatli va xushomadgo'y do'st sifati, o'z xo'jayinining himoyachisi sifatida xavotiridan tunda dahshatli tovushlar bilan oyga qarab villashlari kabi xislatlari itdan olingan [1]“.

Nemis tilining turli lug'atlarida keltirilgan Hund so'zining ma'nolarini ko'rib chiqdik: Hund – 1. Haustier, dessen Vorfahre der Wolf ist; 2. Schimpfwort: gerissener, gemeiner, hinterhältiger oder brutaler Mitmensch; 3. Bergbau: ein Förderwagen (meist auf Gleisen); 4. ein Rollbrett für Möbel; 5. Zoologie, nur Plural: Hundartige, eine Familie; 6. Ein Kartenspiel, welches vor allem in Schlesien verbreitet, stark mit dem polnischen Kartenspiel Turak verwandt und im deutschsprachigen Raum nicht sehr bekannt ist [2].

Nemis tilining elektron lug'atida qo'shimcha qiymat ko'rsatilgan salopp (nem. qo'pol): Mensch, besonders Mann; a. ein dummer, schlapper, lahmer, roher Hund, b. Schimpfwort: gemeiner Kerl, z. B. so ein Hund, du Hund; c. derb: kein Hund = niemand [3]. Tahlil qilish uchun turli leksikografik manbalardan tanlangan 50 dan ortiq frazeologizmlar olindi.

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqot davomida empirik materiallar semantik materiallarga turli ma'nolarni og'zaki ifodalaydigan guruhlar tanlandi. Salbiy fazilatlariga ega shaxslarni ifodalaydigan frazeologizmla ko'p sonli guruhni tashkil etishi belgilandi. Struktur jihatdan Hund animaliyi yomon, qo'rqoq odamga murojaat qilish uchun qayta talqin qilinadi, yoqimsiz, tajovuzkor, insofsiz kabi xislatlar metaforizatsiya qilinadi va "Sifat + ot" modeli bo'yicha qurilgan va substantiv otlashgan frazeologizmlar aniqlandi. Shunday qilib, bizning materialimizda quyidagi belgilar aniqlandi. Shaxslar:

- gemeiner Hund (salopp, abwertend) = Schurke, Lump;
- ein harter Hund (ugs.) = ein strenger, unnachgiebiger Mann;
- ein linker Hund (ugs.) = ein Betrüger, ein hinterhältiger, verschlagener Mensch;
- ein krummer Hund (ugs. abw.) = ein unehrlicher Mann, ein Schwindler;
- ein scharfer Hund (ugs.) = ein autoritärer, aggressiver und bissiger Mann;
- ein falscher Hund (ugs.) = eine unehrliche Person;
- ein blinder Hund (ugs.) = ein ein unerfahrener Mensch; 2. ein junger Mensch; 3. Ein an allem interessierter Mensch va boshq.

Yuqoridagilardan tashqari, bizning materialimizda quyidagi tarkibiy qismlar aniqlandi.

Salbiy fazilatlariga ega bo'lgan insonlarni tasvirlashda Hund zoonimi bo'lgan frazeologizmlarning salbiy semantikasida pastkashlik, jirkanchlik, tajovuzkorlik, hasadgo'y, ochko'zlik, qo'rqoqlik kabi xislatlarni ifodalanishi itning inson tomonidan past baholanishi bilan bog'liq: geiziger Hund, elender Hund, falscher Hund, gerissener Hund /

krummer Hund, dummer Hund. Yana shunday frazeologizmlar borki ishdagi nopoklikni, ifloslikni anglatadi, masalan.: das ist ein dicker Hund, achinishga loyiq narsa haqida eslaganda esa das kann einen toten Hund erbarmen / jammern machen kabi it nomi bilan bog'liq frazemalarning ishlatilishi inson xarakterini ifodalashda it animalizmi qanchalik k o'p q o'llanilishi maqsadga muvofiq boladi.

O'xshatishlar:

– wie einen Hund behandeln – it o'rnida ko'rib muomala qilmoq; – müde wie ein Hund (hundemüde) – itday charchagan.

Frazemalar:

– auf den Hund bringen – xonavayron qilmoq, qashshoq qilib qo'yimoq, xarob qilmoq (so'zma-so'z: it oldigacha eltmoq);

– auf den Hund kommen – tubanlashmoq, past ketmoq (so'zma-so'z: it oldigacha kelmoq);

– auf dem Hund sein – tubanlashmoq, past ketmoq (so'zma-so'z: it oldigacha kelmoq);

– mit allen Hunden gehetzt – dunyoning hamma azoblarini ko'rmoq; pixi qayrilgan; ko'raverib ko'zi pishgan (so'zma-so'z: hamma itlar quvlab holdan toydirgan);

– schlafende Hunde wecken – ilonning dumini bosib olmoq; nojo'ya so'z yoki harakat bilan keraksiz muammo chiqarmoq (so'zma-so'z: uyqudagi itni uyg'otmoq);

– Hunde flöhen – irkit, zerikarli ish haqida (so'zma-so'z: itlar qochadi. Ya'ni: it qochadigan ish);

– den Hund hinken lassen – yalqovlik qilmoq, biror-nimadan o'zini chetga olmoq (so'zma-so'z: it cho'loqlanib qolsin);

– vor die Hunde gehen – xonavayron bo'lmoq, xarob bo'lmoq, halok bo'lmoq (so'zma-so'z: itlarning oldida bormoq);

– vor die Hunde werfen – kimningdir tahqirlanishiga yo'l qo'yib bermok (so'zma-so'z: itlar oldiga tashlamoq);

It animalizmini o'zbek tilidagi o'xshatishlarda ishlatilish holatlarini qoyidagi misollarda keltirishimiz mumkin:

1) sifat modulli (inson obrazini ochib beruvchi aniqlovchi modul qatnashgan) o'xshatishlar:

– itday sodiq (vafodor) – benihoya vafodor, o'zini qurbon qilar darajada sadoqatli odam haqida;

– itday och – juda ham och, har narsani yeyishga tayyor.

2) ot va harakat nomi modulli o'xshatishlar:

– itning keyingi oyog'i – bilish, rivojlanish jarayonida orqada qolib ketgan odam haqida;

– it yotish, mirza turish – tartibsiz, behalovat yashash; maishiy qulayliklarsiz sharoitda yashash;

– it-mushuk (bo'lmoq) – ikki kishining doim bir-biri bilan janjal qilishi, chiqishmasligi.

3) fe'l modulli o'xshatishlar:

– itday talamoq (qopmoq) – qo'pol gapirib, jirkib birovning ko'nglini og'ritmoq;

– itday akillamoq (irillamoq) – birovga g'ashlik bilan qo'pol va o'rinsiz gapirmoq;

– itday otib tashlamoq – odamni hech bir qadrsiz narsa yoki hayvon kabi achinmay, shafqatsizlik bilan otib o'ldirmoq;

– itday yashamoq, turmush kechirmoq – nihoyatda qiyin, nochor, aftoda holda yashamoq;

4) moduli zoonimdan oldin kelgan o'xshatishlar:

– kuchala yegan itday (tirishmoq) – qiynalmoq, juda qattiq behalovat bo'lmoq;

– musofir itday (dumini qisib yurmoq) – begonaday ajralib turmoq; tortinib, o'zini chetga olib, boshqalardan o'zini kam tutib yashamoq.

5) boshqa turdagi o'xshatishlar:

– it quvganday (qochmoq, yugurmoq) – qo'rquv bilan, juda tez harakat qilmoq;

– itdan yomon (badtar) – pastkash, tuban, berahm va oqibatsiz odam.

Tahlil va natijalar. Inson itning shunchalik ko'p salbiy sifatlarini o'ylab topganki, hatto uning sodiq do'stligini ham unutilib qo'yib, yomon ta'rif va o'xshatishlari bilan itga nisbatan adolatsizlik qilgan. It tilda salbiy konnotatsiya kasb etishiga madaniy va diniy qadriyatlar ham ta'sir etgan, albatta. Xususan, Markaziy Osiyo xalqlari 13-14 asrdan beri e'tiqod qilib kelayotgan islom dinida, agar o'tkir ehtiyoj bo'lmasa uydagi it asrash tavsiya qilinmaydi. "It bor uyga farishta kirmaydi", mazmunidagi hadislar bor. Musulmonlarga ayniqsa qora rangli itni xonadoniga yaqin yo'latmaslik uqtirilgan. Natijada, bir chekkasi ana shu qarashlar tufayli it salbiy ma'nodagi, past, haqir jonivor sifatida idrok qilinib, ko'chma ma'noda haqoratli so'zlar va maqollardan joy olgan: Masalan: it, ko'ppak, itvachcha, qanjiq, laycha, itdan bo'lgan qurbonlikka yaramas va hokazo.

Yuqoridagilardan xulosa qilish mumkinki, it zoonimi dunyoning ko'p tillaridagi eng mahsuldor animalizmlardan biridir. Odam tomonidan qo'lga o'rgatilganidan beri it butun umri davomida unga hamrohlik qilmoqda.

Itning inson qadrlaydigan asosiy fazilatlaridan biri bu sadoqatdir. Masalan, Shotlandiyaning Edinburg shahrida xo'jayini vafot etganidan so'ng uning qabri boshida besh yil yashab, o'sha yerda o'lgan it sharafiga haykal o'rnatilgan. Itning vafodorligi frazeologiyada ham o'z aksini topgan: o'zbek tilidagi "itday vafodor", "itday sadoqatli" jummalari bilan nemis tilidagi "treu wie ein Hund" bir xil ma'noni ifodalaydi.

It odamning kulbasini chaqirilmagan mehmonlardan, chorvasini esa yirtqichlardan qo'rgan. Shu bois odam ba'zan o'zining qorni to'ymasa ham itini to'ydirgan. Mehmonga kelgan kishi uy egasini hurmat qilsa, uning itiga ham va umuman, unga tegishli hamma narsaga yaxshi munosabatda talab qilingan. Mazkur odat, xususan, nemis tilida wer schlagt meinen Hund, der liebt mich nicht von Herzensgrund (kim itimni ursa, demak u meni chin dildan yaxshi ko'rmaydi) degan frazeologizm paydo bo'lishiga sabab bo'lgan. Bu o'rinda, garchi asosan ko'chma ma'noda qo'llansa-da, o'zbek

tilidagi Egasini siylagan itiga suyak tashlar maqolini eslatib o'tishimiz joiz.

Itlarning fe'l-atvori har xil bo'ladi, itning yuvosh va itoatkorligi u umuman qopmaydi degani emas, ya'ni ba'zi itlar hurmasdan, jimgina kelib tishlab olishi mumkin. Ayni xususiyat ham frazeologik birliklarga asos bo'lgan. Xususan, nemislar – Hunde, die viel bellen, beifien nicht (ko'p huradigan it qopmaydi), ruslar – "не та собака кусает, что лает, а та, что молчит и хвостом виляет" deyishadi. O'zbek tilida esa ma'nosi shunga yaqinroq bo'lgan "itining fe'li egasiga ma'lum" iborasi qo'llanadi.

It yunglari orasida burga bo'lishi "kim bilan do'st bo'lsang, uning yaxshi yoki yomon xislatlari senga ham o'tadi" ma'nosini bildiruvchi frazeologik birliklarda qo'llanadi. Ruslar s sobakoy lyajesh` – s bloxami vstanesh` (it yonida yotsang, burgasi yuqadi), nemislar esa wer mit Hunden zu Bett geht, steht mit Fidhen auf deyishadi. O'zbek tilida yomonga yaqin yursang, balosi yuqar; qozonga yaqin yursang qorasi yuqar yoki yaxshi bilan yurdim – yetdim murodga, yomon bilan yurib qoldim uyatga kabi maqollar ayni ma'noni beradi.

Xulosa. Tadqiqotdan ko'rinib turibdiki, Hund zoonimi nemis va o'zbek frazeologiyasida ko'plab uyushmalarga ega.

Yuqorida aytilganlarning barchasi bizga quyidagilarni xulosa qilishga imkon beradi:

1. Insonni bildiruvchi frazeologizmlarida Hund zoonimining metaforik qayta talqin qilinishi insonning ochko'zlik, qo'pollik, qo'rqqoqlik, g'azab, tajovuzkorlik, dangasalik va boshqalar kabi fazilatlarini tavsiflashga xizmat qiladi.

2. Bizning materialimizda tahlil qilingan frazeologizmlarning tarkibiy turlari otli (34), fe'li (33), qiyosiy birikmalar (5) va qolgan qismlari maqol va matallar bilan ifodalanishi aniqlandi.

3. Hund zoonimining salbiy ma'nolari o'rta asrlarda paydo bo'lgan mifologik va diniy tushunchalardan kelib chiqadi.

Shunday qilib, Hund nomi bilan bog'liq frazeologizmlarni o'rganish frazeologiyada hayvonlar tasvirlari bilan ifodalangan nemis va o'zbek tillaridagi majoziy komponentlar haqida tasavvurga ega bo'lishga imkon beradi.

ADABIYOTLAR

1. Bernfried Schlerath. Der Hund bei den Indogermanen / Paideuma. Mitteilungen zur Kulturkunde. Nov. 1954. Bd. 6. H. 2 (Nov. 1954). P. 25–40.
2. Nemis tilining electron lug'ati. URL: <https://dwds.de/hund/wb>.
3. Nemis tilining electron lug'ati. URL: <https://www.de-wiktionary.org/wiki/Hund>.
4. Бинович Л. Э, Гришин Н. Н. Немецко-русский фразеологический словарь. Под ред. д-ра Малиге Клаппенбах и К. Агрикола. Изд. 2-е, исправ. и доп. М. : Русский язык, 1975. 656 с.
5. Словарь немецких идиом. URL: <https://idiome.de-academic.com/1338/Hund>.
6. Электронный словарь немецкого языка. URL: <https://dwds.de/hund/wb>.
7. Электронный словарь немецкого языка. URL: <https://www.de-wiktionary.org/wiki/Hund>.
8. Электронный фразеологический словарь немецкой фразеологии. URL: https://www.redensartenindex.de/suche.php?suchbegriff=hund&bool=relevanz&gawoe=an&sp0=rart_ou&sp1=rart_variant_ou&page.
9. Dominika Krejčová. Phraseologie und Tiersymbolik. Dargestellt an Phrasemen mit Komponenten Hund, Pferd und Löwe u Im Deutschen und im Tschechischen. Brno. 2018. 54 S.

Xadicha YODGOROVA,
Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti talabasi
E-mail: yodgorov@navoiy-uni.uz
Mahmadiyor ASADOV,
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)

Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD) O.Gulyamova taqrisi asosida

O‘ZBEK TILIDAGI INSON XARAKTERIDAGI SIFAT VA HOLATNI BILDIRUVCHI IBORALAR HAMDA ULARNING INGLIZ TILIGA TARJIMASI

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘zbek tilidagi inson xarakterini va holatini aks ettiruvchi iboralarning mazmunini, ularning ingliz tiliga tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolarni va ularni ilmiy asoslangan usullar orqali hal qilishni o‘rganishga bag‘ishlangan. Abdulla Qodiriyning "O‘tkan kunlar" asarida keltirilgan inson xislatlarini aks ettiruvchi iboralar tanlanib, ularning turli tarjimalari qiyosiy tahlil qilindi. Tahlil jarayonida turli tarjima nazariyalari, jumladan, dinamik ekvivalentlik va madaniy adaptatsiya yondoshuvlari asosida iboralarning ma‘naviy mazmuni, hissiy ta‘siri va madaniy kontekstini saqlab qolishning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: Abdulla Qodiriy, "O‘tkan kunlar", inson xarakterini ifodalovchi iboralar, ingliz tiliga tarjima, dinamik ekvivalentlik, madaniy adaptatsiya, frazeologiya, qiyosiy tahlil.

ФРАЗЫ, ВЫРАЖАЮЩИЕ КАЧЕСТВО И СОСТОЯНИЕ ХАРАКТЕРА ЧЕЛОВЕКА НА УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ, И ИХ ПЕРЕВОД НА АНГЛИЙСКИЙ ЯЗЫК

Аннотация

Данная статья посвящена изучению содержания выражений, отражающих характер и состояние человека в узбекском языке, проблем их перевода на английский язык и решения этих проблем с использованием научно обоснованных методов. На основе анализа произведения Абдуллы Кадыри "Минувшие дни" были отобраны выражения, описывающие человеческие качества, и проведен сравнительный анализ их различных переводов. В процессе анализа на основе различных теорий перевода, включая динамическую эквивалентность и подходы культурной адаптации, подчеркивалась важность сохранения духовного содержания, эмоционального воздействия и культурного контекста выражений.

Ключевые слова: Абдулла Кадыри, "Минувшие дни", выражения, описывающие характер человека, перевод на английский язык, динамическая эквивалентность, культурная адаптация, фразеология, сравнительный анализ.

PHRASES EXPRESSING QUALITIES AND STATES OF HUMAN CHARACTER IN UZBEK AND THEIR TRANSLATION INTO ENGLISH

Annotation

This article focuses on studying the meaning of expressions reflecting human character and condition in the Uzbek language, the challenges of translating them into English, and addressing these challenges using scientifically grounded methods. Expressions describing human traits from Abdulla Qodiriy's "O'tkan Kunlar" ("Bygone Days") were selected and subjected to a comparative analysis of their various translations. During the analysis, different translation theories, including dynamic equivalence and cultural adaptation approaches, highlighted the importance of preserving the spiritual essence, emotional impact, and cultural context of the expressions.

Key words: Abdulla Qodiriy, "O'tkan Kunlar", expressions reflecting human character, English translation, dynamic equivalence, cultural adaptation, phraseology, comparative analysis.

Kirish. O‘zbek tilidagi inson xakteri va holatini ifodalovchi iboralar boy ma‘naviy va madaniy merosimizning bir qismi hisoblanadi. Ushbu iboralar xalqning hayot tarzi, dunyoqarashi va qadriyatlarini aks ettiradi. Ularni ingliz tiliga tarjima qilish jarayoni nafaqat lingvistik, balki madaniy tafovutlarni ham hisobga olishni talab etadi. Mazkur tadqiqotning maqsadi – inson xarakterini ifodalovchi iboralarning tarjima jarayonini o‘rganish, tarjimada yuzaga keladigan muammolarni tahlil qilish va ularga ilmiy asoslangan yechimlar taklif etishdir.

Ilmiy tadqiqotlarda inson xislatlarini ifoda etuvchi iboralar va ularning tarjimasi nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va psixologiya nuqtai nazaridan ham o‘rganiladi. Quyida ushbu mavzudagi asosiy adabiyotlar va ularda yoritilgan g‘oyalar haqida to‘liq sharh keltiriladi. M. Yoldoshev o‘z asarida o‘zbek tilining frazeologik boyligini tadqiq qiladi. U inson xislatlarini ifoda etuvchi iboralarni bir necha guruhlarga ajratadi. Fazilatlarini ifodalovchi iboralar

masalan, "halol odam", "ko‘ngli toza", hamda salbiy xislatlarni ko‘rsatuvchi iboralar, masalan, "jizzaki", "dangasa". Asarning ahamiyati shundaki, u frazeologik birliklarning semantik tuzilishi va ularning madaniy asoslarini tahlil qiladi. Bu, tarjimada madaniy kontekstni hisobga olishda asos bo‘ladi. E. Nidaning asari tarjima nazariyasining asoslarini beradi. U frazeologik birliklarni tarjima qilishda ikki yondashuvni taklif qiladi. 1. So‘zma-so‘z tarjima qilish, ya‘ni iborining leksik ma‘nosini saqlab qolish. 2. Dinamik ekvivalentlik, ya‘ni iboraning ma‘naviy va hissiy ta‘sirini saqlashga urg‘u berish. E. Nidaning ishi madaniy kontekst va tillararo farqlarni hal etishda muhim. P. Nyumark tarjimada ikki asosiy yondashuvni taklif qiladi. 1. Semantik yondashuv, ya‘ni matnning semantik tuzilishini ilmiy aniqlik bilan saqlash. 2. Kommunikativ yondashuv, ya‘ni tarjima qilingan matn o‘quvchiga mos va tushunarli bo‘lishini ta‘minlash. Iboralarning semantik tuzilishini chuqurroq tahlil qilish zarurati Nyumarkning asosiy hissasi bo‘lib, bu inson

xislatlarini tarjima qilishda qo'llanilishi mumkin. Ushbu adabiyotlar inson xarakterini ifoda etuvchi iboralarning mazmun va shakl jihatlarini tadqiq etish, ularni boshqa tillarga tarjima qilishdagi asosiy nazariy va amaliy muammolarni yoritadi. Bunda frazeologik birliklarning madaniy va leksik xususiyatlarini chuqur o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbek tilidagi inson xarakteridagi sifat va holatni bildiruvchi iboralarni ingliz tiliga tarjimasini o'rganishda Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarini tanlandi. Bu asarda inson xarakteridagi sifat va holatni bildiruvchi iboralardan yaxshi foydalanilgan. Quyidagi jadvalda "O'tkan kunlar" asaridan asosiy iboralar tanlangan hamda ularning takrorlanish chastotasi keltirilgan.

1-jadval

Ibora	Kategoriyasi	Takrorlanish soni	Tarjima
"Ko'ngli ochiq"	Ijoby fazilat	25	Open-hearted
"Yuragi tog'dek"	Tasviriy ibora	18	As brave as a mountain
"Qo'li ochiq"	Ijoby fazilat	15	Generous
"Halol odam"	Ijoby fazilat	20	Honest person
"Tili asal, yuragi zaxar"	Salbiy xislat	10	Sweet-tongued but with a bitter heart
"Jizzaki"	Salbiy xislat	8	Short-tempered
"Dang'asa"	Salbiy xislat	5	Lazy

"Otabekning halolligi va vijdonliligi" kabi iboralar insonning ijoby fazilatlarini tasvirlaydi. "Ko'ngli toza" iborasi yuksak axloqiy meyorlarni aks ettiradi. "O'tkan kunlar" tarjima qilinar ekan, iboralarning ma'naviy ta'sirini saqlab qolish muhim. Bu asar, adabiy matnlarda inson xakeri va iboralarni tarjima qilishdagi murakkabliklarni tushunish uchun qimmatli manba hisoblanadi.

O'zbek tilidagi inson xarakterini aks ettiruvchi iboralarni tarjima qilishda asosiy muammolar madaniy va semantik farqlarda namoyon bo'ladi. Ilmiy asoslangan usullar, jumladan, dinamik ekvivalentlik va madaniy adaptatsiya, ushbu muammolarni samarali hal qilishga yordam beradi. Tarjima jarayonida inson xarakterini ifodalovchi o'zbekcha iboralarni boshqa tilga tarjima qilishda bir qator muammolar paydo bo'ladi.

1. Madaniy kontekstning yo'qolishi. O'zbekcha iboralar ko'pincha xalqning milliy urf-odatlarini, turmush tarzi va madaniyati bilan bog'liq. Masalan, "Ko'ngli toza" → To'g'ridan-to'g'ri "pure-hearted" yoki "clean-hearted" deb tarjima qilinsa, iboraning chuqur ma'naviy mazmuni yo'qoladi.

2. Semantik farqlar. Bir tilda ma'naviy aniqlik beruvchi ibora boshqa tilda to'g'ridan-to'g'ri o'xshash tarjimaga ega bo'lmasligi mumkin. Masalan, "Yuragi tog'dek" → Bevosita "heart like a mountain" deb tarjima qilinsa, ingliz o'quvchisi uchun tushunarsiz bo'lishi mumkin.

3. Grammatik strukturalar farqi. O'zbek tilida frazeologik iboralar ko'pincha metaforalar orqali ifodalanadi, ingliz tilida esa ularning leksik tartibi qayta qurilishni talab qiladi. Masalan, "Qo'li ochiq odam" → Ingliz tilida a generous person kabi qayta ishlanadi.

Quyida ilmiy asoslangan tarjima usullarini keltiramiz.

1. So'zma-so'z tarjima. Bu usul semantik aniqlikni ta'minlaydi, ammo iboraning madaniy ta'siri saqlanmaydi: "Mard odam" → A brave person.

2. Dinamik ekvivalentlik: Bu usulda iboraning madaniy ta'siri va hissiy mazmuni saqlanadi: "Yuragi tog'dek" → A person with immense courage and strength.

3. Madaniy adaptatsiya: Ushbu usulda iboraning ma'naviy mazmuni oluvchi til madaniyatiga moslashtiriladi: "Ko'ngli toza" → A person with a clean conscience.

4. Qayta interpretatsiya qilish: Mazmunni izohlash uchun qo'shimcha tushuntirishlar qo'shiladi: "Iloni ham iniga kiritadigan odam" → A highly cunning and manipulative person.

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asari nafaqat milliy adabiyot, balki jahon adabiyotiga ham ko'plab ma'naviy va madaniy mazmunlar olib kirgan shohasardir. Unda inson xarakterini aks ettiruvchi iboralar muallifning psixologik mulohazalari, milliy madaniyat va ijtimoiy munosabatlarning yorqin ifodasi sifatida ajralib turadi. Асарнинг асосий таржималари Керол Ерл Jenkins ("Days Gone By"), Марта Бриман ("Past Days") va Farhod Haydarov hamda Nuriddin Shukurov tomonidan amalga oshirilgan. Ularning har biri o'z uslubiga ko'ra farq qiladi, bu esa qiyosiy tahlil uchun qulaylik yaratadi. Quyida iboralarning tarjimalarini tahlil qilamiz.

"Ko'ngli ochiq" iborasi insonning mehribonligi, kengfe'lligi, halolligi va do'stona munosabatini ifodalaydi. U shu bilan birga, insonning ichki pokligiga ishora qiladi. Turli tarjimalarda "Ko'ngli ochiq" iborasining turlicha beriladi. Masalan, "Otabek was a sincere and kind-hearted man." (Kerol Erl Jenkins (Days Gone By) tarjimasini) tarjimada "Ko'ngli ochiq" iborasining umumiy ma'nosi tarjima qilingan, lekin "ochiqlik"ning keng ma'naviy mazmuni qisman yo'qolgan, iboraning metaforasi saqlanmagan, madaniy ta'sir cheklangan. "Otabek was open-hearted and generous." (Marta Briman (Past Days) tarjimasini) tarjimada "Ko'ngli ochiq" iborasining umumiy ma'nosi va kenglik hissi to'liq yetkazilgan, ibora hissiy jihatdan kuchli va ta'sirchan, iboraning o'zbekcha ma'naviy mazmuni saqlangan. "Otabek was honest, open-hearted, and caring." (Farhod Haydarov va Nuriddin Shukurov tarjimasini (O'tkan Kunlar)) tarjimada "Ko'ngli ochiq" iborasining har bir semantik qirasi to'liq aks ettirilgan, hissiy va ma'naviy ta'siri yuqori darajada saqlangan, iboraning o'zbekcha madaniy va psixologik ta'siri muvaffaqiyatli o'tkazilgan. "Ko'ngli ochiq" va "Yuragi tog'dek" iboralarning turli tarjimalari qiyosiy jadvalini hamda tahlilini keltiramiz:

2-jadval

Ibora	Tarjima 1 (Kerol Erl Jenkins)	Tarjima 2 (Marta Briman)	Tarjima 3 (Haydarov va Shukurov)
"Ko'ngli ochiq"	"Kind-hearted and sincere"	"Open-hearted and generous"	"Honest, open-hearted, and caring"
Tahlil	Ma'no qisman saqlangan, hissiy ta'sir yo'qolgan	Mazmun va madaniy kontekst saqlangan	Mazmun to'liq saqlangan, hissiy ta'sir yuqori
"Yuragi tog'dek"	"Brave and strong-hearted"	"As vast and patient as a mountain"	"As big as a mountain"
Tahlil	Metafora yo'qolgan, umumiy ma'no berilgan	Metafora saqlangan, madaniy mazmun yuqori	Metafora va ma'no muvaffaqiyatli berilgan

Ayrim tarjimalarda iboralarning milliy madaniyatga xos xususiyatlari to'liq saqlanmagan. Masalan, "Ko'ngli ochiq" iborasi ayrim holatlarda faqat "kind-hearted" deb soddalashtirilgan, bu esa iboraning keng ma'naviy mazmunini yo'qotgan. Ba'zi tarjimalarda metaforalar yo

soddalashtirilgan, yoki umuman olib tashlangan. Masalan, "Yuragi tog'dek" iborasi ayrim tarjimalarda "Brave and strong-hearted" deb berilgan, lekin bu original metaforaning vizual va hissiy ta'sirini yo'qotadi. O'zbek tilidagi iboralar ko'pincha kontekstga bog'liq bo'lib, ularni boshqa tillarda

mazmunli qilish uchun qayta ifodalash talab etiladi. Masalan, "Qo'li ochiq" iborasi "a generous person" deb qayta qurilgan. Umumiy olganda Kerol Erl Jenkins tarjimasida iboralarning soddasi, lekin mazmunan to'g'ri tarjimasiga urg'u bergan. Biroq madaniy kontekst va metaforalar aks ettirilmagan. Marta Briman tarjimasida adabiy ta'sirni saqlagan holda, iboralarning metaforalarini ham ko'proq yetkazgan. Farhod

Haydarov va Nuriddin Shukurov tarjimasida madaniy kontekst, metafora va ma'noni saqlashga eng muvaffaqiyatli tarjima qilingan.

Bundan tashqari Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida inson xarakterini ko'rsatuvchi ko'plab boshqa iboralar keltirilgan:

3-jadval

O'zbekcha ibora	Inglizcha tarjima
"Otabekning halolligi va vijdonligi"	"Otabek's honesty and conscientiousness"
"Ko'ngli toza inson edi"	"He was a person with a pure heart."
"Yusufbek hoji mard va adolatparvar edi"	"Yusufbek hoji was brave and justice-seeking."
"Kumushning mehribonligi va sabri"	"Kumush's kindness and patience were remarkable."

Bu misollardan ko'rinib turibdiki, har bir iboraning semantikasi va madaniy ta'siri tarjima jarayonida qayta ishlanishi kerak. Tarjima inson xarakterini ifodalovchi iboralarni boshqa tilga o'tkazish orqali madaniyatlar o'rtasidagi bog'liqlikni mustahkamlaydi. Bu jarayonda madaniy kontekstni tushunish, iboraning hissiy ta'sirini saqlash va uni qayta ifodalash muhimdir.

Xulosa. Tadqiqotdan ko'rinib turibdiki, inson xarakterini aks ettiruvchi o'zbekcha iboralarning ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida asosiy muammolar madaniy va semantik farqlarda namoyon bo'ladi. "Ko'ngli ochiq", "Yuragi tog'dek", "Qo'li ochiq" kabi iboralarning mazmunini to'g'ri tarjima qilish uchun dinamik ekvivalentlik, madaniy adaptatsiya va qayta interpretatsiya qilish kabi usullardan

foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida keltirilgan iboralarni turli tarjimonlar, jumladan, Kerol Erl Jenkins, Marta Briman va Farhod Haydarov hamda Nuriddin Shukurov tomonidan amalga oshirilgan tarjimalar qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu tahlildan ma'lum bo'ldiki, Farhod Haydarov va Nuriddin Shukurovning tarjimasida iboralarning semantik mazmuni, madaniy konteksti va hissiy ta'sirini to'liq saqlaganligi bilan ajralib turadi. Tadqiqot xulosasida tarjima jarayonida iboralarning mazmunini, madaniy ahamiyatini va hissiy ta'sirini saqlab qolishga yo'naltirilgan ilmiy asoslangan usullarni qo'llash zarurligi ta'kidlandi. Bu nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatlararo muloqotni rivojlantirish uchun ham muhimdir.

ADABIYOTLAR

1. Абдулла Қодирий, "Ўткан кунлар". Тошкент: Ўзбекистон нашриёти, 1969.
2. Nida, E. A. "The Theory and Practice of Translation". Leiden: Brill, 1964.
3. Newmark, P. "Approaches to Translation". Oxford: Pergamon Press, 1981.
4. Hofstede, G. "Culture and Organizations: Software of the Mind". New York: McGraw-Hill, 1997.
5. Бархударов, Л. С. "Таржима назарияси ва тиллар орасидаги муносабатлар". Москва: Высшая школа, 1975.
6. Larson, M. L. "Meaning-Based Translation: A Guide to Cross-Language Equivalence". Lanham: University Press of America, 1984.
7. Хайдаров Ф., Шукуров Н. "Ўткан кунлар"нинг икки тилли наشري (Ўзбекча-Инглизча). Тошкент: Янги Авлод нашриёти, 2015.
8. Каримова, Г. "Маданиятлараро мулоқотда фразеологиянинг таржимадаги ўрни". Тошкент: Академнашр, 2019.

UDC:81-112:811.512.133

Dilnoza JURABAYEVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti magistranti
E-mail: djurabayeva1011@gmail.com
Shaxnoza JALOLOVA,
O‘zbekiston Milliy universiteti dotsenti

SamDChTI, “Ingliz tili nazariyasi” kafedrası mudiri, DSc.N.Sulaymonova taqrizi asosida

DIACHRONIC APPROACH TO THE STUDY OF CONVERB CONSTRUCTIONS OF MANNER

Annotation

The article deals with investigation of Uzbek converb constructions of manner and their theoretical background. For a significant amount of time the linguistic phenomenon discussed in the article has been the object of comparison in the works dedicated to category of aspect in Slavic languages, especially Russian. However, over time linguists came to conclusion that in Turkic languages aspectual meanings are conveyed differently. In Uzbek language analytical form as converb construction of manner takes a significant place in aspectological studies. The article analyses different approaches and discussions regarding converb constructions of manner from early works to the present time.

Key words: aspect, converb construction of manner, assistant verb, process, ability.

ДИАХРОННЫЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ КОНВЕРБИАЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ ОБРАЗА ДЕЙСТВИЯ

Аннотация

В данной статье рассматриваются этапы развития конвербиальных конструкций образа действия в узбекском языке в исторической перспективе. За долгое время языковой феномен, рассмотренный в этой статье, являлся объектом сравнения в работах, посвященных к категории аспекта в славянских языках, в частности в русском языке. Однако со временем лингвисты пришли к выводу, что в тюркских языках аспектуальные значения передаются по-другому. В узбекском языке аналитическая форма, как конвербиальная конструкция образа действия, занимает важное место в аспектологических исследованиях. В статье исследуются различные подходы и точки зрения относительно конвербиальных конструкций образа действия с ранних работ до нынешнего времени.

Ключевые слова: аспект, вид, конвербиальная конструкция образа действия, вспомогательный глагол, процесс, способность.

HARAKAT TARZI SHAKLLARI TADQIQIGA DIAKRON YONDASHUV

Annotatsiya

Mazkur maqola o‘zbek tilshunosligida alohida o‘rin tutgan harakat tarzi shakllarini o‘rganilish tarixiga bag‘ishlangan. Maqolada yoritilgan ushbu til hodisasi uzoq yillar mobaynida slavyan tillari, ayniqsa, rus tili, aspekt kategoriyasi tadqiqiga doir ishlarining qiyosiy obyekti bo‘lgan. Zotan, vaqt o‘tishi bilan, turkiy tillarda aspektual ma‘nolar ifodalanishi slavyan tillaridan tubdan farq qilishi o‘z isbotini topdi. Xususan, o‘zbek tilida harakat tarzi shakli analitik formasi tadqiqi aspektologiya rivoji uchun muhim o‘rin egallashini alohida ta‘kidlash lozim. Ushbu maqola yuqorida ta‘kidlangan harakat tarzi shakllarining tarixiy rivojlanishidan tortib, to hozirgi kungacha mavjud munozarali fikr-mulohazalarni tahlil qilishga qaratilgan.

Kalit so‘zlar: aspekt, tarz, harakat tarzi shakli, ko‘makchi fe‘l, jarayon, qobiliyat.

Introduction. In Turkic linguistics the issue of “aspect” emerged earlier than that of in Europe and is closely connected to the Russification policies implemented during the Soviet period. During this time, Russian was taught alongside native languages to Turkic-speaking populations. This educational practice was part of a broader effort to promote the Russian language and culture across various ethnic groups within the Soviet Union. Consequently, the need arose to explain the nature of Russian grammatical aspect to students, as well as to address this topic in the creation of textbooks.

In the 1940s and 1950s, scholarly works began to emerge that described the concept of “aspect” in Turkic languages. The authors of these studies aimed to demonstrate and prove the existence of grammatical aspect within Turkic languages. These researchers undertook significant efforts to analyze and articulate how aspects functioned in Turkic linguistic contexts, contributing to a broader understanding of grammatical structures in these languages. However, despite the abundance of specialized works, the question of the

category of aspect in Turkic languages remains contentious and requires thorough study.

Literature Review. A special coordination meeting dedicated to the grammar of Turkic languages was held in Almaty in 1956, where the issue of verbal aspect in these languages was subjected to extensive scientific discussion for the first time. As a result of this comprehensive debate, it was identified as one of the most pressing issues in Turkic linguistics, necessitating in-depth research. This recognition highlighted the importance of understanding and exploring verbal aspects to further advance the study of Turkic languages.

As early as 1869, the authors of the “Grammar of the Altai Language” noted that in Altaic languages, an individual verb by itself does not signify the state of an action, such as its beginning, completion, etc. The state of the action is determined by the combination of the verb with a participial adverbial. It is precisely these combinations that express verb aspects, for which in the Russian language there are verb

aspects and complex prepositions with verbs, which do not exist in the Altai language[1].

A more detailed positive solution to the problem is proposed by B.A.Serebrennikov in the book on the aspectual system of Finno-Ugric languages[2]. Here, he analyzes materials on Turkic languages, and he concludes that the most typical feature of aspect is the expression of the manner of action.

One of the first to attempt to theoretically justify the existence of special forms with semantics of verbal manner of action and the absence of aspects (as a grammatical category) in Turkic languages, analogous to the Russian perfective and imperfective aspects, was V.M.Nasilov[3]. He identified two types of meanings in combinations with auxiliary verbs: they either 1) convey a spatial characteristic of the action, or 2) acquire the meaning of aspectual category in other languages.

One of the first in turkology F.A.Ganiev classified the meanings realized in the Tatar language by complex verbal constructions into the category of the nature in which verb actions unfold, or the category of manner of action, and described them on this theoretical basis[4]. He identifies 8 groups of actional, or aspectual meanings: 1) inchoativity; 2) directionality; 3) durativity; 4) multiplicity; 5) partial development of action; 6) suddenness; 7) resultativity; 8) completeness.

European turkologists have also been interested in the problem of aspect in Turkic languages. One of the pioneers, Swedish linguist L.Johanson, suggested that the periphrastic forms (combinations) such as Turkish -mis ol-/bulun-; -ir ol- should not be classified as grammatical elements but as "lexeme extensions", which carry "regular lexical modifications – in terms of manner of action (aktionsartmaessig) – of the content of the verbal lexeme[5]. Johanson's ideas are further developed and deepened by K.Schönig in his work dedicated to the special study of biverbal constructions in one of the Turkic languages as a means of expressing manner of action[6].

In Uzbek linguistics A.Hojiyev was one of the first scholars to focus on the study of assistant verbs as a specific grammatical phenomenon, rather than trying to find aspectual correspondences with Russian aspects. This unbiased approach allowed him to identify three areas of assistant verb usage: expressing the characteristics of the action's course, expressing modal meanings, and expressing the direction of action towards the subject or object. He also detailed the phases of action's progression, identifying up to ten meanings[7]. His work on assistant verbs put the cornerstone into the modern aspectological studies in Uzbek linguistics.

Research Methodology. In order to avoid misunderstandings and misinterpretations, to maintain consistency in academic communication, it is important to use agreed-upon terminology. For this reason, the term "converb construction of manner" is adopted from foreign turcologists to denominate Uzbek term "harakat tarzi shakli".

Table 1. O.Shukurov's classification of converb construction of manner

Subcategory	Meaning	Assistant verbs	Example
Instantaneity	Unexpected start of action	-(i) b ket, -a/y ket,	do'pposlab ketdi o'y nay ketdi
Durativity	Start and continuing of action	-(i) b boshla	o'qiy boshladi
Iterativity	Repeated action	-(i) b tur -a/y tur	yozi b turibdi kuzata tur
Noniterativity	Occurred action for a long period of time	-(i) b yot	yozi b yotibdi
Completedness	Whole occurrence of action	-a/y ket	tugab ketdi
Uncompletedness	Last phase of action	-(i) b ket -a yoz	kelayozdi o'rganib oldi
Self-directedness	Action directed toward subject's benefit	-(i) b ol	cho'chib tushdi
Momentaneity	Action happening momentarily	-(i) b tush	
Physical or mental ability	Ability to accomplish action	-a/y ol -a/y bil	yoza oladi ishlay bildi
Trial	Try and test	-a/y -(i) b ko'r -(i) b boq	borib ko'r sanab boq

It should also be mentioned that the term "assistant verb" is used in this paper in regard to Uzbek auxiliary verbs to distinguish them from other forms of analytical verbs. In Uzbek language, along with other Turkic languages, they play a crucial role in determining diverse meanings of manner of action. The term was first suggested by U.Yusupov[8], and was later used in the works of Sh.Jalolova[9].

Analysis and Results. As noted above, A.Hojiyev's work on assistant verbs put the cornerstone into the modern aspectological studies in Uzbek linguistics. He provides definition of assistant verb and clarifies its difference from other verbal constructions in Uzbek. The main part of his work examines twenty-seven individual assistant verbs, their meaning, usage and what meanings they explicate with main verbs. These verbs are: "boshla" (to start), "yot" (to lie), "tur" (to stand), "yur" (to go), "o'tir" (to sit), "bor" (to go), "kel" (to come), "bo'l" (to be), "bit (bitir)" (to finish), "chiq" (to exit), "yet" (to reach), "o't" (to pass), "ol" (to take), "ber" (to give), "qol" (to stay), "qo'y" (to put), "ket" (to go), "yubor" (to send), "tashla" (to throw), "sol" (to put), "tush" (to come down), "o'l" (to die), "ko'r" (to see), "qara, boq" (to look), "bil" (to know), "yoz" (to write).

Here it should be noted that A.Hojiyev used the terms "asosiy va ko'makchi fe'ldan tuzilgan fe'l konstruksiyalari", "yetakchi va ko'makchi fe'ldan tashkil topuvchi birikuv" to name verbal constructions with main and assistant verbs. He does not offer a term, but applies readily available terms from Russian literature dedicated to Turkic languages. Scholars already used terms like "бивербальные конструкции", "сложновербальные конструкции", "глагольные сочетания с вспомогательными глаголами", "деепричастные сочетания с вспомогательными глаголами" to name these constructions in question. This issue was addressed in the works of O.Shukurov, whose work "Harakat tarzi shakllari paradigmasi" shed new light into the study of verbs and aspectual meanings in Uzbek linguistics[10]. O.Shukurov argues that these verbal constructions have approximately 50 constituents, which is even bigger than the category of time that is considered to be the biggest morphological paradigm with 18 constituents. He proposes to unite these verbal constructions under the category of "tarz" (aspect) and names verbal constructions "harakat tarzi shakli". He then examines these constructions and distinguishes the following categorization: general grammatical meaning – "tarz" (aspect), which is divided into intermediate grammatical meanings of "jarayonlilik" (process) and "qobiliyat" (ability). Process is then divided into beginning phase, durative phase, completed phase (boshlanish, davomiylik, tugallanganlik). These three have their own subcategories: instantaneity, durativity, iterativity, noniterativity, completedness, uncompletedness, self-directedness, momentaneity, physical or mental ability, trial.

Introducing a new term of “harakat tarzi shakli” to name converb construction of manner was important to bring the focus of research into a new direction. Works of A.Hojiyev, O.Shukurov show that Uzbek converb constructions of manner are unique as they can convey very diverse meanings of manner of action as well as ability.

Conclusion. It can be concluded that the interest in the aspect in Uzbek language, along with other Turkic languages, emerged much as Russian became official language in most of these countries, and there was a need to explain the students the nature of Russian “вид” and present this topic into the textbooks. The linguists invested all their efforts into proving that Turkic languages also have aspect; a conference was organized, where prominent scholars gathered to discuss this

problem. On the course of this debate, Uzbek linguist A.Hojiyev approach this issue on a new light. He decided not to focus on the search of aspect in the Turkic languages or how they are expressed in these languages. Instead, he dedicated his work to the study of assistant verbs. His works were then further developed in the works of contemporary linguists. Later termed as “harakat tarzi shakli” by O.Shukurov, converb constructions of manner, which was till that time named differently by various linguists, came to light as a new approach to the study of aspectual meanings in the Uzbek language. Thoughly examined by O.Shukurov, converb constructions of manner in Uzbek are unique in their way of conveying different shades of aspectual meaning.

REFERENCES

1. Вербицкий В., Невский М., Ильминский Н. Грамматика алтайского языка /Составлена членами Алтайской миссии. – Казань, 1869
2. Серебrennikov Б.А. Категории времени и вида в финно-угорских языках пермской и волжской групп. – М., 1960. С. 23.
3. Насилов В.М. К вопросу о грамматической категории вида в тюркских языках // Тр. Моск. ин-та востоковедения. Т. 4. М., 1947. 32-52 стр.
4. Ганиев Ф.А. Видовая характеристика глаголов татарского языка: Проблема глагольного вида в татарском языке. Казань: Ин-т татарского языка и литературы, 1963. – С. 104.
5. Johanson L. Aspekt im Turkischen: Vorstudien zu einer Beschreibung des turkeiturkischen Aspektsystems. Uppsala, 1971.
6. Schonig K. Hilfsverben in Tatarischen: Untersuchungen zur Funktionsweise einiger Hilfsverbindungen. Weisbaden: mmm, 1984, 33-44 pp
7. Hojiyev A. O'zbek tilida ko'makchi fe'llar. – T.: Fan, 1966. – B. 4.
8. Yusupov U. Contrastive linguistics of the English and Uzbek languages. – T.: Akademnashr, 2013. – P. 88.
9. Jalolova Sh. Ingliz va o'zbek tillarida fe'l turlarining chog'ishtirma tasnifi. – T: Kaleon Press, 2021. – P. 46-47.
10. Shukurov O. Harakat tarzi shakli paradigmasi. – Qarshi: Nasaf, 2006. – B. 28-29.

UDK:511.521

Yuan XIAOWEI,

O‘zbekiston Milliy universiteti, PhD student Jining Oddiy universiteti, Ichki Mo‘g‘uliston, Xitoy
E-mail: melinda1128@126.com

Based on the review of Associate Professor I. Osarov

RESEARCH ON LANGUAGE TRANSLATION SERVICES FOR MAJOR SPORTING EVENTS

Annotation

With the in-depth development of globalization and the increasing frequency of international exchanges, major sporting events have become important bridges connecting different countries and regions. In these events, language translation services play a crucial role, as they not only relate to the smooth progress of the events but also directly impact participants', audiences' and media's understanding and experience of the events. Therefore, research on language translation services for major sporting events holds significant practical and theoretical value.

Key words: sporting events, translation, measures.

ИССЛЕДОВАНИЕ УСЛУГ ЯЗЫКОВОГО ПЕРЕВОДА ДЛЯ КРУПНЫХ СПОРТИВНЫХ МЕРОПРИЯТИЙ

Аннотация

С углубленным развитием глобализации и увеличением частоты международных обменов крупные спортивные мероприятия стали важными мостами, соединяющими различные страны и регионы. На этих мероприятиях услуги языкового перевода играют решающую роль, поскольку они не только обеспечивают плавное проведение мероприятий, но и непосредственно влияют на понимание и восприятие событий участниками, аудиторией и средствами массовой информации. Таким образом, исследование услуг языкового перевода для крупных спортивных мероприятий имеет значительную практическую и теоретическую ценность.

Ключевые слова: спортивные мероприятия, трансляция, мероприятия.

YIRIK SPORT TADBIRLARI UCHUN TILLARNI TARJIMA QILISH XIZMATLARI BO‘YICHA TADQIQOTLAR

Annotatsiya

Globalashuvning chuqur rivojlanishi va xalqaro almashinuvlarning tobora ko‘payib borishi bilan yirik sport tadbirlari turli mamlakatlar va mintaqalarni bog‘laydigan muhim ko‘priklarga aylandi. Ushbu tadbirlarda tilni tarjima qilish xizmatlari hal qiluvchi rol o‘ynaydi, chunki ular nafaqat voqealarning silliq rivojlanishi bilan bog‘liq, balki ishtirokchilar, tomoshabinlar va ommaviy axborot vositalarining voqealarni tushunishi va tajribasiga bevosita ta‘sir qiladi. Shu sababli, yirik sport tadbirlari uchun tillarni tarjima qilish xizmatlari bo‘yicha tadqiqotlar muhim amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlari: sport tadbirlari, tarjima, chora-tadbirlar.

Introduction. Language translation services for major sporting events refer to professional language support services specifically provided for large-scale sporting events with high international participation. They aim to offer accurate, timely and professional multilingual translation services to event participants, spectators and media outlets. These services are a crucial component in ensuring the internationalization of events and facilitating cross-cultural communication.

Literature review. A review of domestic and international research reveals that literature on language translation services primarily focuses on language studies and research methods for language services. Chen Lifei started with the definition of language translation services, summarizes domestic and international research and proposes development strategies. Cui Xuejian analyzed the current status of language translation services at the Shanghai World Expo, identifies existing problems and offers suggestions for improvement. Wang Feng pointed out issues in domestic language translation services, such as inconsistent standards and norms, low quality of practitioners and a lack of professional talent.

Research methodology. This research work adopts descriptive approach.

Analysis and results.

1. Demand for Language Translation Services in Major Sporting Events

1.1 Accelerated Internationalization of Sporting Events

In recent years, the internationalization of sporting events has significantly accelerated, becoming an important bridge for global cultural exchanges. With the rapid development of technology and the widespread adoption of the internet, the viewing and dissemination of sporting events are no longer constrained by geography, enabling audiences worldwide to follow exciting match moments in real-time.

International sports organizations and major event organizers actively promote the global layout of events, enhancing their international influence and competitive level through cross-border cooperation, the introduction of foreign athletes and coaching teams and other means. Additionally, the rise of social media and online live streaming platforms has provided new channels for the international dissemination of sporting events.

In this context, an increasing number of sporting events have begun to focus on incorporating international elements, such as introducing internationally recognized competition rules and enhancing the professionalism and standardization of event organization, in order to better cater to the aesthetic demands of a global audience. Furthermore, event brands are continuously strengthening international cooperation, expanding their popularity and influence in the

international market through sponsorships, advertising and other means.

It is noteworthy that the internationalization of sporting events has also facilitated cultural exchanges and understanding among countries. By sharing a focus on sporting events, people from different countries and regions can deepen their mutual understanding and friendship.

1.2 Diversified Demand for Event Information from Global Audiences

With the rapid development of information technology, the demand for event information from global audiences has become increasingly diversified, which is not only reflected in their interest in match results but also in their deep-seated needs for various aspects such as event backgrounds, athlete stories, live broadcasts and data analysis.

Global audiences have extremely high demands for the immediacy of event information. With the widespread adoption of mobile internet, people hope to obtain the latest developments of matches in real-time. Whether it's score updates, event highlights or retrospectives of crucial moments, they all need to be presented to the audience quickly and accurately. This immediacy not only satisfies the audience's right to know but also enhances their emotional investment in the events.

Audiences have a growing interest in background information about events. They are eager to learn about athletes' personal stories, growth experiences and the differences and characteristics of various countries' sports cultures. This information not only enriches the connotation of events but also allows audiences to feel the charm of sportsmanship and the sweat and dedication behind athletes while enjoying the matches.

To meet these audiences' information needs, event organizers need to provide multilingual event information. Athletes, coaches and audiences from various countries need to engage in frequent cross-cultural communication during the events and language translation services are an important bridge for achieving this communication.

2. Problems and Challenges Currently Faced by Language Translation Services for Major Sporting Events

2.1 Complexity of Professional Terminology

Sporting events, as widely followed competitive activities worldwide, not only showcase athletes' exceptional skills and teamwork but also encompass a wealth of professional terminology. The complexity of this terminology is not only reflected in its diversity but also pervades every aspect of the competition, from rules and tactics to player status and scoring methods, as well as venue equipment, project characteristics and commentary language, all highlighting the professionalism and depth of sporting events.

2.2 Difficulty of Real-time Translation

The core of real-time translation lies in "immediacy," which means that translation personnel need to quickly and accurately convert information into another language simultaneously as it is issued by athletes, coaches or commentators. This immediacy requires translation personnel to not only possess high levels of concentration and rapid response capabilities but also have a reserve of sports-related professional knowledge and solid foreign language translation skills to ensure the continuity and fluency of information. In the tense environment of a competition, any delay or error may affect the effectiveness of information transmission.

2.3 Lack of Cultural Background Knowledge

Major sporting events typically bring together participants and audiences from different countries and regions, who possess diverse cultural backgrounds and values. The lack of cultural background knowledge can also lead to a

lack of fluency and naturalness in real-time translation during information transmission. Due to insufficient understanding of different cultures' expressive habits and language styles, translation personnel may not be able to accurately convey the information and emotions of the original text to the target audience, resulting in a significant reduction in the effectiveness of information transmission. Real-time translation personnel need to fully consider cultural differences in the translation process to avoid conflicts or misunderstandings arising from cultural misunderstandings. This requires translation personnel to possess cross-cultural communication skills, enabling them to accurately understand and convey information within different cultural contexts.

3. Measures to Improve the Status of Translation Services for Major Sporting Events

Universities and training institutions should intensify their efforts in cultivating translation talent, particularly in the specialized field of sporting event translation. This can be achieved by establishing specialized courses, conducting practical teaching and internships and other methods to enhance the professional competence and practical abilities of translation personnel. Meanwhile, strengthening the study of relevant cultural background knowledge, including history, geography, religion, customs and other aspects, which will help them better understand and convey relevant information in sporting events. A translation talent pool for sporting events should be established to include professional translation personnel in the database so that they can be quickly deployed and utilized when needed. This can be achieved through collaboration with universities, translation associations, translation companies and other institutions. Strengthening cooperation and exchanges with international sports organizations and translation institutions can introduce outstanding foreign sporting event translation talent.

With the rapid development of artificial intelligence technology, machine translation technology has been widely applied in major sporting events. By utilizing artificial intelligence technologies such as machine translation, speech recognition and natural language processing to assist in sporting event translations, we can improve translation efficiency and quality. Meanwhile, through continuous learning and optimization of artificial intelligence technologies, the level of intelligence in translation services can be gradually enhanced.

Improving the current state of translation services for major sporting events requires concerted efforts and collaboration among universities, translation training institutions, event organizers and translation service providers. By strengthening the construction of translation talent teams, enhancing translation service quality and efficiency, refining translation service management mechanisms and promoting sustainable development of translation services for sporting events, we can comprehensively elevate the level of translation services for major sporting events, providing robust talent support and technical backing for the internationalization of sporting events.

Conclusion. Looking ahead, the internationalization of sporting events will continue to accelerate. With continuous technological advancements, the enjoyment and interactivity of events will further increase, attracting the attention of more global audiences. Meanwhile, sporting events will play an even more prominent role in promoting the global sports industry, facilitating cultural exchanges and enhancing international friendships, serving as an important bridge connecting people around the world and jointly writing a new chapter in human sports endeavors.

REFERENCES

1. Liang Xiaojuan. Problems and Countermeasures of Language Services in Large-scale International Sporting Events. 13th National Congress on Sport Science, 2023.11.
2. Ren Wen, Zhao Tianyuan, Chen Jingyi. Research on the Cooperation Mode of Language Services in Major International Sporting Events from the Perspective of Systematic Management Theory [J]. Language Policy and Planning Research, 2024. 6.
3. Zhao Hongxia. Demands for Language Service Work in Large-scale Sporting Events and Suggestions for Quality Improvement. 13th National Congress on Sport Science, 2023. 11.
4. Zhang Lan. A Review of the Current Research Status of Sports News Translation in China [J]. Overseas English (Part B), 2020. 6.
5. Lv Qi, Guo Zheng. Translator Behavior in Information Services for Large-scale International Sporting Events [J]. Foreign Languages and Translation, 2022. 9.

UDK:856.357

Ma'muraxon MADAMINOVA,
ADU tayanch doktoranti, ADPI o'qituvchisi
E-mail: mamuraxonmadaminova6@gmail.com

DSc, professor A.Abdullayeva taqrizi asosida

XURSHID DAVRON SHE'RIYATIDA VOQEABAND LIRIKA

Annotatsiya

Lirik asarning kechinma obyektiga ko'ra meditatif va tavsifiy lirika turlari bor bo'lib, yangi o'zbek she'riyatining ko'zga ko'ringan vakillaridan biri Xurshid Davron ijodida ham ushbu guruhga kiruvchi she'rlarning bir necha namunalari mavjud. Mazkur maqola shoir ijodidagi tavsifiy lirika ko'rinishlaridan biri hisoblanuvchi voqeaband she'rlarni nazariy jihatdan tahlil qilishga qaratildi.

Kalit so'zlar: tavsifiy lirika, voqeaband lirika, voqeaband she'r, yangi o'zbek she'riyati, Xurshid Davron, lirik tasvir.

EVENTFUL LYRICS IN TA'YE POETRY OF KHURSHID DAVRON

Annotation

There are meditative and descriptive types of lyrics according to the object of experience of the lyrical work, and there are several examples of poems belonging to this group in the work of Khurshid Davron, one of the prominent representatives of the new Uzbek poetry. This article is focused on the theoretical analysis of eventful poems, which are considered to be one of the descriptive lyrics in the poet's work.

Key words: descriptive lyric, eventful lyric, eventful poem, new Uzbek poetry, Khurshid Davron, lyrical image.

СОБЫТИЙНАЯ ЛИРИКА В ПОЭЗИИ ХУРШИДА ДАВРОНА

Аннотация

В зависимости от предмета переживания лирического произведения различают медитативный и описательный типы лирики, а в творчестве Хуршида Даврона, одного из ярких представителей новой узбекской поэзии, имеется несколько примеров стихотворений, относящихся к этой группе. Данная статья посвящена теоретическому анализу событийных стихотворений, которые считаются одними из описательных лирик в творчестве поэта.

Ключевые слова: описательная лирика, событийная лирика, событийная поэма, новая узбекская поэзия, Хуршид Даврон, лирический образ.

Kirish. Qator adabiyotshunoslikka oid manbalardan ma'lumki, voqeaband lirika va voqeaband she'r o'zaro o'xshashdek tuyilsa ham, turlicha mazmun kasb etadi. Bilamizki, voqeaband lirika shaklida yozilgan asarlar-tuzilish, ifoda hamda badiiy maqsadga ko'ra lirik subyekt histuyg'ulari ifodasi uchungina xizmat qiluvchi detal-voqeaga asoslanadi. Adabiyotshunos olim D.Quronov ta'kidlaganlaridek, bu turdagi lirikada voqeani tasvirlash maqsad emas, balki bir vosita, lirik kechinmani ifodalash vositasidir. Shunga ko'ra unda voqea to'laqonli tasvirlanmaydi, balki punktirlar bilan chiziladi, uning eng muhim detallarini olish, eng qizg'in, kulminatsion nuqtalarga urg'u berish bilan kifoyalaniadi. [5, 79] Voqeaband she'rlarda esa asosiy maqsad – voqeani ifodalash bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Adabiyotimizning ko'zga ko'ringan, faol ijodkorlaridan sanalmish Xurshid Davron o'tgan asrning oxirgi choragida voqeaband shakldagi ijod namunalari bilan tavsifiy lirika namunalarini anchayin boyitdi. Xususan, uning "Bahor aytdi...", "Qaroqchi", "Tog'dan tushdi qishloqqa cho'pon...", "Yor sochi haqida rivoyat", "XX asr onasi", "Alpomishning qaytishi", "Atlanta cho'kdi...", "Kuz ertagi", "Bir cholni uchratdim", "Jang tugadi...", "Kutish", "Chol va Kampir", "Yoz ertagi" kabi she'rlari voqea ta'sirida yuzaga kelgan histuyg'uni ifodalash hamda o'quvchining uni tasavvur qila olishi, lirik kechinmaga turtki bo'lgan asosni his qila olishi uchun yetarli voqelik tasvirlanishi bilan ahamiyatlidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Muallif ko'plab she'rlarida jamiyatda bo'layotgan hodisalarga munosabatni ifodalash

uchun aniq bir voqeani oladi, ammo uni izchil tasvirlamaydi, balki uning eng muhim nuqtasini his-tuyg'ularga qorishiq holda ifodalaydi. Masalan, quyidagi namunaga e'tibor qarataylik:

Qimirladi tunda u Yuragimning ostida,

Qimirladi qo'rquv-u Ajib bir talvasada.

Go'yo so'ramoq bo'ldi – Ona, ayt, tinchmi olam!

Yuragim g'amga to'ldi, Shivirladim: - jim, bolam! [7]

Sarlavha "XX asr onasi" deya nomlanishidan ayonki, gap XX asr voqeliklari xususida bormoqda. Ushbu davrda xalqimiz qanchadan qancha taloto'plarni boshdan kechirgani haligacha eslanadi. Ikki bor jahon urushlarining mudhish oqibatlari, qolaversa mustamlaka siyosati: quloqlashtirish, qatag'on, turli qo'zg'alonlarning qonli bostirilishi hamda siyosatning mafkuralashuvi natijasida turmushning barcha bo'g'inlarida zo'raki madhbozlik holatlari birgina yuqoridagi mo'jaz asar qatiga singdirib yuborilgan. Jamiyatda, dunyoda bo'layotgan ishlardan, hatto qorindagi hali tug'ilmagan jon ham sarosimada ekani, ona esa tilda emas, xayolida ham bu voqeliklar haqida o'ylashdan qo'rqishi, siyosiy hodisalarni asl holda bayon etolmasligi "...jim, bolam!" jumllarida ta'sirli tarzda ifodalangan.

Yoki ijodkorning 1982-yilda yozilgan "Tog'dan tushdi qishloqqa cho'pon..." [8] deb boshlanuvchi she'rida bir qissaga arziqli voqelik mazmuni singdirib yuborilganiga guvoh bo'lamiz. Tasvirning "...Xotin qo'ydi dasturxonaga non, Ko'zlarini yerdan hech uzmay. Qo'l urmadi, tuz totmadi er, Ko'zlarida cho'kkandi qayg'u..." tarzida berilishidan o'quvchi qandaydir mudhish, ko'ngilni xijil qiluvchi voqea

bo'lib o'tganini taxmin qiladi. Keyingi baytlardagi “- Qani so'zla, oh, qani gapir, Nomusimni toptagan kim u?!” deya zorlangan lirik qahramonning alamli so'zlaridan so'ng bo'lib o'tgan hodisa ravshanlashadi. “Agar uni sevsang... kechaman... Qaytib tilga olmayman oting...” deya xiyonat tafsilotlarini so'roqlagan er, jimlikdan so'ng “- Sevimsanmi?! Xo'p... gunohingni O'zim o'tay... El ham kechirar...” deya xotini ko'ksiga xanjar urishi bilan she'r yakunlanadi. Mo'jazgina shu asarda xalqimizning “turg'unlik davri”dagi nafs o'p'qon urgan raislari-yu amaldorlarining istalgan buzqliklari sababli qanchadan qancha oilalar darz ketgani, yuzlab yosh kelinchaklar, go'zal ayollar ixtiyorsiz badnom bo'lgani, ayrimlari o'z joniga qasd qilib, boshqalari yuqoridagi kabi yori qo'lida jon berish holatlari “Jimjitlik”, “Tushda kechgan umrlar”, “Ultontoz” singari asarlarda yoritilgan parchalarni yodga soladi. Ammo she'rda maqsad voqelik emas, u orqali yuzaga kelgan kechinma hamda uning qay tarzda bayon etilishi va qabul qilinishi bo'lgani uchun ham, lirik qahramonning oniy lahzadagi holatini o'z tanamizda “his qilgan” holda qabul qilamiz va e'tirozsiz asarni lirika namunasiga kiritamiz.

Xurshid Davron ijodida bu turdagi she'rlarni turli ko'rinishda uchratishimiz mumkin. Ayrimlarida qalamga olingan voqelik dinamik tarzda bayon etilgan bo'lsa, boshqalarida 1-2 misralik dinamik harakatdan so'ng statik holat tafsilotlari ko'zga tashlanadi. Yana bir turdagi she'rlarda asosiy voqelikka nima turki bergani va tavsifning nima sababdan berilganini faqat to'liq asar mazmunidan anglash mumkin bo'ladi. Misol sifatida “Kutish” nomli she'rini olaylik:

Deraza pardasi silkinar,
Qaylargadir suzar xonalar.
Qiz yuzida toshgan sepkillar
Bahordan va ishqdan xotira.

Derazadan termiladi qiz ko'chadagi toliqqan yozga.
“Hademasdan kirib kelar kuz...” – qiz shunday deb yozar qog'ozga [2]

Bir qarashda yuqorida berilgan misol voqeaband lirikaga mos emasek, seziladi. Ammo parchadagi “Hademasdan kirib kelar kuz...” jumlasini asar sarlavhasi bilan birgalikda mushohada qilinganda, qolaversa yuqoridagi “bahor”, “ishq” jumalari hisobga olinsa, misrada berilmagan, lekin mazmunan tasavvur qilsa bo'ladigan voqelik namoyon bo'ladi: lirik qahramon – qiz sevgan yori visolini – nikoh to'yini orziqib kutayotgani ayon bo'ladi. Negaki, o'zbekona urf-an'alarimizga nazar tashlaganimizda, avvallari to'ylar ko'p hollarda kuz faslida o'tkazilardi. Sababi asosan dehqonchilik bilan kun kechirgan xalqimiz hosilni aynan shu faslda yig'ib olishgan, to'y qilishga yetarlicha mablag' va sharoit bo'lgan.

Tahlil va natijalar. Voqeaband turdagi lirika namunalarning ayrimlarida qalamga olingan voqea majoziylik yoki ramziylik kasb etishi, bu orqali esa muallif ijtimoiy-falsafiy fikrlarini bayon etishi ham mumkin. 1984-yil yozilgan sarlavhasiz she'rda ijodkor aynan shu usuldan foydalangan. Unda tarixda bo'lib o'tgan katta voqea-hodisalar bir-biriga zanjirdek bog'langan holda ketma-ket tasvirlanadi va ularning har birida ushoq nonni yelkalab olgan va bir maromda odimlab borayotgan chumoli tasviri beriladi. Atlantida cho'kishi, Troya janggi, Iskandar yurishlari, Parfiya, Baqtriya va tuproqqa qorilgan Turon zamini, qora tuynuq, Xirosimadagi fojialarning har birida chumolining shu holati berib ketiladi. She'r yakuni esa “Donni yelkalagan chumoli esa O'rmalar... u qachon manzilga yetar?! [7, 32] tarzida tamomlangan. Misralarda esga olingan tarixiy jarayonlar tasviri bevosita don orqalab yurishdan to'xtamayotgan chumoli tasviriga zidlantiriladi hamda bu orqali o'quvchi dunyoda qanday hodisalar bo'lib o'tdi, yana qanday ishlar amalga oshirilyabdi-yu, hamon qorin g'amidan yoki

mehnatdan boshqasini o'ylamay betinim sarson bo'layotgan odamlar yaxlit holda chumoli obraziga muqoyasa qilinganini anglaydi. Bu o'rinda voqeabandlik muallifning ijtimoiy-falsafiy mushohadalari uchun xizmat qilganini anglash qiyin emas.

Voqeaband lirikaga xos asarlarning umumiy musharak jihati ular asosida voqea yotishi, voqeani tasvirlash maqsad emas, balki vosita ekani, asosiy maqsad esa voqea ortida turgan va uni hissiy mushohada etayotgan lirik subyekt qalbini akslantirish [1, 397] ekanini aytib o'tdik. Shunga ko'ra, Xurshid Davronning “Chol va kampir” she'rda bayon etilayotgan voqelik, garchi qarovsiz hovlida chol-kampirning yolg'iz yashashi tasviri bo'lsa-da, undan anglashilgan va lirik subyekt orqali o'quvchiga “yuqadigan” hissiyot urushga nafrat, uning oqibatlarini, oddiy insonlar hayotiga ko'rsatgan mislsiz ta'siri – fojeasi bo'lishi aniq. Suvog'i ko'chgan devorlar, har ochilganda g'ijillovchi eshik hamda uzoq muddatdan buyon ayvonda osig'liq turgan va chang bosgan beshik tasviridan bu qarovsiz uyda ularga yordamchi yo'qligidan “ular farzandsiz bo'lsa kerak”, deb tahmin qilgan o'quvchi she'r yakunidagi “O'ttiz yildir tush ko'radi chol Smolenskdan qolgan qo'lini. O'ttiz yildir kampir tush ko'rur urushdan qaytmagan o'g'lini” [2] jumalalarini o'qigach, qahramonlarning achinarli bu holatiga asosiy sababchi, ularni yakka-yu yagona o'g'lidan judo qilgan narsa, aslida, urush ekanini bilgach, qalbida bu so'zga nisbatan ulkan nafrat sezadi. Shoirning voqelik vositasida o'quvchiga singdirmoqchi va bermoqchi bo'lgan hissiyoti ham aynan shu, aslida.

Xurshid Davron ijodida voqeaband lirikaning yana bir ko'rinishi mavjudki, bu turdagi asarlarda bir nechta voqelik beriladi hamda barchasidan olingan umumiy yaxlit fikr shoir demochi bo'lgan badiiy xulosasi o'laroq yangraydi:

Bir cholni uchratdim,

Qo'li qon edi,

“Nima bo'ldi?” – deya so'radim hayron.

“Do'stimni dushmanga sotgandim... – dedi, –

Ikki qo'lim qondir o'shandan buyon”.

Bir cholni uchratdim Tili yo'q edi. “Nima bo'ldi?” – dedim yoniga kelib.

G'o'ldirab nimadir dedi, xo'rlangan

Bobolar qabriga ishora qilib.

Bir cholni uchratdim,

Ko'zi ko'r edi.

“Nima bo'ldi?” – deya so'radim hayron.

Xiyonat qilgandim iymonga... – dedi, –

O'zimni izlayman o'shandan buyon” [7]

Ushbu she'rdagi lirik qahramonning oniy lahzadagi kechinmalari uchta mo'jaz voqealar orqali shoir qalb prizmasidan o'tkaziladi hamda uni o'qigan she'rxon dilida do'stiga, aziz insonlarga, Vataniga hamda Imoniga nisbatan qilingan sotqinlik, xudbinlik, xiyonat kechirib bo'lmas, shu bilan birga jazosi tayin qabohat shaklida namoyon bo'ladi. Shu sababli ham yuqoridagi ijod namunasini voqeaband lirika sifatida asosli tarzda qabul qilamiz.

Xurshid Davronning yana shunday voqeaband she'rlari mavjudki, ulardagi voqelik bir-birini to'ldirgani holda, har biri alohida holda ham mustaqil asar sifatida talqin etilishi mumkin. Fikrimiz dalili sifatida shoirning “1941-yil. 22-iyun. Tongotar” hamda “1941-yil. 22-iyun. Peshin” she'rlarini olishimiz mumkin. Har ikki asar ham 1985-yil yozilgan bo'lib, ularning dastlabkisida tinch, osuda xonadonning tonggi palladagi uyuski, tungi salqinlikdan seskanib uyg'ongan erkakning ayoli hamda pishillab uxlayotgan o'g'liga mehribonlik bilan termilishlari tasvirlangan bo'lib, so'nggi misralar: “Nogah keldi guldirak sasi, Yomg'ir yog'sa ajabmas, dedi. O'z-o'ziga shivirlab kulib, – U bilmasdi, Bu Urush edi...” [2] jumalalarining o'zi ham o'quvchi qalbida havotir, seskanish, qandaydir

besaranjomlikni yuzaga keltiradi. Aynan mana shu oxirgi misralardagi birgina so'z urushga bog'liq barcha tafsilotlarni o'quvchi tasavvuriga bir-bir keltiradi hamda she'rda bayoni berilmagan, ammo mazmunniga singdirilgan sarosimali kutuv holati yuzaga keladi. Ikkinchi she'rda ham lirik subyektdan tashqari voqea tasvirlangan:

Ularni qo'yishdi jar yoqasida...
 Otasin qo'lini ushlagan go'dak
 Chor atrofga qarab sho'x, olazarak,
 So'radi: "O'q tegsa og'rirmi, dada?"
 Uning ovozi bosdi guldirak...
 Bahorda jarlikni qoplar o'to'lan,
 O'tlar uzra suzib o'tar oq bulut
 Va shunda giyohlar achchiq dard bilan
 Shivirlar-shivirlar: "Og'rirkan, dada!"
 Bu nola hech qachon bo'lmaydi unut...[2]

Adabiyotshunos olim D.Quronov ta'kidlaganlaridek, ushbu she'r rangtasvir polotnosiga monand, unda voqeaning muayyan bir lahzasi qotirib qo'yilgan. O'quvchi rangtasvir asarining tomoshabini kabi shu lahzagacha va undan so'ng bo'lgan holatni, voqeaning yetishmayotgan halqalarini tiklay oladi... dushman qo'qqisdan hujum qilgan paytdagi holat – urushning dahshatli manzaralarini, shoshib qolgan ota-

bolaning asir qilinishi, boshqalarga qo'shib haydab ketilishi, va nihoyat jar yoqasida tikka qilinganliklarini tasavvurida bemalol jonlantira oladi [6]. Avval ham aytganimizdek, mazkur she'r bir butun holda voqeband lirikaning go'zal namunasi bo'lishi bilan bir qatorda, o'zidan avvalgi "1941-yil. 22-iyun. Tongotar" she'rining mantiqiy davomi sanaladi. Har ikki asarni ketma-ketlikda o'qigan o'quvchi urushning tinch aholi hayotiga qanchalar tahlikali izlar qoldirgani, insoniyatga ayovsiz qirg'in keltirgani hamda millionlab norasida murg'ak jonlarning aynan mana shu urush sababli yer ostida "O'q tegsa, og'rirkan, dada!" deya zorlanib yotganlari haqida yuraklari uvishib xayolga beriladi. Xuddi mana shu nuqtada lirika o'z vazifasini bajaradi: shoir o'z qalbidan oniy lahzalarda tuygan kechinmalarini – his-tuyg'ularini voqebandlikni vosita qilgani holda o'qirman qalbiga ham "yuqtiradi".

Xulosa. Sirasini aytganda, XX asr so'nggida yangicha ko'rinishda bo'y ko'rsatgan o'zbek she'riyati tavsifiy lirikaning bir ko'rinishi sanalgan voqeband lirikada ham samarali namunalari yaratildi. Xususan, ayni davrning faol ijodkorlaridan hisoblangan Xurshid Davron ijodida ushbu janrdagi she'rlar turfa xil ko'rinishda namoyon bo'ldi.

ADABIYOTLAR

1. D.Quronov. Adabiyot nazariyasi asoslari. –Toshkent: Akademiya, 2018. – 480 b
2. Даврон, Хуршид. – Болаликнинг овози: Лирика. –Т.:Адабиёт ва санъат нашриёти, 1986. – 208 б. Davron, Xurshid. – Bolaliking ovozi: Lirika. –Т.:Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986. – 208 b.
3. Ҳамдамов У. XX аср ўзбек шеърляти бадиий тафаккур тадрижининг ижтимоий-психологик хусусиятлари: Филол.фан.докт... дисс. – Т.: 2018. – 252 б.
4. Ҳамдамов У. Янги ўзбек шеърляти. Тошкент: Адиб, 2012. –304-б
5. Қуроноф Д. ва бошқалар. Адабиётхунослик луғати. – Тошкент: “Академнашр”, 2010. –400 б.
6. Д.Қуроноф. Мутолаа ва идрок машқлари. Тошкент: Академнашр, 2013. –336 б.
7. Хуршид Даврон. Баҳордан бир кун олдин: Шеърлар, ривоятлар, таржималар. –Т.: “Шарқ”, 1997. –224 б.
8. Хуршид Даврон. – Тўмариснинг кўзлари: Шеърлар, ривоятлар, достон. –Тошкент: “Ёш гвардия”, 1984. –113 б.

UDK: 800

Maftuna MAJIDOVA,
Student of PhD degree at The state university of Uzbek
language and literature named after Alisher Navoi
E-mail: maftunamajidova98@mail.ru

ISSUES OF CREATING GENERAL ANALYSIS PRINCIPLES OF KINESIC GESTURES

Annotation

This article deals with the creation of general analysis principles for kinesic gestures. Special attention is paid to the specific physiological and spiritual aspects of kinesic gestures in the creation of analysis methods. Each analytical principle is analyzed by using examples.

Key words: kinesics, non-verbal, gestures, body posture, facial expression, active member, inactive member, terms of use, interpretation, physiological description, speech analogues, paralinguistics

ВОПРОСЫ СОЗДАНИЯ ОБЩИХ ПРИНЦИПОВ АНАЛИЗА КИНЕЗИЧЕСКИХ ЖЕСТОВ

Аннотация

В статье рассматривается создание общих принципов анализа кинезических жестов. Особое внимание уделяется специфическим физиологическим и духовным аспектам кинезических жестов при создании методов анализа. Каждый аналитический принцип анализируется с использованием примеров.

Ключевые слова: кинесика, невербальный, жесты, поза тела, выражение лица, активный член, неактивный член, термины использования, интерпретация, физиологическое описание, речевые аналоги, паралингвистика.

KINESIK JESTLARNING UMUMIY TAHLIL PRINSIPLARINI YARATISH MASALLARI

Annotatsiya

Ushbu maqola kinesik imo-ishoralar uchun umumiy tahlil tamoyillarini yaratish bilan bog'liq. Tahlil usullarini yaratishda kinesik imo-ishoralarning o'ziga xos fiziologik va ma'naviy jihatlariga alohida e'tibor beriladi. Har bir analitik tamoyil misollar yordamida tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: kinesika, noverbal, imo-ishoralar, tana holati, yuz ifodasi, faol a'zo, nofaol a'zo, qo'llanish shartlari, izohlash, fiziologik tavsif, nutq analoglari, paralingvistika.

Introduction. Kinesics is the interpretation of non-verbal, more precisely, body communication related to facial expressions and gestures, the movement of any part of the body or the body as a whole.

Literature review. Kinesics is a combination of the Latin “kinesis” - movement and the English suffix “-ics”. Kinesics as a term was first used in 1952 by an anthropologist named Ray Birdwhistell. Birdwhistell began to study how people communicate nonverbally through their postures, gestures, postures, and movements. His synthesis of decades of ideas resulted in the book *Kinesics and Context*.

Interest in kinesics, in particular, in the study of nonverbal behavior, intensified in the late 1960s and early 1970s, and various unscientific opinions began to be popularized in the press. Scientists, in turn, conducted various experiments in order to convey the final conclusions to the public and tried to scientifically substantiate them. One of such experiments was carried out by Birdwhistell. He photographed people in various processes of social communication and interaction and began to compare the pictures with each other. After extensive observations and analysis, the scientist noticed that facial and eye expressions, various gestures in people differed depending on their mental state, and in some places nonverbal means were repeated.

Birdwhistell, drawing on the advances of systemic-structural linguistics, argues that all bodily movements have meaning and that nonverbal behavior has a grammar that can be analyzed in terms similar to spoken language. Thus, “kineme” “is similar to a phoneme in that it consists of a group of movements that are not identical but can be used interchangeably without affecting social meaning” [1].

Research Methodology. Today, the importance of communication is increasing day by day. Accordingly, the need for researching kinesics is also high. As a practical solution to this need, this small research work was created. The study of kinesics takes human relationships to a higher level.

In this research used observational and experimental methods. Through these methods, the essence and practical significance of gestures, as well as the conditions for their use, were revealed.

Analysis and results. When we begin to study kinesics, we need to distinguish between two main concepts:

- 1) natural kinesic signals;
- 2) purposeful kinesic signals.

Kinesic signals are the nonverbal movements we use to communicate through our bodies. Examples of such actions include facial expressions, gestures, body posture, and eye contact. These signals are an important part of everyday communication because they can convey different emotions and intentions. They can often convey more information than words.

For example, smiling can indicate happiness, while frowning can indicate sadness. We can tell if a person is confident or insecure by looking at just one neutral position. Making eye contact can indicate interest in the subject of the conversation, while looking away can indicate boredom or discomfort. These signals help us understand human emotions and communicate effectively.

Kinesic cues are important because they help us reinforce the meaning of what we are saying or tell when we are lying. For example, if someone says he is happy, but his

facial expression is sad, it is hard to believe his words, of course. On the other hand, if a person says they are sad, but their body language conveys a positive state, despite their sad story, we can easily tell whether they are actually indifferent or happy about this sad story.

In general, kinesic cues play an important role in communication and are an important quality of how we interact with each other. Understanding kinesic signs and their

meaning can help us communicate more effectively and build strong relationships with others.

When we begin to analyze kinesic gestures, in order to simplify our work, it is necessary to first develop the principles of their analysis and unite the generalities. There are 2 types of gestures according to the activity of the body parts involved in the gesture:

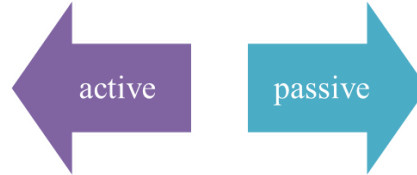

Diagram 1

Kinesic division according to the activity of the participating body part

The main function of the gesture is to convey meaning, that is, through the active use of body parts:

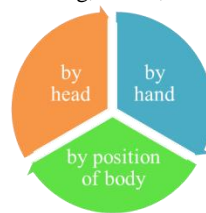
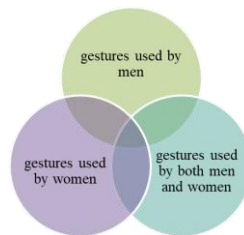

Diagram 2

According to the involvement of body parts

When performing kinesic analysis, the gender of the person performing the gesture is also important. According to the gender aspect, our kinesic analysis looks like this:

[2]

Diagram 3

Kinesic division by gender

The general kinesic analysis of the gestures is as follows:

Table 1

The general kinesic analysis of the gestures

No.	Description	Type Property
1.	Gesture name	Conventional name given to the gesture
2.	Body part	Body part serving to convey meaning in gestures
3.	Active Member	A member in frequent use
4.	Inactive member	Auxiliary body member
5.	Physiological description	Gestures are described using words.
6.	Interpretation	The meaning of gestures is interpreted through words.
7.	Terms of use	Describes aspects related to when, where, and how to use.
8.	Characteristics	The content of the gesture is revealed.
9.	Speech analogues	Variants used in oral speech are provided.
10.	Different naming	Jest was assumed to be named differently by several authors.

For example:

Beating on the chest

Body part: hand

Active member: fist

Inactive organ: chest

Physiological Description: Symptomatically hitting the chest with a fist or palm. In this the body of the action is directed to the addressee. A variant of this gesture can also be performed with the palm, in which case the edge of the meaning is somewhat softer.

Interpretation: X hit his chest = the performer of the action X wants to convince the addressee of the truth of the situation P; X is agitated and trying to prove to the addressee the importance of P; X is presenting himself as a guarantor of the truth of his words.

Terms of use: the gesture has an expressive character - it indicates that the speaker is confident in his testimony, not only in words, but also in his actions.

Underlying the gesture is a guarantee. The performer of the gesture expresses his readiness to vouch for the correctness of his vision with his life and health. At the same time, the deictic component is visible in the gesture, that is, the gesture is directed to the owner of the action.

Usually, this gesture is used when the addressee does not believe in the presented evidence, in order to indicate that the speaker himself is a guarantor in this matter.

Characteristics: persuasion: swearing

Speech analogues: to swear; put your head in the middle

We can use our body parts as models of our thoughts in various social situations and situations. Kinesic gestures have become an integral part of our personal lives and everyday life.

Air kisses

Body part: head

Active part: hand

Physiological description: the performer of the gesture clasps his fingers with his palm facing him, looks at the recipient, touches his fingers to his lips and kisses. Then, he turns his fingers and whole body towards the recipient, as if sending him something light through the air (for example, a balloon).

Auxiliary gesture: smile

Interpretation: X is sending air kisses to Y = X thinks it would be nice if he sent kisses to the recipient; X is showing his willingness to kiss him if he had the opportunity;

Due to some external factors and reasons, the addressee X cannot kiss Y, but wants to feel the same feeling.

Conditions of use: this gesture is mainly performed when the practical possibility of kissing is limited, that is, when there is some obstacle or distance separating them. Usually, it is used when X and Y are in a close relationship and X feels love or similar warm feelings towards the addressee.

Air kisses are also used in the sense of saying goodbye. In certain circles, when used by men towards women, it means that the man likes this woman. Of course, in such a situation, the gesture acquires a vulgar connotation.

Analogues: kissing, shaking hands

Another name: sending a kiss with the hand

Conclusion. Kinesics research is characterized by its focus on facilitating our personal and professional lives. Because body language is the most important and integral part of our daily lives. The creation of general principles of kinesic analysis and the correct implementation of kinesic analysis by linguists will lead to the rise of the study of body language to a new level in linguistics, in particular in paralinguistics.

REFERENCES

1. Knapp M. Nonverbal communication in human interaction – Reinhart and Winston, New York. 1972.
2. Majidova M.S. O'zbek tilida imo-ishoralarni ichki guruhlarga bo'lish masalasi – "Yangi O'zbekiston ilmiy tadqiqotlar jurnali", 2024
3. Birdwistell R. Kinesics and context – University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1970.
4. Grigoreva S.A., Grigorev N.V., Kreydlin G.Ye. Словарь языка русских жестов – Языки русской культуры, Вена; Wiener Slawistischer Almanach, 2001. - 254 с. (Язык. Семиотика. Культура).
5. G.Ye.Kreydlin. Словарь языка русских жестов в его сопоставлении с другими жестовыми словарями // Semiosis Lexicographica, X, Warszawa, 2002, 27 - 45
6. G.Ye.Kreydlin. Женское и мужское невербальное интерактивное поведение (межкультурный аспект) // Gender-Forschung In Der Slawistik. Beitrage der Konferenz Gender - Sprache - Kommunikation - Kultur. 28 April bis 1 Mai 2001. Institut für Slawistik. Friedrich Schiller-Universität Jena. Wiener Slawistischer Almanach. Sonderband 55. 2002, 55 - 68
7. G.Ye.Kreydlin. Мужчины и женщины в невербальной коммуникации. - М.: Языки русской культуры, 2005. - 224 с.
8. www.wikipedia.com
9. www.ziyo-uz.com
10. www.cyberleninka.ru

UDK:801.8

Feruzaxon MURATKHODJAEVA,
Oriental universiteti, G'arb tillari kafedrasida dotsenti, PhD
Tashkent, Uzbekistan
E-mail: fmuratkhodjaeva@gmail.com

Oriental universiteti dotsenti, filologiya fanlari nomzodi M. Boboyeva taqrizi asosida

ANTROPOSENTRIK PARADIGMADA KOGNITIV TILSHUNOSLIK NAZARIYASI

Аннотация

Ushbu maqolada antropotsentrik paradigmadagi kognitiv tilshunoslik nazariyasi o'rganiladi. Tadqiqot muammosi til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqalarni aniqlashdir. Maqolaning dolzarbligi, antropotsentrik yondashuvning zamonaviy tilshunoslikdagi ahamiyatini ta'kidlashda ifodalanadi. Tadqiqot natijalari til orqali insonning kognitiv jarayonlarini chuqurroq anglash imkonini beradi. Buning natijasida, o'quv jarayonlarini va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Muallifning ilmiy hissasi, tilshunoslik nazariyalarini rivojlantirish, shuningdek, amaliy qo'llanmalarda ushbu paradigmaning o'rni haqida yangiliklarni taqdim etishda namoyon bo'ladi. Antropotsentrik yondashuv, o'z navbatida, insonning bilim olish jarayonida muhim rol o'ynaydi va tilni inson tafakkuri bilan bog'lashda yangicha yondashuvlarni ochib beradi.

Kalit so'zlar: Antropotsentrik paradigm, kognitiv tilshunoslik, ilmiy yondashuv, tilshunoslik nazariyasi, til va tafakkur.

ТЕОРИЯ КОГНИТИВНОЙ ЛИНГВИСТИКИ В АНТРОПОЦЕНТРИЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается когнитивная лингвистика в антропоцентрической парадигме. Проблема исследования заключается в определении взаимосвязи между языком и мышлением, а также в том, как эти две категории взаимно влияют друг на друга. Актуальность статьи подчеркивает значимость антропоцентрического подхода в современной лингвистике и его влияние на понимание когнитивных процессов. Результаты исследования помогают глубже понять, как язык формирует мышление и восприятие мира. Научный вклад автора заключается в развитии лингвистических теорий, представлении нововведений о роли данной парадигмы в практических приложениях и образовательных методах. Это открывает новые горизонты для дальнейших исследований и позволяет пересмотреть существующие подходы в области языкознания.

Ключевые слова: Антропоцентрическая парадигма, когнитивная лингвистика, научный подход, лингвистическая теория, язык и мышление.

COGNITIVE LINGUISTICS THEORY IN AN ANTHROPOCENTRIC PARADIGM

Annotation

This article explores cognitive linguistics within the anthropocentric paradigm. The research problem focuses on identifying the intricate relationship between language and thought, as well as how these two categories mutually influence each other. The relevance of the study emphasizes the significance of the anthropocentric approach in contemporary linguistics and its impact on understanding cognitive processes. The research findings provide deeper insights into how language shapes thought and perception of the world. The author's scientific contribution lies in the development of linguistic theories and presenting innovations regarding the role of this paradigm in practical applications and educational methodologies. This opens new horizons for further research and allows for a reevaluation of existing approaches in the field of linguistics.

Key words: Anthropocentric paradigm, cognitive linguistics, scientific approach, linguistic theory, language and thought.

Kirish. Antropotsentrik paradigma, tilshunoslikda insonning bilish jarayonidagi markaziy o'rini aniqlash bilan birga, tilning bu jarayondagi roli haqidagi keng tushunchalarni taqdim etadi. Bu yondashuv, tilni faqat kommunikativ vosita sifatida ko'rmasdan, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmi sifatida ham ta'riflaydi. Demak, til faqat muloqot uchun emas, balki insonning ichki fikr yuritish jarayonlari va bilish faoliyatini shakllantirishda ham muhim ahamiyatga ega.

Kognitiv tilshunoslik, bu paradigmadagi til va fikrlash o'rtasidagi murakkab aloqalarni o'rganish bilan shug'ullanadi. Bu fan, tilning qanday qilib inson tafakkurining shakllanishiga ta'sir ko'rsatishini va insonning atrof-muhitni qanday anglashini tahlil qiladi. Masalan, til orqali ifodalangan metaforalar va iboralar insonning dunyoqarashi va fikrlash jarayonlarini qanday aks ettirishi mumkinligi haqida batafsil ma'lumot beradi.

Asosiy qism. Antropotsentrik paradigma, inson tafakkurining kompleks xususiyatlarini ochib berishda muhim

ahamiyatga ega. Bu yondashuv, kognitiv jarayonlar va tilning bir-biriga ta'sirini aniqlashda asosiy o'rin tutadi, chunki til nafaqat aloqa vositasi, balki tafakkurning ham asosiy asbobidir. Shunday qilib, tilshunoslikka antropotsentrik yondashuv, tilni o'rganishda yangi nazariyalar va metodologiyalarni rivojlantirishga yordam beradi.

Ushbu tadqiqotning maqsadi, antropotsentrik paradigma doirasida kognitiv tilshunoslik nazariyasini chuqurroq tahlil qilish va bu paradigmaning til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqalarni qanday ochib berishini ko'rsatishdir. Bunda, antropotsentrik paradigmadagi mavjud bo'lgan nazariyalar va metodologiyalar, shuningdek, kognitiv tilshunoslikka qo'shgan hissalarini batafsil ko'rib chiqiladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili ko'plab muhim asarlarni o'z ichiga oladi. Masalan, George Lakoff va Mark Johnsonning "Metaphors We Live By" asari til va fikrlash o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni o'rganadi. Mualliflar, metaforalar orqali inson tafakkurining qanday ishlashini

ko'rsatadilar va tilning kognitiv mexanizmlardagi o'rmini ta'kidlaydilar. Ushbu asar antropotsentrik paradigmada tilning tafakkur shakllanishidagi rolini yoritishda muhim manba hisoblanadi.

Richard W. Langackerning "Foundations of Cognitive Grammar" asari esa, kognitiv grammatika kontseptsiyasini ishlab chiqadi. Unda til tushunchalari va kognitiv jarayonlar o'rtasidagi aloqalar batafsil tahlil etiladi. Langacker, tilning kognitiv asoslarini ko'rsatadi va antropotsentrik yondashuvni rivojlantirishga hissa qo'shadi.

Gilles Fauconnier va Mark Turnerning "The Way We Think" asari til va fikrlashning bir-biriga ta'sirini yangi nazariyalar orqali yoritadi. Ular, kognitiv arxitektura va tilning kognitiv jarayonlarga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilib, antropotsentrik paradigma doirasida yangi nazariyalar kiritadilar.

Bundan tashqari, Michael Tomaselloning "Constructing a Language" asarida, tilni o'rganish jarayonida inson ijtimoiy aloqalarining ahamiyati ta'kidlanadi. Tomasello antropotsentrik yondashuvda ijtimoiy kontekstning tilni o'rganish va anglashdagi rolini ko'rsatadi.

Antropotsentrik paradigmada kognitiv tilshunoslik nazariyasini o'rganish uchun tadqiqot metodologiyasi bir nechta asosiy usullarga tayanadi. Birinchi navbatda, kognitiv analiz usuli qo'llaniladi. Bu usul til va fikrlash jarayonlarini bir-biri bilan bog'lashda yordam beradi. Til orqali insonning kognitiv jarayonlarini o'rganish maqsadida lingvistik ma'lumotlar va o'rganish tajribalari tahlil qilinadi.

Ikkinchi metod sifatida korpus tahlili va tilshunoslikda eksperimental tadqiqotlar qo'llaniladi. Korpus tahlili orqali tilning real kontekstlarda qanday ishlatilishini aniqlash mumkin. Eksperimental tadqiqotlar esa til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqalarni to'g'ridan-to'g'ri kuzatishga imkon beradi.

Shuningdek, intervyu va so'rovnomalar yordamida o'rganish jarayonlarida insonlarning kognitiv jarayonlari haqida fikrlarini yig'ish muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuvlar, antropotsentrik paradigmada til va tafakkur o'rtasidagi aloqalarni yanada chuqurroq o'rganishga yordam beradi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar, til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqalar va antropotsentrik yondashuvning ahamiyatini aniq ko'rsatdi. Kognitiv analiz usuli orqali tahlil qilingan ma'lumotlar, til va fikrlash o'rtasida muhim bog'liqlik mavjudligini tasdiqladi. Masalan, metaforalarning ishlatilishi inson fikrlash jarayonlarini aks ettiradi, bu esa tilning kognitiv mexanizmlardagi rolini ochib beradi.

Korpus tahlilida aniqlangan til faktlari, tilning odamlar orasidagi muloqot va tafakkur jarayonlariga qanday ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Bu, antropotsentrik paradigma doirasida tilni inson kognitsiyasi bilan bog'lashda muhim rol o'ynaydi. Tilning real kontekstlarda ishlatilishi, insonlarning fikrlash usullarini va ular o'rtasidagi muloqotlarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

Eksperimental tadqiqotlar natijalari, til orqali kognitiv jarayonlarning qanday shakllanishini va qaysi omillar tilni o'rganishga ta'sir ko'rsatishini oydinlashtirdi. Bu, til va tafakkur o'rtasidagi murakkab aloqalarni ochib berishda qo'shimcha ma'lumotlar beradi. Tadqiqot jarayonida olingan intervyu va so'rovnomalardan to'plangan fikrlar, til va tafakkur o'rtasidagi aloqalar haqida yanada chuqurroq tushuncha berib, antropotsentrik yondashuvning ijtimoiy kontekstda qanday aks etishini ko'rsatdi.

Antropotsentrik paradigmada kognitiv tilshunoslik nazariyasini o'rganish jarayoni bir nechta asosiy tadqiqot metodlariga tayanadi. Bu metodlar til va fikrlash jarayonlarini o'rganishda qimmatli vositalar hisoblanadi va har biri o'zining xususiyatlari bilan ajralib turadi.

1. Kognitiv analiz usuli

Kognitiv analiz usuli til va fikrlash jarayonlarini o'zaro bog'lashda muhim rol o'ynaydi. Ushbu usul orqali til orqali ifodalangan fikrlarni tahlil qilish, shuningdek, odamlarning kognitiv jarayonlarini o'rganish maqsadida lingvistik ma'lumotlar va tajribalar o'rganiladi. Bu yondashuv yordamida:

- Fikrlash mexanizmlari: Insonlarning qanday qilib tilni ishlatganida fikrlash mexanizmlari qanday faoliyat yuritishini aniqlash mumkin. Masalan, til orqali muayyan fikrlar yoki tushunchalar qanday shakllanadi.

- Tahlil metodlari: Lingvistik ma'lumotlar, jumladan, so'zlar va iboralar, kognitiv jarayonlar bilan bog'liq holda tahlil qilinadi. Bu esa til va fikrlash o'rtasidagi munosabatlarni chuqurroq tushunishga imkon beradi.

2. Korpus tahlili

Korpus tahlili tilning real hayotdagi kontekstlarda qanday ishlatilishini aniqlash uchun qo'llaniladi. Ushbu usulning asosiy maqsadi:

- Tilning amaliyotdagi ishlatilishi: Korpus orqali tilning real vaziyatlardagi, ijtimoiy va madaniy kontekstlardagi ishlatilishini o'rganish mumkin. Bu orqali tilning qanday ijtimoiy rollar o'ynashi va qaysi sohalarda qanday ifodalari mavjudligi ko'rsatiladi.

- Til va kontekst o'rtasidagi munosabatlar: Korpus tahlili yordamida til va kontekst o'rtasidagi o'zaro aloqalar, shuningdek, tilshunoslikda turli muammolarni yechishga yordam beruvchi tendensiyalarni aniqlash mumkin.

3. Eksperimental tadqiqotlar

Eksperimental tadqiqotlar til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqalarni to'g'ridan-to'g'ri kuzatish imkonini beradi. Bu usulda:

- Psixologik eksperimentlar: Ishtirokchilarga turli vazifalar berilib, ulardan til va tafakkur jarayonlariga oid javoblar to'planadi. Bu orqali tilning kognitiv jarayonlarga ta'siri, shuningdek, muloqotdagi faoliyatlar o'rganiladi.

- Mavzular va vazifalar: Eksperimentlar davomida muayyan mavzular va vazifalar ustida ishlash orqali, odamlarning fikrlariga, tilga va muloqotga bo'lgan yondashuvlarini aniqlash imkoniyati yaratiladi.

4. Intervyu va so'rovnomalar

Intervyu va so'rovnomalar insonlarning kognitiv jarayonlari haqida fikrlarini yig'ishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu metodlar yordamida:

- Subyektiv tajribalar: Odamlarning til va fikrlash haqidagi shaxsiy tajribalari va fikrlari to'planadi. Bu ma'lumotlar til va fikrlash jarayonlari o'rtasidagi aloqalarni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

- Turli ijtimoiy kontekstlar: Intervyular va so'rovnomalar orqali turli ijtimoiy va madaniy kontekstlarda kognitiv jarayonlarni o'rganish imkoniyati yaratiladi. Bu esa tadqiqotlar natijalarining har tomonlama to'g'ri va aniq bo'lishini ta'minlaydi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, antropotsentrik paradigma, tilni o'rganishda yangi yondashuvlarni va metodologiyalarni taklif etadi. Bu esa kognitiv jarayonlarni o'rganish, til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yanada chuqurroq anglash imkonini beradi. Ushbu tadqiqot, kelajakdagi izlanishlar uchun yangi yo'nalishlar va imkoniyatlarni ochib beradi, shu bilan birga antropotsentrik paradigmada kognitiv tilshunoslikning rivojlanishiga hissa qo'shadi. Antropotsentrik paradigmada kognitiv tilshunoslik nazariyasini o'rganish jarayoni bir qator metodologiyalarni o'z ichiga oladi. Bu metodlarning birgalikda qo'llanilishi, til va fikrlash jarayonlari o'rtasidagi bog'lanishlarni yanada chuqurroq o'rganish va tilshunoslik tadqiqotlariga yangi va qiziqarli yondashuvlar kiritish imkonini beradi. Har bir metodning o'ziga xos afzalliklari va kamchiliklari mavjud,

shuning uchun ularni birgalikda ishlatish yanada samarali natijalarga olib keladi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot antropotsentrik paradigmadagi kognitiv tilshunoslik nazariyasining rivojlanishini va uning til va tafakkur o'rtasidagi aloqalarini o'rganishga qaratilgan. Olingan natijalar, tilning kognitiv jarayonlardagi muhim rolini ko'rsatdi, shuningdek, metaforalarning fikrlashdagi o'rnini ochib berdi. Tadqiqot davomida qo'llanilgan metodologiyalar, til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqalarni yanada chuqurroq tushunishga imkon berdi.

Kelajakda antropotsentrik yondashuv doirasida kognitiv tilshunoslikni rivojlantirish uchun quyidagi takliflarni kiritish mumkin:

1. Keng qamrovli eksperimental tadqiqotlar: Kognitiv jarayonlarni yanada chuqurroq o'rganish uchun ko'proq eksperimental tadqiqotlar o'tkazish zarur. Bu, til va tafakkur o'rtasidagi aloqalarni yanada aniqlashtiradi.

2. Multidissiplinar yondashuv: Psixologiya, antropologiya va sotsiologiya kabi boshqa fanlar bilan integratsiyalashgan tadqiqotlar olib borilishi muhimdir. Bu, kognitiv jarayonlarning kontekstual holatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

3. Innovatsion metodologiyalarni joriy etish: Yangi texnologiyalar va metodologiyalar yordamida til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganish jarayonini zamonaviylashtirish zarur.

ADABIYOTLAR

1. Eshonqulov, O. (2015). Til va tafakkur: Kognitiv lingvistika asoslari. Tashkent: Fan.
2. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books.
3. Fauconnier, G., & Turner, M. (2002). *The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities*. Basic Books.
4. Kovecses, Z. (2002). *Metaphor: A Practical Introduction*. Oxford University Press.
5. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
6. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford University Press.
7. Langacker, R. W. (1987). *Foundations of Cognitive Grammar: Volume I: Theoretical Prerequisites*. Stanford University Press.
8. Shodmonov, X. (2018). *Antropotsentrik paradigma va til*. Tashkent: O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi.
9. Tomasello, M. (2003). *Constructing a Language: A Usage-Based Theory of Language Acquisition*. Harvard University Press.
10. Willingham, D. T. (2007). Critical Thinking: Why Is It So Hard to Teach? *American Educator*, 31(2), 8-19.

UDK: 81'42 (81-119)

Shaxboz MUSTAFAYEV,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti o'qituvchisi
E-mail: yagonapochta@gmail.com

JIDU katta o'qituvchisi M.Madraximova taqrizi asosida

VIRTUAL KOMMUNIKATIV MAKONNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Annotsatsiya

Maqola virtual muloqot va uning xususiyatlarini, shuningdek, virtual reallik tushunchasini o'rganishga bag'ishlangan. Unda kommunikatsiyaning yangi shakllari, ayniqsa, internet va kompyuter texnologiyalari yordamida yaratilgan virtual makon orqali amalga oshirilayotgan o'zaro aloqalar tahlil qilinadi. Virtual muloqotning o'ziga xos jihatlari, masalan, axborotning subyektivligi, gipermatnlilik, globallik, anonimlik va kreativlik kabilar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, virtual kommunikatsiyaning zamonaviy jamiyatga ta'siri va uning o'zgarayotgan madaniyatlar bilan bog'liqligi haqida mulohazalar yuritiladi.

Kalit so'zlar: virtual muloqot, virtual reallik, kommunikativ makon, interaktivlik, gipermatnlilik.

ОСОБЕННОСТИ ВИРТУАЛЬНОГО КОММУНИКАТИВНОГО ПРОСТРАНСТВА

Аннотация: Статья посвящена изучению виртуального общения и особенностей виртуальной реальности. Рассматриваются новые формы коммуникации, возникающие благодаря интернету и компьютерным технологиям, а также особенности виртуального пространства, такие как субъективность информации, гипертекстовость, глобальность, анонимность и креативность. Также обсуждается влияние виртуальной коммуникации на современное общество и её связь с изменяющимися культурами.

Ключевые слова: виртуальная общения, виртуальная реальность, коммуникативное пространство, интерактивность, гипертекстуальность.

THE SPECIFIC CHARACTERISTICS OF THE VIRTUAL COMMUNICATIVE SPACE

Annotation

The article explores virtual communication and the concept of virtual reality, examining new forms of communication facilitated by the internet and computer technologies. It analyzes the specific characteristics of virtual space, such as the subjectivity of information, hypertextuality, globality, anonymity, and creativity. The article also discusses the impact of virtual communication on contemporary society and its relation to changing cultures.

Key words: virtual communication, virtual reality, communicative space, interactivity, hypertextuality.

Kirish. Kommunikatsiyani kommunikativ makon kontekstida ko'rib chiqish kerak, negaki aynan u muloqotning usuli va doirasini, kommunikatsiya ishtirokchilarini va ular tomonidan tanlanadigan muloqot vositalarini, o'zaro munosabatning vaqt va makon faktorini belgilab beradi. Kommunikativ makon tushunchasi rus olimi B.M Gasparov tomonidan kiritilgan [1]. Kommunikativ makon ostida insonlar va bir guruh odamlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlar kechadigan bir muhit tushuniladi.

Manuel Kastelsning fikriga ko'ra, "madaniyatlar kommunikatsion jarayonlardan hosil bo'lgan" [2]. Kelib chiqadiki, kommunikatsiyaning yangi shakllari paydo bo'lishi bilan jamiyatning madaniy rivojlanishi o'zagara boshlaydi. Zamonaviy axborot texnologiyalari katta hajmdagi ma'lumotlarni saqlash va uzatishni ta'minlab, muloqotga audio va video kanallarni integratsiya qilish imkonini beradi hamda dunyoning turli burchaklaridan bo'lgan ko'plab ishtirokchilarni bevosita bog'laydi. Bizning hayotimizga kirib kelgan kompyuterlar nafaqat axborot almashuvi usullarini, balki kommunikatsiya jarayonlari haqidagi tasavvurlarimizni ham tubdan o'zgartirdi. Shuning uchun ham kompyuter yordamida amalga oshadigan muloqotni kommunikatsiyaning yangi turi sifatida ajratish to'g'ri bo'ladi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili (Literature review). Virtual kommunikatsiya nazariyachilari sifatida J. Bodriyar, M. Kastels, N. Luman, M. Maklyuen, J. Sempsi kabilar aytilishimiz mumkin. Elektron kommunikatsiyaning yangi va ancha zamonaviy tadqiqotchilari safiga M. Vizel, D.

Gorchev, D. Andersen, P. Uols, S. Kisler va boshqalarni kiritishimiz mumkin. Ularning tadqiqotlarida jamiyat muloqot olami sifatida tasvirlangan, ya'ni unda yangi axborot vositalari insonlarning bir-biri bilan o'zaro aloqasida eng muhim vositalardan biri bo'lib xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. "Virtuallik" va "virtual reallik" atamali internet tarmog'i yaratilgandan so'ng dokladlarda, tezislarda, maqolalarda, dissertatsiyalarda va boshqalarda ishlatilgan "mashxur" so'zlar bo'lgan. Hozirda lingvistika uchun "diskurs", "konsept", "freym" va boshqalar mashxur so'zlar hisolanadi, negaki ularning har biri bir necha xil talqin qilinadi.

Kompyuter muloqoti "virtual" (lotincha virtualis so'zidan kelib chiqqan bo'lib – "ehtimoliy" ma'nosini beradi) so'zini keng muomalaga kiritdi. Bungacha "virtual" so'zi falsafada keng qo'llanilgan. XVIII asr oxirida atama mexanikada, XIX asrdan esa optikada qo'llanilgan. XX asrda atama mexanikada, ergonomikada, teologiyada va elementar zarralar fizikasida qo'llanila boshlaydi. XX asr oxiridan esa informatsion texnologiyalar lug'atidan muqim joy egallagan.

O'zbek tili izohli lug'atlarida hali "virtual" atamasi mavjud emasligi sabab atamaning talqinini chet el kitoblaridan qidiramiz. Hozirgi izohli lug'atlar va internet manbalariga ko'ra "virtual" quyidagicha talqin etiladi:

muayyan bir sharoitlarda sodir bo'ladigan yoki ro'y berishi mumkin bo'lgan», yoki mavjud bo'lmagan, lekin amalga oshish ehtimoli mavjud bo'lgan jarayon [3];

yashirin, ammo yuzaga chiqarish mumkin bo'lgan [4];

virtual reallik - kompyuter tomonidan yaratilgan, voqelikni barcha xususiyatlarini jamlagan, o'zaro munosabatga kirishish imkoni bo'lgan holat [5];

ma'lum sharoitlar bo'lsagina yuzaga chiqadishi mumkin bo'lgan, ehtimoli bor [6];

ma'lum sharoitlardagina yuzaga chiqishi mumkin yoki kerak bo'lgan, ehtimoliy [7];

mavjud bo'lgan, lekin haqiqiy bo'lmagan [8];

tasavvur natijasi sifatida ongda mavjud bo'lgan [9];

jismonan mavjud bo'lmagan, ammo dasturiy ta'minot tufayli shunday ko'rinadigan [10];

faqat dasturiy ta'minot tufayli paydo bo'ladigan va mavjud bo'ladigan [11].

“Virtual reallik” tushunchasi kompyuter texnologiyalari orqali yaratilgan olamni anglatadi. U ayni mavjud emas, lekin kompyuter inson sezgilariga ta'sir qilib unda illyuziya hosil qilishi mumkin. Falsafada va boshqa fanlarda tafakkurning yangi paradigmasi bo'lgan virtual tafakkur paydo bo'lmoqda. Falsafada “virtual reallik” fenomenini tadqiq qilish bilan shug'ullangan I.A. Akhurin, Bergson, E.A. Mamchur, S.S. Xorujiy va b., psixologiyada – A.E. Voyskunskiy, N.A. Nosov, sotsiologiyada esa M. Kastels, P. Berger va T. Lukmanlarning hissasi katta.

Virtual obyektlar shu yerda va ayni vaqtda mavjuddir, jarayon tugashi bilan ular yo'qoladi. Virtual reallik o'zining makoni va zamoniga ega, o'zining qonunlariga asosan faoliyat olib boradi va shuning uchun ham haqiqiy mavjud obyektlardan mustaqildir.

Zamonaviy falsafiy lug'at “virtual” terminini quyidagicha izohlaydi: “olingan, biroq hali yuzaga chiqmagan; u shuki, o'ta sezgir mohiyat ustiga qo'yilgan va amalga oshishi mumkin” [12]. Falsafa ensiklopediyasida “voqelik” ta'rifi quyidagicha: “haqiqatda mavjud bo'lgan narsa: voqelik - shunday narsaki, u mavjuddir, mavjud bo'lgan narsalarning umumiyligidir” [13].

Tahlil va natijalar. Virtual - bu soxtalik degani emas. Virtuallik - voqelikda uchramaydigan real hodisalarning real makoni sifatida chiqadi. D. Galkinga ko'ra “virtual diskurs go'yo kommunikativ tabiatni o'zgartirib qo'ygandek — harf va so'zlar, tovush va obrazlar, jism va narsalar raqamlarga almashtirilgan, shuning uchun ular virtual, shuning uchun ular o'ziga xos imkoniyatlarga ega” [14].

“Virtual reallik matnlar yordamida yaratiladi, xuddi badiiy asar muallifi ekspozitsiya yaratgani kabi. An'anaviy yozma matndan farqli o'laroq virtual dunyo bir-biri bilan “chinakamiga” suhbatlashadigan “haqiqiy” odamlarga to'la... Elektron jamoa “hayot”ni odatdagidek, real hayotdagidek amalga oshiradi” [15].

Chet el virtual reallik tadqiqotchilari virtual reallikning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlashadi va u «virtual reallikning beshta “i”»si («VR's five “i”s») deb nomlanadi, ular: illyustrativlik, immersivlik, interaktivlik, intuiativlik,

Mira Bergelsonga ko'ra virtual kommunikatsiyaning xususiyatlari [21]

Virtual kommunikatsiyaning xususiyatlari	vositachilik
	masofalilik
	interaktivlik
	globallik
	ishtirokchilarning anonimligi (ko'p hollarda)
	shaxsiy va ijtimoiy tenglik hosil qilish uchun keng imkoniyatlar
	statusli ierarxiyaning yo'qligi, ijtimoiy normalarning noaniqligi va rivojlanmaganligi
	kommunikatsion jarayonlarning marginalizatsiyasi va karvanalizatsiyasi

Xulosa va takliflar. Ushbu maqolada biz “virtual”, “virtual reallik” tushunchalariga berilgan ta'riflarni, virtual kommunikativ makonning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rib chiqdik. Aytish mumkinki, virtual kommunikativ makon kompyuter dasturiy ta'minotlari tufayli paydo bo'lgan va faqat ma'lum shart-sharoit bo'lgandagina vujudga keladigan jarayondir.

Kommunikatsiyani faqat an'anaviy makon va zamon kontekstida emas, balki zamonaviy texnologiyalar orqali yaratilgan virtual makon nuqtai nazaridan ham ko'rib chiqish zarur.

intensivlik (illustrative, immersive, interactive, intuitive, intensive). Illyustrativlik axborot taqdim etishni aniq va ravshan qilib ko'rsatadi. Immersivlik subyektning virtual dunyoga sho'ng'ish darajasini ko'rsatadi. Interaktivlik foydalanuvchining kompyuter bilan o'zaro munosabatini ifodalaydi. Intuiativlik subyekt tomonidan virtual reallikni qay darajada his etishini ko'rsatadi. Intensivlik subyektga axborotni taqdim etish xususiyati bilan beriladi [16].

Nemis sotsiologi A. Byul o'zining “Виртуальное общество 21 века. Социальные изменения в дигитальную эпоху” kitobida virtual reallikning quyidagi xususiyatlarini keltiradi [17]: sho'ng'ish, o'lchamlilik, multisensorika, real vaqt, adekvatlik, interaksiya, o'tkazuvchanlik, reallik effekti va ko'p ishtirokchilar effekti.

Nina Asmus fikriga ko'ra virtual kommunikativ makonning quyidagi o'ziga xos xususiyatlari mavjud: axborotning subyektivligi, interaktivlik, gipermatnlilik, kreativlik, globallik, anonimlik va mozaikalik [18].

Suhbatdoshlar tomonidan yuboriladigan axborotlar insonning jisimiy, ruhiy va ijtimoiy mohiyatiga dahl qiladigan fikrlar va baholar bilan bo'yalgan. Individning shaxsiy “men”i va subyektiv nuqtai nazari yangi muloqot muhitida o'z o'rini topishning yagona usulidir. Shu sababli ham axborotning subyektivligi virtual jamiyatning o'ziga xos jihattir.

Virtual muloqotning yana bir o'ziga xos xususiyati bu gipermatnlilikdir. Gipermatn deganda matnni ixcham va qulay ko'rinishda ifodalanishi va matn bo'laklari bir biri bilan bog'liq holda ishlashi va matni giperbog'lashlar orqali ifodalash tushuniladi. Gipermatn Internetga ma'lumotlarni yaratish, saqlash va uzatishning barcha uchun ochiq vositasi sifatida o'tmoqda. Virtual makonning yana bir o'ziga xos xususiyati - globallik. Bu so'z ostida biz muloqot jarayonida har qanday to'siqlarni “yo'q bo'lishi”ni tushunishimiz mumkin, xoh u makon-zamon chegarasi bo'lsin, xoh ijtimoiy, jinsiy, irqiy va boshqa belgilar bo'lsin. Internet “globalashmoqda”: u har narsaga ega chiqmoqchi va inson faoliyatining barcha sohalariga “yopishib olishga” harakat qilmoqda [19].

Butunjahon o'rgimchak to'ri virtual reallikda o'z dunyosini yaratishga erishdi. Hozirda har bir “foydalanuvchi” virtual voqelikda o'z “dunyo”sini yaratishi mumkin. Virtual dunyoda barcha “kreativ”dir, negaki ular muloqot jarayonini yanada qiziqarliroq qilishga harakat qiladi. Shu ma'noda Internet tarmog'ida barcha “yozuvchi”ga aylanadi, lekin ayni vaqtda “o'quvchi” bo'lib qolishadi [20]. Virtual makonning yana bir muhim xususiyati - anonimlik. Bunda ishtirokchi haqida uning muloqot usulidan bo'lak hech narsa ma'lum emas: na kimligi va na jinsi. Anonimlik shunday bir jihatti, bunda ishtirokchi yangi virtual olamda o'zini voqelikdagidek tutmaydi, balki voqelikda ko'rsata ololmaydigan yoki ololmagan qirralarini aynan virtual olamda ko'rsatadi. Virtual muhit tuzilish jihatdan ierarxik emas, ko'proq mozaikdir.

Virtual reallik va virtual kommunikatsiya tushunchalari orqali mualliflar texnologiyalar yordamida yaratilgan yangi kommunikatsion makon va uning ijtimoiy, psixologik va falsafiy xususiyatlarini tahlil qiladilar. Kompyuter va internet texnologiyalarining rivojlanishi natijasida virtual kommunikatsiya an'anaviy kommunikatsiya usullarini o'zgartirgan, yangi xususiyatlarga ega bo'lgan bir makonni shakllantirgan. Bunda, virtual reallikda vaqt va makon cheklovlari yo'qoladi, yangi interaktiv va immersiv usullar paydo bo'ladi. Bu jarayon insonlarning o'zaro aloqalari va madaniy rivojlanishiga ta'sir etmoqda.

Virtual mulohotning o'ziga xos xususiyatlari bor: axborotning subyektivligi, gipermatnlik, globallik, anonimlik va kreativlik kabi jihatlari virtual makonning asosiy belgilari hisoblanadi. Shuningdek, virtual kommunikatsiya shaxsiy va ijtimoiy tenglikni yaratish, kommunikatsion jarayonlarni soddalashtirishga imkon beradi.

Xulosa qilib aytganda, virtual reallik va virtual kommunikatsiyaning rivojlanishi kommunikatsiya jarayonlarini yanada murakkablashtirgan, yangi va o'ziga xos xususiyatlarga ega kommunikativ makonning shakllanishiga sabab bo'lgan.

ADABIYOTLAR

1. Гаспаров Б. М. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования. - М.: "Новое литературное обозрение", 1996. - 352с.
2. Кастельс. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура. - М., 2000: 351. - 606 с.
3. <http://uz.infocom.uz/2010/06/01/virtual-reallikka-asoslangan-talimiy-resurslar/>
4. <https://dizionari.repubblica.it/Italiano/V/virtuale.html>
5. <https://www.treccani.it/vocabolario/virtuale/>
6. Ефремова Т. Ф. Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка. - М.: Русский язык, 1996. - ISBN 5-200-01767-X
7. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный. - М.: Русский язык, 2000.
8. Longman Dictionary of Contemporary English, 2nd ed. 1987. Harlow: Longman.
9. American Heritage Dictionary of the English Language, Fifth Edition. Houghton Mifflin Harcourt, 2015 - 2112 p.
10. H.W. Fowler. The concise Oxford Dictionary of current English. Published by Oxford, Clarendon Press, 1952.
11. Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English. Front Cover. Albert Sydney Hornby. Oxford University Press, 2015 - Foreign Language Study - 1820 pages.
12. Кемеров, В. Е. Современный философский словарь / Под общ. ред. Кемерова В. Е. , Керимова Т. Х. - 4-е изд. , испр. и доп. - Москва: Академический Проект, 2020. - 823 с.
13. Новая философская энциклопедия. 2-е изд., испр. и доп. - М.: Мысль, 2010. - 2816 с.
14. Галкин Д. Виртуальный дискурс в культуре постмодерна // Критика и семиотика. - Вып. 1. - Томск: ТГУ, 2000. - С. 173-191
15. Langham, D. The common place MOO: Orality and literacy in virtual reality. Computer-Mediated Communication Magazine, 1994, 3.
16. Hammett F. Virtual reality and the exploration of cyberspace. - N.Y.: Carmel Indiana Sams Publishing, 1993, - 230 p.
17. Бюль, А. Виртуальное общество 21 века. Социальные изменения в дигитальную эпоху Текст. // А. Бюль. М.: Канон, 1994. - 315 с. 55.
18. Асмус Н. Г. Лингвистические особенности виртуального коммуникативного пространства : Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.19 Челябинск, 2005. - 266 с.
19. Степаненко Е.А., Степаненко С.Б. Интернет как явление культуры: тексты в сетевом контексте – Социальные и психологические последствия применения информационных технологий: материалы междунар. интернет-конф. – Москва, 2001. - С. 179-186
20. Эко У. От интернета к Гуттенбергу: текст и гипертекст // Интернет. М., 1998. №6-7. С. 91 – 92
21. Бергельсон, М. Б. Языковые аспекты виртуальной коммуникации // Вестник МГУ сер.19 № 1, 2002

Munisxon OTAXONOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti magistranti
E-mail:munisaotaxonova429@gmail.com

Baxora ERGASHOVA,
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ITALYAN TILIDA UNDOV SO'ZLARINING NUTQ EMOTSIONALLIGINI OSHIRISHDAGI O'RNI (MANZONINING "I PROMESSI SPOSI" ASARI MISOLIDA)

Annotatsiya

Ushbu ishda Italiyaning mashhur yozuvchisi Alessandro Manzoning "I Promessi Sposi" asarida undov so'zlarining nutq emotsionalligini oshirishdagi o'rni o'rganiladi. Undov so'zlar, ya'ni his-tuyg'ularni ifodalovchi so'zlar, asar qahramonlarining ichki dunyosini va hissiyotlarini kuchaytirishda muhim rol o'ynaydi. Manzoni, o'z asarida undov so'zlardan foydalanish orqali qahramonlarining qayg'u, sevgi, umid va qo'rquv kabi his-tuyg'ularini jonlantiradi. Bu so'zlar, o'quvchiga qahramonlar bilan birga his qilish imkonini berish orqali voqealarning ta'sirini kuchaytiradi. Asarda qo'llaniladigan undov so'zlar misollari, ularning kontekstdagi o'rni va nutqning emotsional yukini qanday oshirishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: undov so'zlar, emotsional ifoda, nutq, tarixiy kontekst, tahlil, adabiyotshunoslik, ijtimoiy muammolar.

РОЛЬ ВОСКЛИЦАНИЙ В ИТАЛЬЯНСКОМ ЯЗЫКЕ В ПОВЫШЕНИИ ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ РЕЧИ (НА ПРИМЕРЕ «I PROMESSI SPOSI» МАНЦОНИ)

Аннотация

В данной работе исследуется роль восклицательных слов в повышении эмоциональности речи в произведении знаменитого итальянского писателя Алессандро Манцони «Обрученные». Восклицательные слова, выражающие чувства, играют важную роль в усилении внутреннего мира и эмоций персонажей. Манцони, используя восклицательные слова в своем произведении, оживляет чувства героев, такие как горе, любовь, надежда и страх. Эти слова усиливают воздействие событий, позволяя читателю почувствовать себя вместе с героями. Приводятся примеры восклицательных слов, их роль в контексте и то, как они увеличивают эмоциональную нагрузку речи.

Ключевые слова: восклицательные слова, эмоциональное выражение, речь, исторический контекст, анализ, литературоведение, социальные проблемы.

THE ROLE OF EXCLAMATIONS IN ITALIAN LANGUAGE IN INCREASING THE EMOTIONALITY OF SPEECH (ON THE EXAMPLE OF MANZONI'S "I PROMESSI SPOSI")

Annotation

This work examines the role of exclamatory words in enhancing the emotionality of speech in the work of the famous Italian writer Alessandro Manzoni, "I Promessi Sposi" (The Betrothed). Exclamatory words, which express emotions, play a crucial role in intensifying the inner world and feelings of the characters. Through the use of exclamatory words, Manzoni brings to life the emotions of the characters, such as grief, love, hope, and fear. These words enhance the impact of the events, giving the reader the opportunity to feel along with the characters. The paper highlights examples of exclamatory words used in the text, their role in context, and how they increase the emotional weight of the speech.

Key words: exclamatory words, emotional expression, speech, historical context, analysis, literary studies, social issues.

Kirish. Nutq – bu insonning fikr va his-tuyg'ularini, ma'lumotlarini so'z orqali ifodalash jarayoni. Nutq ikki asosiy shaklda mavjud: og'zaki va yozma. Og'zaki nutq-bu suhbat, munozara va taqdimotlar kabi bevosita muloqotda ifodalanadigan nutq turidir. Yozma nutq esa-kitob, maqola yoki xat kabi yozma shakllarda taqdim etiladi.

Nutq emotsionalligini oshirishda til vositalarining o'rni katta. Undov so'zlar, sinonimlar, ta'sirli iboralar va nutqning ritmi kabi elementlar emotsional ifoda darajasini oshiradi. Nutqdagi bu elementlar, o'quvchi yoki tinglovchining his-tuyg'ulariga ta'sir ko'rsatish, ularni voqeaga jalb qilish va qahramonlar bilan bog'lanish imkoniyatini yaratadi.

Undovlar-his-hayajon, buyruqxitob, haydash, chaqirish kabi ma'nolarni bildiruvchi, gap bo'laklari bilan grammatik bog'lanmaydigan so'zlar turkumi va shu turkumga oid muayyan so'zlardir. Undovlar asosiy xususiyatlariga ko'ra 2 turga bo'linadi: emotsional (hissiy) undovlar va buyruqxitob undovlar.

Emotsional undovlar kishilarning histuyg'usi, ruhiy holatini bildiruvchi undovlar bo'lib, ular ma'no jihatidan rang-

barangdir. Ijobiy emotsional undovlar matn va ohang bilan bog'liq ravishda: 1) shafqat, mehribonlik (iye, o, eh); 2) sevinch, zavqlanish, havas (voy, o'hho'); 3)qoyil qolish, rohatlanish (hayhay, o) ma'nolarini bildiradi. Salbiy histuyg'ularni ifodalovchi undovlar esa: 1)e'tiroz, norozilik, shikoyat, zorlanish (qa, ho, voyey, uh, obbo); 2)jirkanish, nafrat, g'azab, jahl (e, eh, voy, ha); 3) achinish, afsuslanish (he, eh, oh); 4)kinoya, kesatq, piching, koyish (obbo, oha, hoo, hayhay, hoyhoy); 5) cho'chish, vahima, dahshat (voyey, oh, voydod); 6) ajablanish, hayratlanish, ranjish (i, ee, baybay, he) kabi ma'nolarni bildiradi.

-Undov so'zlar adabiyotda muhim ifodaviy vosita sifatida ishlatiladi. Ular ko'pincha qahramonlarning hissiyotlarini, ichki holatini va voqealarning dramatikligini oshirish uchun ishlatiladi.

-Undov so'zlar voqealarning dramatikligini oshiradi. Dastlabki tuyg'ularni kuchaytirish orqali o'quvchining voqeaga jalb qilinishi va qahramonlarga empatiya hissi yaratiladi. Bu asarlarni o'qishda o'quvchini yanada chuqurroq his qilishga yordam beradi.

-Undovlar shaxsiy va ijtimoiy nizolarni ta'kidlaydi. Masalan, qahramonning qayg'usi yoki qo'rquvi muhim voqea yoki mojaroni yoritish uchun ishlatilishi mumkin. Ular o'quvchining voqeaga bo'lgan qiziqishini oshiradi.

-Undov so'zlar adabiyotda ritm va musiqiylikni ta'minlaydi. Ular matnning muvozanatini va go'zalligini oshirishga yordam beradi. Ayniqsa, she'riyatda undovlar uslubiy jihatdan ahamiyatlidir.

-Undov so'zlar harakat va dinamikani kuchaytirish uchun ham ishlatiladi. Qahramonning o'zgarishi yoki voqealar rivoji paytida undovlar voqea ijodida yangilik va qiziqish hosil qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Undovlar (interiezioni) turli gap bo'laklarida ishlatilishi mumkin, lekin ular ko'proq og'zaki nutqda yoki badiiy asarlarda emotsional ifodani oshirish uchun ishlatiladi. Undovlar juda qadimiy bo'lib, inson nutqining dastlabki shakllaridan biri sifatida qaraladi. Ular insonning emotsional holatini ifodalash uchun zarur bo'lgan dastlabki so'zlar sifatida paydo bo'lgan. Undovlarning adabiyotda qo'llanilishi O'rta asrlarda, ayniqsa, she'riyat va dramatik asarlarda kuchaygan. Undovlar qahramonlarning his-tuyg'ularini yanada ta'sirli tarzda ifodalashga yordam beradi.

Bir qator olimlar undovlar va ularning til va adabiyotdagi o'rni haqida tadqiqotlar olib borganlar. Misol uchun rus olimi Roman Jakobson tilshunoslikda undovlar, shuningdek, badiiy ifoda va emotsional nuqtai nazar haqida ko'p ishlar qilgan. Jakobsonning "Lingvistik funksiyalar" haqidagi tadqiqotlari undovlarning tilshunoslikdagi ahamiyatini ko'rsatadi. Yoki fransuz olimi Émile Benveniste "Problemas in General Linguistics" asarida til va undovlar o'rtasidagi munosabatlar tahlil qilingan. U undovlarning subyektiv ifoda vositasi sifatida ahamiyatini ta'kidlagan. Yana bir rus filosofi bo'lmish, Mikhail Bakhtin badiiy adabiyot va nutq nazariyasida undovlar va boshqa ifodalarni o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganishga qaratilgan tadqiqotlar olib borgan.

Alessandro Manzoni italiyalik yozuvchi, shoir va dramaturg bo'lib, 1785-yil 7-martda Milanda tug'ilgan. U o'zining mashhur "I Promessi Sposi" (Juftlarning ahdlashuvi) romani orqali italiyalik yozuvchilar orasida zamonasining eng buyuk yozuvchilaridan biri sifatida tamal toshini qo'yadi. Manzoni ziyolilar oilasida tug'ilgan. Uning ta'limi ma'rifatparvarlik va liberalizm qadriyatlariga asoslangan edi. 1808 yilda u Enrichetta Blondel bilan oila quradi va farzandli bo'ladi.

Manzoni adabiy faoliyatini shoir sifatida boshlagan. Uning bu davrdagi eng yuksak asarlari qatorida Napoleon Bonapartning o'limiga bag'ishlangan "Il combattimento di Tarquinio e Lucrezia" (Tarkunio va Lukretsiya jangi, 1807) va "Il cinque maggio" (Beshinchi may, 1821) she'rlari bor. Manzoni roman va she'rlaridan tashqari bir qancha ocherk va tanqidiy asarlar ham yozgan. U italyan tilini adabiy til sifatida qo'llash tarafdori bo'lgan va Italiyada romantizmining rivojlanishida muhim rol o'ynagan [1].

Alessandro Manzoni, Yevropaning Romantizm harakatining demokratik g'oyalarining yorqin talqinchisi sifatida, o'z asarlari, xususan "I promessi sposi" (Juftlarning ahdlashuvi) romani orqali milliy va xalqona adabiyotga asos sifatida qaraydi. U shuningdek, butun xalq uchun tushunarli va umumiy bo'lgan italyan tilini yaratdi, bu soxta munosabatlardan, badiiy nazokatlardan va an'anaviy urf-odatlardan uzoq edi. Manzoni, aslida, o'quv yillarida o'zlashtirgan neoklassik madaniyatdan tezda voz kechdi va Lombardiyaning yoritilish merosini qabul qildi, bu meros unga mantiqiy va tahliliy qat'iyatni, shuningdek, jamiyatni inson harakati orqali o'zgartirish mumkinligiga bo'lgan ishonchni berdi.

Manzoni asarni yoritib berish asoslariga tayangan holda, Lombardiyadagi xotiralari va Parijda o'tgan yoshligi bilan bog'liq bo'lgan tendensiyalarni o'z ichiga oldi va quyidagi g'oyalarni rivojlantirdi:

-o'tmish davrlariga chuqur tarixiy qiziqish

-liberal va demokratik siyosiy qarashlar

-XIX asr Italiyasidagi inqilobiy ruhning ta'sirida shakllangan vatanparvarlik istaklari

-adabiyotning pedagogik va fuqarolik mas'uliyati sifatida qabul qilinishi

-chin dildan diniy iztirob.

Manzonining shaxsiyati va ijodi ko'plab tadqiqotchilar tomonidan o'rganilgan. XX - XXI asr adabiyotshunoslari ayniqsa ushbu masalaga jiddiy qiziqish bildirishgan. Avvalo, bu italyan yozuvchilari va tanqidchilari edi. Shunday qilib, italyan adabiyotshunosi Jorcio Petrokki Manzoning ijodini o'rganishga ikkita kitob bag'ishlagan ("Manzoni va tarixiy roman" Rim, 1967. "Manzoni, hayoti va ijodi"). Shuningdek, mashxur olim, faylasuf, yozuvchi va jamoat arbobi Umberto Eko esa, 1983-yilda "Name of Rose asaridagi sahifa qaydlarida "Juftlarning ahdlashuvi" asarini tarixiy roman sifatida tavsiya qiladi [2].

Shuningdek aytib o'tish kerakki, 2010-yilda Umberto Eco Alessandro Manzoning "Juftlarning ahdlashuvi" asarini qaytadan Renzo va Lucianing hikoyasini bolalar uchun o'z versiyasida chop etadi.

Bizning zamondoshimiz Piatro Genesini Manzoni haqida shunday yozgan edi: "Manzoni ha una formazione illuministica e fa suoi gli ideali di libertà, fraternità e uguaglianza..." ("Manzoni ma'rifatparvarlik tarbiyasiga ega bo'lib, erkinlik, tenglik va birodarlik g'oyalariga sodiq edi...") [3].

Tadqiqot metodologiyasi. Alessandro Manzoning "I Promessi Sposi" asarida undov so'zlarni tahlil qilish uchun bir necha metodlardan foydalanish mumkin:

1. Lingvistik tahlil: Undov so'zlarning grammatik xususiyatlarini (morfologiya, sintaksis) o'rganish, ularning funksiyasini va kontekstda qanday ishlatilishini ko'rib chiqish.

Semantik tahlil: Undov so'zlarning ma'nolari va ifoda etayotgan hissiyotlarini o'rganish, har bir undov so'z qaysi hissiyot yoki kayfiyatni ifodalaydi, shuni aniqlash.

Diskursiv tahlil: Undov so'zlarning asardagi konteksti va personajlar o'rtasidagi muloqotdagi roli, ularning asar rivojlanishiga qanday ta'sir ko'rsatishini tahlil qilish.

Psixologik tahlil: Undov so'zlarning personajlar hissiy holatlari bilan bog'lanishi, ularning ichki his-tuyg'ularini qanday aks ettirayotganini o'rganish.

Tarixiy-kulturologik tahlil: Undov so'zlarning tarixiy va madaniy kontekstdagi ahamiyatini ko'rib chiqish, Manzoning davrida undov so'zlar qanday qo'llanilganini tahlil qilish.

Chog'ishtirma metod (yoki chog'ishtirma tahlil) - bu tadqiqotlarda va tahlil jarayonlarida foydalaniladigan usul bo'lib, u bir necha obyekt yoki hodisalarni bir-biri bilan solishtirishga asoslanadi. Bu metodning maqsadi biror masalaning yoki fenomenning o'ziga xos jihatlarini aniqlash, o'xshashliklar va farqlarni ko'rsatishdir.

O'zaro taqqoslash orqali obyektlarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash imkonini beradi. Bu orqali muayyan jihatlar bo'yicha chuqurroq tahlil olib borish mumkin. Chog'ishtirma tahlil ko'pincha bir obyekt yoki hodisa haqida ko'proq ma'lumotga ega bo'lgan narsani "birinchi" deb, kam ma'lumotga ega bo'lgan narsani esa "ikkinchi" sifatida olish orqali amalga oshiriladi.

Kontekstual tahlil: Bu metod kontekstni hisobga olgan holda obyektlarning o'zaro munosabatlarini o'rganishga yordam beradi. Buning yordamida obyektlarning ma'nosi va ahamiyatini yaxshiroq tushunish mumkin.

Tadqiqot jarayonida foydalanish: Chog'ishtirma metod ko'plab sohalarida, jumladan, adabiyot, ijtimoiy fanlar, psixologiya va tarixda keng qo'llaniladi. Masalan, ikki yoki bir nechta asarlarni, mualliflarni yoki davrlarni solishtirishda.

Natijalarning qo'llanilishi: Chog'ishtirma tahlil natijalari, ko'pincha, yangi nazariyalarni ishlab chiqish, ijtimoiy tendentsiyalarni aniqlash yoki tilning rivojlanishini tushunish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tahlil va natijalar. Italyan tilida undov so'zlar ko'plab turli his-tuyg'ularni ifoda etadi. Quyida ba'zi mashhur undov so'zlarni ko'rib chiqamiz:

Oh! - Hayrat yoki ajablanish ifodasi. Oh! Che bello. (Oh! Qanday go'zal)

Ehi! - Diqqatni jalb qilish yoki kimsaning e'tiborini tortish uchun. "Ehi! Dove sei?" (Ehi! Qayerdasiz?)

Uffa! - Charchaganlik yoki bezovtalik ifodasi. Uffa! È così noioso!" (Uffa! Bu juda zerikarli!)

Mamma mia! - Hayrat, ajablanish yoki qayg'u ifodasi. "Mamma mia! Che sorpresa!" (Mamma mia! Qanday kutilmagan voqea!)

Bravo! - Maqtov yoki qo'llab-quvvatlash ifodasi. "Bravo! Hai fatto un ottimo lavoro!" (Bravo! Ajoyib ish qilding!)

Boh! - Beparvolik yoki qiziqmaslik ifodasi. "Boh! Non lo so." (E! Bilmayman.)

Accidenti! - Hayrat yoki qahr ifodasi. "Accidenti! Ho dimenticato le chiavi." (Jin ursin! Kalitlarni unutib qo'ydim.)

Alessandro Manzoni davrida, ya'ni 19-asrning boshlarida, undov so'zlar italyan tilida va adabiyotida muhim rol o'ynagan. Ular ko'plab his-tuyg'ularni ifodalashda, shuningdek, dialog va xarakterlarni rivojlantirishda qo'llanilgan. Quyida ba'zi jihatlarni ko'rishimiz mumkin:

Emotsional ifoda: Undov so'zlar o'z hissiyotlarini ochiq va kuchli ifodalashda yordam bergan. Ular odamlarning hayrat, baxt, g'azab kabi hissiyotlarini tezda ifodalashga imkon bergan: "Eh! Non toccate la carne d'un galantuomo, che...! Mi so vestir da me'". (Ey! Tanamga tegma, kim...! Men qanday kiyinishni bilaman.)

Muloqotda ishlatish: Undov so'zlar personajlar o'rtasidagi muloqotda, ularning fe'l-atvorlarini va hissiy holatlarini ko'rsatishda muhim ahamiyatga ega bo'lgan. "Ohe! Che prepotenza è questa? - gridò Renzo, ritirando il braccio. - Oste! o l'oste!" (Oh! Bu qanday takabburlik? - baqirdi Renzo qo'lini tortib. - Mehmonxona egasi!)

Ommaviy madaniyat: Undov so'zlar xalq og'zaki madaniyatida ham keng tarqalgan. Ular ko'pincha xalq qiziqishlari va qadriyatlarini bilan bog'liq bo'lgan ma'nolarni ifodalashda ishlatiladi. Misol uchun: "Dio mio" (Voy xudoyim), "Per l'amor di Dio" (Xudo haqqi uchun), "Mamma mia" (Voy oyijon), "Madonna" (Madonna). Ushbu undov so'zlar ajablanish, hayrat, g'azab kabi his-tuyg'ularni ifodalaydi.

Umuman olganda, Manzoning davrida undov so'zlar tilning rang-barangligi va ifoda kuchini oshirishda muhim vosita bo'lib xizmat qilgan. Quyida Manzoning ijodidan undovlarga misollarni ko'rib chiqamiz:

"Ohimè! tacete, e non apparecchiate altro: datemi un bicchiere del mio vino." (Oh! tinchlaninglar, boshqa narsa tayyorlamanglar: menga vinomdan bir qadah beringlar.) Ushbu Manzoning "I Promessi Sposi" asarida Don Abbondio va uning xizmatkori Perpetuaning dialogidan olingan jumlada keltirilgan "Ohimè!" so'zi undov so'zning bir ko'rinishidir. "Ohimè" so'zi umidsizlikning ifodasi sifatida berilgan.

"Eh? ci vuol altro, ci vuol altro, ci vuol altro. Così dicendo prese il lume, e, brontolando sempre: - una piccola bagattella!" (Eh? Boshqa narsalar kerak, boshqa narsalar kerak, boshqa narsalar kerak. Shu gapni aytib, u chiroqni oldi va to'ng'illab: - bir oz ahamiyatsiz narsa, dedi.)

"Ah! voi vorreste farmi parlare; e io non posso parlare, perchè... non so niente: quando non so niente, è come se avessi giurato di tacere." (Ah! Siz meni gapirtirmoqchisiz; lekin men gapira olmayman, chunki... hech narsani bilmayman: hech narsani bilmaganimda, go'yo sukut saqlashga qasam ichgandek bo'ladi.)

"Ah Lucia! e poi? Non siamo ancora marito e moglie! Il curato vorrà farci la fede di stato libero? Un uomo come quello? Se fossiamo maritati, oh allora...!"

(Ah Lucia! Keyin nima? Biz hali turmush qurmaganmiz! Ruhoniy ota bizga erkin davlatning e'tiqodini berishga tayyormi? Shu odam-a? Qaniydi biz turmush qurgan bo'lganimizda, oh...!) Bu yerda undov so'z qayg'u va g'am tuyg'ularini ifodalaydi.

-Ah! ah!-fu il suo saluto, mentre si levava gli occhiali, e li riponete nel libricciolo.

-Dirà il signor curato, che son venuto tardi,-disse Tonio, inchinarsi, come pure fece, ma più goffamente, Gervaso.

-Sicuro ch'è tardi: tardi in tutte le maniere. Lo sapete, che sono ammalato?

-Oh! mi dispiace.

-L'avrete sentito dire; sono ammalato, e non so quando potrò lasciarmi vedere... Ma perché vi siete condotto dietro quel... quel figliuolo?

-Così per compagnia, signor curato.

-Basta, vediamo.

-Ah! ah! — dedi u salom berar ekan, ko'zoynagini yechib, kitobchaga qo'ydi.

"Qo'rqaman, hurmatli imom, kech kelganimni aytasizmi?" — dedi Tonio, egilib. shuningdek, Gervaso ham egildi, lekin ancha o'zgacha va noqulay tarzda.

- Albatta, kech keldingiz, har jihatdan kech. Bilasizmi, men kasalman?

- Oh, juda ham afsusdaman.

-Ehtimol, eshitgandirsiz, men kasalman, va qachon tuzalib ko'rinishga chiqishimni bilmayman... Ammo nima uchun bu yigitni o'zingiz bilan olib keldingiz?

- Hamroh sifatida, hurmatli imom.

-Yetarli, qani ko'ramiz.

-Ah! avete inteso anche voi, - riprese Renzo: - dunque è vero. Quando le ragioni son giuste...! (Ah! Siz ham eshitdingizmi? - dedi Renzo davom etib. - Demak, bu haqiqat. Haq yo'lida bo'lganda, sabablarga to'g'ri keladi.) Bu gapdagi "Ah!" undovi ajablanish, tushunish yoki kutilgan natijaga ishora qilish kabi his-tuyg'ularni ifodalash uchun ishlatilgan. Renzo bu undovni, nima deganini yoki nima sodir bo'lganini tasdiqlash yoki tushunganini bildirgan holda ishlatmoqda.

Xulosa va takliflar. Undovlar tarixan muhim o'rin tutgan va ularga oid tadqiqotlar davom etmoqda. Ularning emotsional ifodalarni kuchaytirishdagi roli adabiyot va tilshunoslikda keng qamrovli o'rganilmoqda, bu esa undovlarning ahamiyatini yanada oshiradi. Rus adabiyotshunosi va tilshunosi Viktor Shklovskiy aytganidek "Undovlar tilning jonli va hissiy tomonidir."

Alessandro Manzoning "I Promessi Sposi" asarida undov so'zlarining nutq emotsionalligini oshirishdagi roli juda muhimdir. Undov so'zlar nafaqat qahramonlarning ichki holatini, balki voqealarning dramatikligini ham kuchaytiradi. Asarda undov so'zlari orqali qahramonlarning qayg'usi, hayrat, sevgi, qo'rquv kabi hissiyotlari jonlanadi, bu esa o'quvchiga o'zini qahramonlar bilan birga his qilish imkonini beradi. Undov so'zlar asar matnini ritmik va melodik jihatdan boyitadi, shuningdek, ularning tilga olib kirilishida dramani kuchaytirish va o'quvchining hissiy reaksiyasini shakllantirishda beqiyos ahamiyatga ega.

Undov so'zlar, shuningdek, nutqning tezkor va jonli ifodalanishini ta'minlaydi, qahramonlarning ruhiy holatini ochishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu elementlar

nafaqat adabiy asarlarda, balki og'zaki nutqning har xil shakllarida ham o'zining ahamiyatini yo'qotmaydi. O'quvchilarga hissiy tajriba taqdim etishda undov so'zlarning roli alohida e'tiborga loyiqdir.

Tadqiqotda Manzoni asaridagi undov so'zlarining nutq emotsionalligini oshirishdagi roli yoritilgan bo'lsa-da, undov so'zlarni boshqa adabiy asarlarda ham tahlil qilish kerak. Bu, undovlarning turli kontekstlarda qanday ishlatilishini va ularning xarakterlar bilan bog'liq hissiy tajribalarini yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi. Undov so'zlarining grammatik xususiyatlarini, morfologiyasi va sintaksisini o'rganish orqali, ularning qanday qilib ifodalash vositasi sifatida ishlatilishini aniqlash mumkin. Bu tilshunoslik nuqtai nazaridan, til va undovlarning o'zaro munosabatlarini chuqurroq o'rganishga imkon yaratadi.

Bugungi kunda undov so'zlarining nutqdagi ahamiyati va ishlatilishidagi o'zgarishlar ham tahlil qilinishi kerak. O'rta asrlardan to hozirgi kungacha, undov so'zlar qanday rivojlanib borganini va ularning ijtimoiy kommunikatsiya jarayonidagi roli qanday o'zgarganini o'rganish foydali bo'ladi.

Xulosa sifatida, Alessandro Manzoni asaridagi undov so'zlari faqat hissiy holatlarni ifodalash vositasi emas, balki adabiy uslubning ajralmas qismi sifatida muhim ahamiyatga ega. Ular asarning ruhini va atmosferasini yaratishda, qahramonlarning ichki dunyosini o'quvchiga etkazishda beqiyos rol o'ynaydi. Undov so'zlarining tilshunoslik, adabiyotshunoslik va madaniyatshunoslik nuqtai nazaridan yanada chuqurroq o'rganilishi, ularning nutqdagi ahamiyatini yaxshiroq tushunishga yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Italyan yozuvchisi Alessandro Manzoni ijodida sotsiolingvistik birliklarning ifodalanishi. 2023, dekabr. "Arab tili globallashuv davrida: innovatsion yondoshuvlar va o'qitish metodikasi" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy anjuman.
2. Eco U. *Betrothed*. M.: Astrel 2013.
3. Genesini P. *Letteratura italiana* 123 – Padova. 2017. C. 195
4. Usmonov S, *Undovlar*, T., 1953; *O'zbek tili grammatikasi*, 2j.li, 1j. T., 1975; *Hozirgi o'zbek adabiy tili*, 1-qism, T., 1980,
5. Augustus Pallotta. *Alessandro Manzoni. A Critical Bibliography. 1950-2000*.
6. Pisa-Roma: Fabrizio Serra editore, 2007. Pp. xv, 467.
7. https://www.liceoluciopiccolo.edu.it/e-teacher/italiano/Alessandro_Manzoni.pdf
8. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Undovlar>
9. https://www.academia.edu/77753780/Alessandro_Manzoni_A_Critical_Bibliography_1950_2000_br_Come_abbiamo_lett_o_Manzoni_Interpreti_novecenteschi

UDK: 812.111

Xusniddin OCHILOV,
Navoiy konchilik va texnologiyalar universiteti o'qituvchisi
E-mail: x. ochilov@mail.ru

SamDCHTI professori, f.f.n M. Begmatov taqrizi asosida

INGLIZ VA O‘ZBEK TILLARIDA INSONNING MA’NAVIY DUNYOSI TUSHUNCHALARINING LINGVOKULTUROLOGIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu maqola til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi, ingliz va o‘zbek tillarining so‘z boyligi, semantikasi va madaniy kodlarida aks ettirilgan insonning ma’naviy dunyosi tushunchalarini tahlil qilingan. Unda ikki tildagi «ma’naviyat», «ruh», «imon» tushunchalari va ular bilan bog‘liq tushunchalarning madaniy o‘ziga xosligi va lingvistik mujassamlanishi, insonning ma’naviy dunyosi tushunchalari o‘rganilayotgan tillarda qanday ifodalanishi va talqin qilinishi, madaniy tafovutlar ularning idrokiga qanday ta’sir qilishi ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: til va madaniyat, ingliz va o‘zbek tillari, so‘z boyligi, semantika, madaniy kod, insonning ma’naviy dunyosi, ma’naviyat, ruh, imon, madaniy o‘ziga xoslik, lingvistik mujassamlanish.

ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА КОНЦЕПТОВ ДУХОВНОГО МИРА ЧЕЛОВЕКА В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данной статье анализируется взаимозависимость языка и культуры, лексики, семантики и культурных кодов английского и узбекского языков и представлений о духовном мире человека. В ней изучаются понятия «духовность», «дух», «вера» на двух языках и культурная специфика и языковое воплощение родственных им понятий, представлений о духовном мире человека, как они выражаются и интерпретируются на языках, как культурные различия влияют на их восприятие.

Ключевые слова: язык и культура, английский и узбекский языки, лексика, семантика, культурный код, духовный мир человека, духовность, дух, вера, культурная идентичность, лингвистическое воплощение

LINGUOCULTURAL CHARACTERISTICS OF THE CONCEPTS OF THE SPIRITUAL WORLD OF MAN IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article analyzes the interdependence of language and culture, vocabulary, semantics and cultural codes of the English and Uzbek languages and ideas about the spiritual world of man. It studies the concepts of “spirituality”, “spirit”, “faith” in two languages and the cultural specificity and linguistic embodiment of related concepts, ideas about the spiritual world of man, how they are expressed and interpreted in languages, how cultural differences affect their perception.

Key words: language and culture, English and Uzbek languages, vocabulary, semantics, cultural code, spiritual world of man, spirituality, spirit, faith, cultural identity, linguistic embodiment

Zamonaviy dunyoda til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi turli fanlarning, shu jumladan lingvokulturologiyaning diqqat markaziga aylanadi. Ushbu sohadagi eng qiziqarli mavzulardan biri bu turli tillarning so‘z boyligi, semantikasi va madaniy kodlarida aks ettirilgan insonning ma’naviy dunyosi tushunchalarini tahlil qilishdir. Ushbu maqola ingliz va o‘zbek tillaridagi «ma’naviyat», «ruh», «imon» tushunchalari va ular bilan bog‘liq tushunchalarni madaniy o‘ziga xosligi va lingvistik mujassamlanishi nuqtai nazaridan o‘rganishga bag‘ishlangan bo‘lib, unda insonning ma’naviy dunyosi tushunchalari ingliz va o‘zbek tillarida qanday ifodalanishi va talqin qilinishi, madaniy tafovutlar ularning idrokiga qanday ta’sir qilishi ko‘rib chiqiladi.

Ma’naviy dunyo tushunchasi insonning ichki, ma’naviy va axloqiy jihatlarini, uning e’tiqodlari, qadriyatlarini va hayotga munosabati bilan bog‘liq. Har bir tilda ma’naviyatni aks ettiruvchi tushunchalar o‘ziga xos madaniy xususiyatlarga ega bo‘lib, dunyoning noyob manzarasini shakllantiradi.

Insonning ma’naviy dunyosi masalalari turli xalqlarning falsafasi, madaniyati va tilida muhim o‘rin tutadi [5]. Jamiyatning ma’naviy hayotini aks ettiruvchi dunyoqarash

munosabatlari, qadriyatlarini va me’yorlari til orqali ifodalanadi. Ingliz va o‘zbek tillarida insonning ma’naviy dunyosi bilan bog‘liq tushunchalarning lingvistik-madaniy xususiyatlarini taqqoslash ikki xil madaniyatda ma’naviyatni idrok etish va ifoda etishning farqlari va umumiy xususiyatlarini tushunishga yordam beradi.

Ingliz tilida ruhiy dunyo ko‘pincha soul, spirit, consciousness va faith kabi tushunchalar orqali tasvirlanadi. Ushbu atamalar individuallik, ichki o‘z-o‘zini anglash va diniy jihatlariga qaratilgan. Shunday qilib, ingliz madaniyatidagi soul so‘zi abadiy va ilohiy tushunchalari bilan uzviy bog‘liq bo‘lgan ruhning diniy tushunchalari bilan bog‘liq.

O‘zbek tilida insonning ma’naviy dunyosi ham chuqur ildizlarga ega, ammo jamoaviylik, an’anaviy qadriyatlarga, shuningdek, ruh haqidagi Islomiy g‘oyalarga urg‘u beriladi. Ruh va tinchlik tushunchalari nafaqat ma’naviyatning shaxsiy jihatlarini, balki atrofdagi dunyo va jamiyat bilan uyg‘unlikning ahamiyatini ham aks ettiradi. Bu yerda ma’naviyat ijtimoiy hayotda muhim rol o‘ynaydigan madaniy va diniy me’yorlar bilan uzviy bog‘liqdir.

Insonning ma’naviy dunyosi shaxs va umuman jamiyatni shakllantirishda muhim rol o‘ynaydigan ruh,

e'tiqod, axloqiy va diniy qadriyatlar kabi tushunchalarni o'z ichiga oladi [3]. Har bir til va madaniyatda bu tushunchalar xalq dunyoqarashining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiruvchi o'ziga xos timsolni topadi.

Ingliz tilida spirituality (ma'naviyat), soul (jon), faith (imon) kabi ma'naviyat bilan bog'liq tushunchalar qadimgi falsafadan kelib chiqqan uzoq tarixiy an'analarga ega. Ular G'arb individualistik madaniyatining soyalarini o'z ichiga oladi, bu yerda ma'naviyat ko'pincha insonning ichki dunyosi, uning shaxsiy tajribalari va o'zini o'zi bilishi bilan bog'liq.

Islom madaniyati ta'siri ostida shakllangan o'zbek tilida ruhiylik (ma'naviyat), tinchlik (imon), qalb kabi ma'naviy tushunchalar inson haqida jamiyat va diniy jamoaning bir qismi sifatida jamoaviy tasavvurlarga ega. Bu yerda ma'naviyat boshqa odamlar va jamiyat oldidagi axloqiy majburiyatlar bilan chambarchas bog'liq.

Lingvokulturologik tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida insonning ma'naviy dunyosi bilan bog'liq tushunchalar umumiy va o'ziga xos xususiyatlarni aks ettiradi [1]. Masalan, inglizcha faith so'zi odatda diniy e'tiqod va ilohiy kuchga bo'lgan ishonch, shuningdek, o'ziga bo'lgan ishonch bilan bog'liq. O'zbek tilida uning analogi Islom dini va jamiyat va Alloh oldidagi axloqiy me'yorlar va majburiyatlarga rioya qilishni o'z ichiga olgan chuqur axloqiy kodeks bilan chambarchas bog'liq bo'lgan imon so'zidir.

Ingliz tilidagi consciousness so'zining ma'nosi o'z-o'zini anglash va aks ettirishning keng jihatlarini qamrab oladi [8]. O'zbek tilida ong kabi o'xshash tushunchalar ijtimoiy ong va jamoaviy javobgarlikka ko'proq e'tibor berishni anglatadi. Bu yerda shaxsiy ma'naviy intilishlar ko'pincha ijtimoiy va madaniy umidlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu o'zbeklar hayotining an'anaviy turmush tarzi mohiyatini aks ettiradi [4].

Din ikkala tilda ham ma'naviy dunyoning shakllanishiga katta ta'sir ko'rsatadi [2]. Xristianlik ingliz tilida so'zlashadigan madaniyatda diniy urf-odatlariga chuqur singib ketgan ilohiy inoyat, najot, gunoh kabi tushunchalarning paydo bo'lishiga yordam beradi [7]. Ushbu atamalar insonning Xudoga bo'lgan munosabatini va uning najot va qutqarish uchun ruhiy sayohatini anglatadi.

O'zbek tilida Islom dini ma'naviyatni anglashga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Tavo (Xudodan qo'rqish), sadaqa (xayriya), tahorat (poklanish) kabi atamalar ma'naviy hayotning asosini tashkil etadi. Bu so'zlar ma'naviy poklanish va kundalik hayotning bir qismi sifatida Alloh oldidagi majburiyatlarni bajarish zarurligini ta'kidlaydi.

Ma'naviy dunyoning ingliz va o'zbek tillaridagi tushunchalarini taqqoslashda bir qator farqlarni ko'rish mumkin. Ma'naviyat bilan bog'liq inglizcha lug'at hayotning ma'nosini izlash uchun shaxsning individualligi va shaxsiy sifatini ta'kidlaydi. O'zbek madaniyatida ma'naviy tushunchalar ko'proq jamoaviy xarakterga ega bo'lib, jamiyat oldidagi diniy va axloqiy majburiyatlar bilan bog'liq.

Spirituality so'zi ingliz tilida diniy va diniy bo'lmagan kontekstlarda keng qo'llaniladi, o'zbekcha ruhiylik esa asosan hayotning diniy jihatlarini aloqani saqlab qoladi. Inglizcha «soul» so'zi ham ko'proq falsafiy va universal ma'noga ega, o'zbek tilidagi «qalb» esa ko'pincha shaxslararo munosabatlar bilan bog'liq hissiy tajribalarni aks ettiradi.

O'zbek tilida ruhiylik (ma'naviyat) tushunchasi jamoaviy qadriyatlar va diniy hayot bilan chambarchas bog'liq [6]. Bu yerda ma'naviyat diniy marosimlarga rioya qilish, oqsoqollarni hurmat qilish va jamiyatga xizmat qilish orqali ifodalanadi. Qalb (jon) konsepsiyasi muhim o'rin tutadi, bu

nafaqat insonning ichki dunyosini, balki uning boshqalar bilan munosabatlarini ham aks ettiradi.

O'zbek tilidagi tinchlik (imon) tushunchasi ko'plab na'nolarga ega bo'lib, diniy e'tiqodni ham, ichki tinchlik, muvozanat va dunyo bilan uyg'unlik tushunchalarini ham o'z ichiga oladi. U ko'pincha diniy kontekstlarda qo'llaniladi, Islom e'tiqodining Xudo va jamiyat bilan aloqasi haqidagi tushunchalarini aks ettiradi.

Ingliz va o'zbek tillarida ma'naviy tushunchalarni ajratib turadigan muhim jihat ma'naviy hayotga individual va jamoaviy yondashuvlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirdir. Ingliz tilida so'zlashadigan madaniyatda ma'naviy tushunchalar ko'pincha shaxsiy tajriba va individual intilishlarga e'tibor qaratgan holda ko'rib chiqiladi. Inglizcha o'z-o'zini aks ettirish (introspeksiya) va o'z-o'zini anglash o'z ustida ichki ishlash va o'z yo'lini topish muhimligini ta'kidlaydi.

O'zbek madaniyatida, aksincha, ma'naviyat jamoaviy qadriyatlar bilan chambarchas bog'liqdir. Masalan, adolat tushunchasi nafaqat adolatga bo'lgan shaxsiy intilishlarni, balki ijtimoiy uyg'unlikni saqlash zarurligini ham aks ettiradi. Bu o'zbek madaniyatining umumiy jamoaviylik xususiyatini aks ettiradi, bu yerda ma'naviy takomillashtirish va axloqiy me'yorlar jamiyat bilan o'zaro munosabatlar prizmasi orqali tushuniladi.

Lingvokulturologik tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz va o'zbek tillarida insonning ma'naviy dunyosi bilan bog'liq tushunchalar umumiy va o'ziga xos xususiyatlarni aks ettiradi. Masalan, inglizcha faith so'zi odatda diniy e'tiqod va ilohiy kuchga bo'lgan ishonch, shuningdek, o'ziga bo'lgan ishonch bilan bog'liq. O'zbek tilida uning analogi Islom dini va jamiyat va Alloh oldidagi axloqiy me'yorlar va majburiyatlarga rioya qilishni o'z ichiga olgan chuqur axloqiy kodeks bilan chambarchas bog'liq bo'lgan imon so'zidir.

Ingliz tilidagi consciousness so'zining ma'nosi o'z-o'zini anglash va aks ettirishning keng jihatlarini qamrab oladi. O'zbek tilida ong kabi o'xshash tushunchalar ijtimoiy ong va jamoaviy javobgarlikka ko'proq e'tibor berishni anglatadi. Bu erda shaxsiy ma'naviy intilishlar ko'pincha ijtimoiy va madaniy umidlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bu o'zbek hayotining an'anaviy turmush tarzining mohiyatini aks ettiradi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillarida ma'naviy dunyo tushunchalarining lingvistik-madaniy xususiyatlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, insonning ichki dunyosi bilan bog'liq umumiy elementlarga qaramay, ikkala til ham o'ziga xos madaniy va diniy xususiyatlarni namoyish etadi. Ingliz tilida individuallik va shaxsiy ma'naviy intilishlarga e'tibor qaratiladi, o'zbek tilida ma'naviyat jamoaviy qadriyatlar va Islom an'analari bilan chambarchas bog'liq.

Ingliz va o'zbek tillaridagi ma'naviy dunyo tushunchalarini lingvokulturologik tahlil qilish ma'naviyatni idrok etish va ifodalashda sezilarli farqlarni ko'rsatadi. Ingliz madaniyati individual ma'naviy izlanishlarga e'tibor qaratsa, o'zbek madaniyati jamoaviy va diniy jihatlarni ta'kidlaydi. Ushbu farqlar har bir xalqning ma'naviy qadriyatlarini ifoda etadigan lingvistik vositalarda aks etadi.

Shunday qilib, ma'naviy tushunchalarni lingvokulturologiya prizma orqali o'rganish turli madaniyatlar tomonidan dunyoni idrok etishdagi farqlar va o'xshashliklarni yaxshiroq tushunishga yordam beradi, shuningdek, insonning ma'naviy dunyosini shakllantirishda til va madaniyat o'rtasidagi munosabatni tushunishni chuqurlashtiradi, farqlarga qaramay, ikkala madaniyat ham ma'naviy dunyoning inson hayotidagi ahamiyatini tan oladi, bu esa ushbu tushunchalarning universalligini va ularni yanada o'rganish zarurligini ta'kidlaydi.

ADABIYOTLAR

1. Карасик В.И.; Красовский В.А. Слышкин Г.Г. Лингвокультурная концептология. – Волгоград. Парадигма, 2009, 350 с.

2. Ковшова М.Л. Национально-культурная специфика фразеологических единиц (когнитивный аспект): Автореферат дис. канд. филол. наук. – М., 1996. – 20 с.
3. Қуръони карим. Ўзбекча изоҳли таржима (Алоуддин Мансур таржимаси). –Бишкек, 2001.- 768 б.
4. Маматов А.Э. Лексико-фразеологическая норма в узбекском языке. Автореф. дис. доктора филол. наук. – Ташкент, 1991. – 51с.
5. Маслова В.А. Лингвокультурология. 2-е издание. – М.: Academia, 2004. – 204 с.
6. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг қисқа этимологик луғати. – Т., 2003. – 485 б.
7. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово, 2000. – 165с.
8. Crystal David. English as a global Language: Second edition. Cambridge University Press. – 2003. – 212 p.
9. Ernazarov, A. (2024). Some are used in the educational process interactive methods. European journal of innovation in nonformal education, 4(2), 180-183.
10. Эрназаров, А. (2021). Особенности определения целей и задач в обучении. Общество и инновации, 2(3/S), 444-448.
11. Эрназаров, А. Э., & Чингулова, Г. Б. (2023). Модель, формы и принципы формирования функций управления инновационной подготовкой в высшем образовательном учреждении. Экономика и социум, (10 (113)-2), 892-897.
12. Ernazarov, A. E. (2021). Modern technologies of organizing educational activities. Innovations in pedagogy and psychology.-Tashkent, 5, 204-206.
13. ERGASHEVICH, E. A. (2020). Methods of modern organization and implementation of training. Journal NX, 6(05), 311-315.

UDK:811.512

Nilufar SAMANDAROVA,
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: n.samandarova1981@gmail.com

O‘zMU dotsenti, PhD N. Otakulov taqrizi asosida

FUNCTIONAL-SEMANTIC FEATURES OF DIRECTIVE VERBS IN FRENCH AND UZBEK

Annotation

This study examines the functional-semantic features of directive verbs in French and Uzbek. Directive verbs are key linguistic tools used to express commands, advice, suggestions, and requests in communication. The research provides a comparative analysis of the usage features, grammatical forms, and semantic functions of directive verbs. Additionally, the influence of cultural and linguistic contexts in French and Uzbek is explored. The findings of the study offer new insights into linguistics by identifying the similarities and differences of directive verbs across languages.

Key words: directive verbs, functional semantics, comparative analysis, French language, Uzbek language, grammatical forms, semantic functions, cultural context.

ФУНКЦИОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ДИРЕКТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются функционально-семантические особенности директивных глаголов во французском и узбекском языках. Директивные глаголы являются основными средствами выражения значений приказа, совета, предложения и просьбы в речи. В работе проведен сравнительный анализ особенностей употребления директивных глаголов, их грамматических форм и семантических функций. Также освещено влияние культурного и лингвистического контекста во французском и узбекском языках. Результаты исследования предоставляют новые знания в области лингвистики, выявляя сходства и различия директивных глаголов в различных языках.

Ключевые слова: директивные глаголы, функциональная семантика, сравнительный анализ, французский язык, узбекский язык, грамматические формы, семантические функции, культурный контекст.

FRANSUZ VA O‘ZBEK TILLARIDA DIREKTIV FE‘LLARNING FUNKSIONAL-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Аннотация

Ushbu tadqiqotda fransuz va o‘zbek tillaridagi direktiv fe‘llarning funksional-semantik xususiyatlari o‘rganiladi. Direktiv fe‘llar nutq jarayonida buyruq, tavsiya, taklif va iltimos kabi ma‘nolarni ifodalovchi asosiy vositalar hisoblanadi. Mazkur ishda direktiv fe‘llarning qo‘llanilish xususiyatlari, ularning grammatik shakllari va semantik vazifalari qiyosiy tahlil qilingan. Shuningdek, fransuz va o‘zbek tillaridagi madaniy va lingvistik kontekstlarning ta‘siri ham yoritilgan. Tadqiqotning natijalari direktiv fe‘llarning turli tillardagi o‘xshashlik va farqlarini aniqlash orqali tilshunoslik sohasida yangi bilimlarni taqdim etadi.

Kalit so‘zlar: direktiv fe‘llar, funksional semantika, qiyosiy tahlil, fransuz tili, o‘zbek tili, grammatik shakllar, semantik vazifalar, madaniy kontekst.

Kirish. Har bir tilning grammatik tuzilishi va semantik imkoniyatlari uning qo‘llanilish xususiyatlarini belgilab beradi. Bu doirada direktiv fe‘llar nutqiy faoliyatda alohida o‘rin tutadi. Ular buyruq, tavsiya, taklif yoki iltimos kabi turli amallarni ifodalaydigan lingvistik vositalar bo‘lib, har bir tilda o‘ziga xos funksional-semantik xususiyatlarga ega.

Fransuz va o‘zbek tillari turli til oilalariga mansub bo‘lib, ulardagi direktiv fe‘llarning semantik vazifalari va grammatik qo‘llanilishi o‘rtasidagi o‘xshashliklar va farqlarni o‘rganish muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega. Masalan, fransuz tilidagi buyruq va iltimos shakllari o‘zining o‘ziga xos xususiyatlariga ega bo‘lib, ularning o‘zbek tilidagi ifodalanishi bilan qiyosiy tahlil qilish orqali ikki tilning grammatik va semantik o‘ziga xosliklarini aniqlash mumkin.

Tadqiqotchi Anarboeva I.O. o‘z maqolasida fransuz va o‘zbek tillaridagi korreferent gaplarning struktural-semantik va funksional jihatlarini tadqiq qilgan. Ushbu tadqiqotda ikki tildagi gaplarning grammatik va semantik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan [1].

Shuningdek, Bobokalonov Odilshoh Ostonovich o‘zining dissertatsiyasida fransuz va o‘zbek tillaridagi

shifobaxsh o‘simliklar terminologiyasining lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyatlarini ochib bergan. Bu ishda ikki tildagi terminologiyaning o‘ziga xosliklari va ularning qiyosiy tahlili berilgan [2]. Ushbu ilmiy ishlar tadqiqotimiz nazariyasiga asos qilib olindi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Direktiv fe‘llar turli tillarda buyruq, tavsiya, taklif va iltimos kabi ma‘nolarni ifodalashda muhim rol o‘ynaydi. Fransuz va o‘zbek tillaridagi direktiv fe‘llarning funksional-semantik xususiyatlarini o‘rganish maqsadida bir qator ilmiy ishlarga murojaat qilish mumkin. Masalan, I.O. Anarboeva o‘z maqolasida fransuz va o‘zbek tillaridagi korreferent gaplarning struktural-semantik va funksional jihatlarini tadqiq qilgan bo‘lib, bu tadqiqotda ikki tildagi gaplarning grammatik va semantik xususiyatlari chuqur tahlil qilingan. Shuningdek, O.O. Bobokalonov o‘zining dissertatsiyasida fransuz va o‘zbek tillaridagi shifobaxsh o‘simliklar terminologiyasining lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyatlarini ochib bergan, bu ishda ikki tildagi terminologiyaning o‘ziga xosliklari va ularning qiyosiy tahlili berilgan. Bundan tashqari, Risoeva Oksana Maratovna hozirgi zamon nemis tilida funksional fe‘l birikmalarining semantik statusini aniqlab va ularning ajratish mezonlarini

belgilash bo'yicha tadqiqot olib borgan, ushbu ishda funksional fe'llarning semantik va sintaktik xususiyatlari tahlil qilingan [3].

Fransuz va rus tilshunoslari tomonidan ham direktiv fe'llarning funksional-semantik xususiyatlari bo'yicha qator tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, **Tarasova Olga Gennadyevna**. o'zining "Функционально-семантическое поле одновременности действия во французском и русском языках" nomli dissertatsiyasida fransuz va rus tillaridagi harakatning bir vaqtning o'zida sodir bo'lishini ifodalovchi vositalarni tahlil qilgan. Ushbu ishda ikki tilning grammatik va semantik o'xshashliklari hamda farqlari o'rganilgan [4]. Shuningdek, **Yarema Elena Vladimirovna** "Функционально-семантические особенности глаголов движения (на материале французского и английского языков)" mavzusidagi dissertatsiyasida fransuz va ingliz tillaridagi harakat fe'llarining semantik va funksional xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilgan. Bu ishda fe'llarning ma'no va funksiyalari o'rtasidagi o'xshashlik va farqlar ko'rsatilgan.. [5]

Tadqiqot metodologiyasi. Tadqiqotda qiyosiy-tahliliy usul asosiy metod sifatida tanlandi. Bu metod fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning funksional-semantik xususiyatlarini qiyosiy o'rganish uchun eng samarali hisoblanadi. Bunda har bir bosqichning vazifalari alohida ajratilgan va ularning izchilligi ta'minlangan.

Tadqiqot uchun fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning amaliyotdagi misollari, turli manbalardagi matnlar, adabiyotlar va ilmiy ishlardan foydalanildi. Tanlangan materiallar mazkur fe'llarning grammatik, semantik va funksional xususiyatlarini chuqur o'rganishga yo'naltirildi.

Qiyosiy tahlil bosqichida fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning grammatik shakllari, semantik vazifalari va ularning turli kontekstlarda qo'llanilishi o'rtasidagi o'xshashliklar va farqlar aniqlanadi. Bu bosqichda turli matnlar asosida olingan fe'llar qiyosiy analiz qilindi. Tadqiqotda qo'llanilgan qiyosiy-tahliliy usul va uning tilning semantik vazifalarini o'rganishdagi ahamiyati Dyuran (2005) ning lingvistik tadqiqotlar metodologiyasiga asoslangan [6].

Funksional tahlil bosqichida direktiv fe'llarning amaliy qo'llanilishini o'rganish uchun turli tillardagi misollar chuqur tahlil qilindi. Ushbu bosqichda fe'llarning funksiyalari va ularning turli holatlarda qanday ma'nolarni ifodalashi o'rganildi. Tilni funksional va semantik jihatdan o'rganishda Saussure (1916) ning tilni tizim sifatida tahlil qilishga asoslangan yondashuvi muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi [7].

Modellashtirish. Olingan ma'lumotlar asosida fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning umumiy modeli ishlab chiqildi. Ushbu modelning maqsadi – fe'llarning grammatik va semantik o'xshashliklari hamda farqlarini vizual ko'rsatish va ularni lingvistik sohasida qo'llash uchun aniq tavsiyalar tayyorlashdan iborat.

Ilmiy natijalarni tahlil qilish va umumlashtirish. Tadqiqot natijalari tahlil qilinib, ularning ilmiy va amaliy ahamiyati bayon qilindi. Ushbu bosqichda olingan natijalar tilshunoslik sohasiga qo'shgan hissasi yuzasidan xulosa chiqarildi.

Ushbu metodologiya qadamlarining barchasi fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning grammatik va semantik xususiyatlarini to'liq tahlil qilish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari lingvistik sohasida amaliy qo'llash uchun yangi imkoniyatlar ochdi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot davomida fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning grammatik, semantik va funksional xususiyatlari chuqur o'rganildi. Fransuz tilida direktiv fe'llar asosan buyruq nisbatida (*impératif*) qo'llanib, iltimos yoki tavsiya shakllarida intonatsiya va leksik muhit bilan boyitiladi. O'zbek tilida esa direktiv fe'llarning

shakllanishi qo'shimchalar yoki boshqa grammatik vositalar orqali amalga oshadi.

Fransuz tilida buyruq shakli odatda ko'paytiruvchi yoki oddiy shaklda qolib, muayyan qoidalarga asoslanadi. Masalan:

- En français: *Fermez la porte, s'il vous plaît.*
- O'zbek tilida: *Eshikni yoping, iltimos.*

Ikki tilda ham bu ifoda buyruqni muloyim iltimos shaklida taqdim etadi. Fransuz tilida *s'il vous plaît* ("iltimos") so'zi rasmiylikni qo'shadi, o'zbek tilida esa "iltimos" so'zi hurmat va muloyimlikni ifodalaydi. Ushbu misolda semantik vazifa o'xshash: har ikki tilda muloyim buyruq bildirildi.

O'zbek tilida buyruq shakli qo'shimchalar yordamida shakllanadi, bu esa ko'p ma'noli qo'llanilish imkonini beradi. Masalan:

- En français: *Prenez votre cahier.*
- O'zbek tilida: *Daftaringizni oling.*

Fransuz tilida *prendre* buyrug'i to'g'ridan-to'g'ri ifodalanadi. O'zbek tilida *oling* shakli ham xuddi shu ma'noni beradi. Bu yerda grammatik o'xshashlik mavjud: har ikki tilda ham fe'l buyruq shakli bilan berilgan. O'zbek tilida buyruq shaklining qo'shimchalar yordamida shakllanishi va ularning semantik vazifalari Buranov J.B (1995) asarida to'liq yoritilgan bo'lib, ushbu tadqiqotda asos sifatida qabul qilindi.

Direktiv fe'llar har ikki tilda buyruq, iltimos va tavsiya ma'nolarini ifodalashda qo'llaniladi. Fransuz tilida intonatsiya yoki qo'shimcha so'zlar ma'noni o'zgartirishi mumkin [8]:

- En français: *Pourriez-vous m'aider à résoudre ce problème ?*

O'zbek tilida: *Iltimos, shu muammoni hal qilishga yordam bersangiz.*

Fransuz tilida muloyim iltimos *Pourriez-vous* so'zi orqali ifodalangan. Intonatsiya va so'zlarning joylashuvi ham ma'noni kuchaytiradi. O'zbek tilida esa "iltimos" va muloyimlikni ifodalaydigan qo'shimchalar (-ingiz, -sangiz) semantik vazifani bajaradi. Har ikki tilda muloyim iltimos turli grammatik vositalar orqali amalga oshirilgani ko'rinadi.

Rasmiy va norasmiy nutqda direktiv fe'llarning qo'llanilishi farq qiladi.

- En français: *Veux-tu aller au cinéma ce soir ?* – norasmiy.

O'zbek tilida: *Bugun kinoteatrga borishni xohlaysanmi?* – norasmiy.

- En français: *Voudriez-vous confirmer votre présence à la réunion ?* – rasmiy.

O'zbek tilida: *Uchrashuvda qatnashishingizni tasdiqlaysizmi?* – rasmiy.

Fransuz tilida *veux-tu* shakli norasmiy taklifni bildirsa, o'zbek tilida buni "xohlaysanmi?" shakli ifodalaydi. Rasmiy uslubda esa *voudriez-vous* so'zi ishlatilib, o'zbek tilidagi "qatnashishingizni tasdiqlaysizmi?" shakliga teng keladi. Ushbu misollarda norasmiy va rasmiy qo'llanilishdagi o'xshashliklar kuzatiladi.

Kontekst direktiv fe'llarning ma'nosini belgilashda muhim rol o'ynaydi.

- En français: *Donnez-moi ce livre.*
- O'zbek tilida: *Menga shu kitobni bering, iltimos.*

Fransuz tilida *donnez-moi* to'g'ridan-to'g'ri buyruqni bildiradi. O'zbek tilida esa "iltimos" so'zi va *-ingiz* shakli muloyimlikni qo'shadi.

Bu misollar fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning amaliy qo'llanilishini ko'rsatib beradi. Turli kontekstlarda fe'llarning semantik va grammatik o'ziga xosliklari aniqlanadi va bu orqali tillar o'rtasidagi farqlar va o'xshashliklar tahlil qilinadi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot fransuz va o'zbek tillaridagi direktiv fe'llarning grammatik, semantik va funksional xususiyatlarini chuqur o'rganishga yo'naltirildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, har ikki tilda direktiv fe'llar

nutqiy kommunikatsiyada muhim rol o'ynaydi va buyruq, tavsiya, iltimos kabi vazifalarni bajaradi.

Fransuz tilida direktiv fe'llar asosan buyruq nisbatining (impératif) shaklida qo'llanib, muloqotning muloyimligi va rasmiylik darajasi grammatik vositalar orqali ifodalanadi. O'zbek tilida esa bu vazifani qo'shimchalar va kontekst bajaradigan asosiy vosita hisoblanadi. Fransuz tilida intonatsiya va qo'shimcha so'zlar (masalan, *s'il vous plaît*) ma'lum bir ma'no va ko'tarinkilik qo'shadi. O'zbek tilida esa "iltimos" kabi leksik elementlar bilan birgalikda grammatik qo'shimchalar nutqning maqsadini aniq belgilashga yordam beradi.

Fransuz tilida buyruq nisbatining (impératif) shakllari va ularning turli kontekstlardagi xususiyatlari Cheremisina (1988) asarida chuqur yoritilgan bo'lib, bu shakllar tilga nutqiy ta'sirning asosiy vositalaridan biri hisoblanadi [9].

Tadqiqot doirasida amalga oshirilgan qiyosiy tahlillar fransuz va o'zbek tillariga xos xususiyatlarni yanada chuqurroq o'rganish imkonini yaratdi. Kelgusida ushbu usulni turli tillar o'rtasida qo'llash orqali umumiy va xususiy farqlarni aniqlash mumkin.

Direktiv fe'llarning turli madaniyatlar va kommunikativ vositalarda qo'llanilishini o'rganish orqali ularning madaniy o'zgaruvchanligini aniqlashga e'tibor qaratish zarur.

Shuningdek, tilshunoslikda zamonaviy texnologiyalarni joriy etish uchun direktiv fe'llarning kompyuter-lingvistik tahlilini o'tkazish mumkin. Bu esa til o'rgatish jarayonini avtomatlashtirishga yordam beradi.

Direktiv fe'llarning rasmiy va norasmiy qo'llanish qoidalari rioya qilish uchun amaliy qo'llanmalar yaratish taklif etiladi. Bu qo'llanmalar nafaqat til o'rganuvchilarga, balki professional tarjimonlarga ham yordam beradi.

ADABIYOTLAR

1. Anorboyeva Irodaxon Oripovna. "Fransuz va o'zbek tillarida korreferent gaplarning struktural-semantik va funksional jihatlari". International Journal of Education, Social Science & Humanities, 2024 yil, 12-jild, 4-son, 692-697-betlar. (farspublishers.com)
2. Bobokalonov Odilshoh Ostanovich. "Fransuz va o'zbek tillarida shifobaxsh o'simliklar terminologiyasining lingvomadaniy va lingvokognitiv xususiyatlari". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, Buxoro davlat universiteti, 2022 yil. (api.scienceweb.uz)
3. Risoeva Oksana Maratovna. "Hozirgi zamon nemis tilida funksional fe'l birikmalarining semantik statusi va ularni ajratish mezonlari". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, 2019 yil.
4. Tarasova Olga Gennadyevna. "Функционально-семантическое поле одновременности действия во французском и русском языках". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, 2010 yil.
5. Yarema Elena Vladimirovna. "Функционально-семантические особенности глаголов движения (на материале французского и английского языков)". Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya avtoreferati, 2005 yil.
6. Saussure, Ferdinand de. Cours de linguistique générale. Paris: Payot, 1916.
7. Buranov J.B. O'zbek tilining qiyosiy grammatikasi. Toshkent: Fan, 1995.
8. Duran Jacques. La linguistique: Une introduction. Paris: PUF, 2005.
9. Cheremisina M.V. Функциональная грамматика французского языка. Москва, Высшая школа, 1988.

Mavlanbek SAPAROV,
Alfraganus University Department of Foreign Philology
E-mail: mavlanbek.saparov@gmail.com

Alfraganus universiteti dotsenti, f.f.d Sh.Sultonova taqrizi asosida

THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE INTERPRETATION AND ANALYSIS OF BRAIN ACTIVITY IN NEUROLINGUISTIC RESEARCH

Annotation

Neurolinguistics investigates how the brain interprets language, utilizing techniques such as brain imaging to determine the neuronal activity involved in language creation, processing, and interpretation. Current advances enable researchers to associate different facets of language, including syntax, semantics, and phonology, with certain brain regions. Due to research, the language parts of the brain – primarily Wernicke's and Broca's regions - coordinate in intricate ways that are impacted by context and individual characteristics. By combining brain activity with linguistic function, neurolinguistic insights can help us better understand language disorders, create treatments, and improve language learning strategies.

Key words: Neurolinguistics, brain activity, language processing, comprehension, brain imaging, language disorders.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИНТЕРПРЕТАЦИИ И АНАЛИЗА АКТИВНОСТИ МОЗГА В НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Аннотация

Нейролингвистика исследует, как мозг обрабатывает речь, используя такие методы, как визуализация мозга, чтобы понять нейронную активность, связанную с пониманием, производством и интерпретацией языка. Последние достижения позволяют исследователям связывать определенные области мозга с различными аспектами языка, такими как синтаксис, семантика и фонология. Исследования показывают, что языковые области мозга — в основном области Брока и Вернике — координируются сложным образом под влиянием индивидуальных различий и контекста. Результаты нейролингвистики имеют значение для понимания языковых расстройств, разработки методов лечения и совершенствования методов изучения языка путем прямой связи активности мозга с лингвистической функцией.

Ключевые слова: Нейролингвистика, активность мозга, обработка речи, понимание, визуализация мозга, речевые расстройства.

NEUROLINGVISTIK TADQIQOTLARDA MIYA FAOLIYATI TALQINI VA TAHLILINING NAZARIY ASOSLARI

Аннотация

Neurolingvistika tilni tushunish, ishlab chiqarish va talqin qilish bilan bog'liq asabiy faoliyatni tushunish uchun miya tasviri kabi usullardan foydalanib, miya tilni qanday qayta ishlashini o'rganadi. So'nggi yutuqlar tadqiqotchilarga miyaning muayyan hududlarini tilning sintaksis, semantika va fonologiya kabi turli jihatlarini bilan bog'lash imkonini beradi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, miyaning til sohalari - asosan Broka va Vernik mintaqalari - individual farqlar va kontekst ta'sirida murakkab yo'llar bilan muvofiqlashtiriladi. Neurolingvistikaning g'oyalari til kasalliklarini tushunish, davolash usullarini ishlab chiqish va miya faoliyatini bevosita lingvistik funktsiya bilan bog'lash orqali til o'rganish usullarini yaxshilashga ta'sir qiladi.

Kalit so'zlar: Neurolingvistika, miya faoliyati, tilni qayta ishlash, tushunish, miya tasviri, til buzilishlari.

Kirish. Neurolingvistika (yunoncha νεῦρον nerv, lingua lotincha til) psixologiya, nevrologiya va lingvistika oralig'ida paydo bo'lgan fan bo'lib, nutqiy va kognitiv faoliyatning amalga oshishida bosh miya hamda miya markazlaridagi turli jarayonlari va o'zgarishlarni o'rganadi. Neurolingvistikaning yangi ilmiy yo'nalish sifatida shakllanishi, bir tomondan, neyropsixologiya, ikkinchi tomondan, lingvistika va psixolingvistikaning rivojlanishi bilan bog'liq deyish mumkin. Zamonaviy neyropsixologiya tushunchalariga muvofiq, neurolingvistika tilni o'zlashtirish va nutqiy faoliyatning amalga oshishida yuzaga keladigan birlamchi va ikkilamchi nutqiy nuqsonlarni miyadagi funksional buzilishlar sifatida o'rganadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Neurolingvistika rivojlanishining hozirgi bosqichi A.R.Luriyaning asarlari bilan bog'liq. Luriya va uning shogirdlari nutq buzilishlarini tizimli tahlil qilishni tilshunoslik va psixolingvistikaning nazariy tushunchalari bilan uyg'unlashtirgan (masalan, I.A.Boduen de Kurtene, N.S.Trubetskoy, L.V.Shcherba va boshqalarning fonema haqidagi ta'limoti) holda olib borishni taklif qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda zamonaviy, mahalliy va xorijiy logopediyada ham miya nutqiy buzilishlarning kelib chiqish sabablari va miya faoliyatining talqinida lingvistik yondashuv eng yuqori o'rinni egallaydi. Ushbu yondashuvga ko'ra, nutqni dasturlash va nutqiy faoliyatni amalga oshirish alohida ko'p bosqichli tizim va bo'g'inlardan iborat bir necha bosqichlarni o'z ichiga olgan jarayondir. An'anaga ko'ra, lingvistik dasturlash ichki (rejalashtirish) va tashqi (tadbiq etuvchi) tomonlarga bo'linadi. Ichki qism idrok etish (dekodlash), kognitiv-lingvistik, fonologik rejalashtirish va qisman amalga oshirish jarayonlari (kodlash, aniqrog'i, uning ichki bosqichi) bilan bog'liq. Ichki qism texnik jihatdan uchta tizimning ishlashi bilan ta'minlanadi:

lisoniy rejalashtirish (tartibga solish);

hissiy tizim yoki kirish tizimi;

motor tizimi (chiqarish tizimi).

Nutqning tashqi qismi (amalga oshishi) vosita-nutq, fonetik dasturlash ishi bilan ta'minlanadi. Tashqi qism (amalga oshirish) motorli nutq, fonetik dasturlash ishi bilan ta'minlanadi.

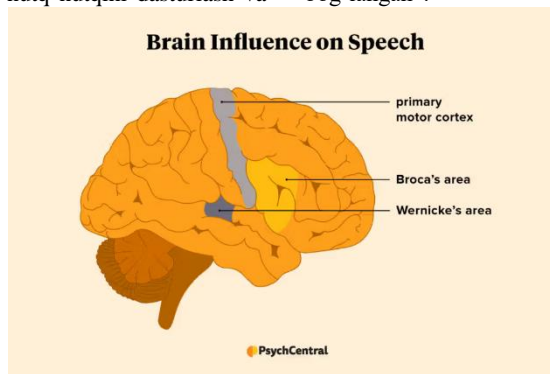

Bu (ichki) uch tizimning me'yorda ishlashi bajarilgan funktsiyalar nuqtai nazaridan oltita ko'p darajali jarayonlar ta'minlanadi: eshitish-vaqtinchalik, pertseptiv (esda saqlash bilan bog'liq), tasvirlash, o'zgartirish, tanlashni qidirish oldindan, ya'ni artikulyatsion moslashuga qadar. Bu jarayonda eshitish-vaqtinchalik va pertseptiv-xotira jarayonlari "kirish" tizimini tashkil qiladi. Bular birgalikda insonlarga ovozi ma'lumotni yaxlit idrok etish va eslab qolish imkoniyatini beradi va til fonologiyasini egallash uchun javobgardir. "Tashkil etish" tizimiga tegishli bo'lgan jarayonlar — "tasavvur qilish" va "qayta ishlash" — insonning fonologik qobiliyatlari bilan bog'liq. "Tasavvur qilish" insonga tilda mavjud asosiy shakllar haqida segmental, bazaviy tasavvurlarni egallash imkonini beradi. "Qayta ishlash" esa bazaviy shakllarni tildagi mavjud morf fonemik, allofonik va sotsiolingvistik elementlarga moslashtirishni ta'minlaydi.

"Chiqish" tizimining ishlashi "qidiruv-tanlash" va "artikulyatsiyadan oldingi moslashuv" jarayonlari bilan ham ta'minlanadi. Ushbu tizim nutqni amalga oshirishning tashqi bosqichi, ya'ni artikulyar ijro bilan bevosita bog'liq bo'lib, uning ishlashi uchun motor-nutq va fonetik dasturlash jarayoni mas'uldir. Shunday qilib, nutq nutqini dasturlash va

amalga oshirish murakkab, ko'p bosqichli jarayon bo'lib, uning normal ishlashi darajalardan birida - idrok etish darajasi, kognitiv-lingvistik rejalashtirish, amalga oshirish, ya'ni (fonetik-motor dasturlash) darajasida buzilishi mumkin.

Tahlil va Natijalar. Ma'lumki, insonlarga xos nutq jarayoning yuzaga chiqishi nerv tizimining holati bilan zich bog'langan. Nutq jarayoni nerv tizimining barcha darajalari (bosh miya yarim sharlari qobig'i, miyaning morfofunksional sistemalariga nervlarning yadrolari) va nuqtq hosil qiluvchi artikulyar organlarning murakkab o'zaro ta'siri ostida amalga oshiriladi. Nutq jarayoni mustaqil funksional tizim sifatida shartli refleks faoliyati asosida rivojlanadi. Nutq funktsiyasining shakllanishini ta'minlaydigan eng yuqori bo'lim miya yarim korteksidir. Miya po'stlog'i bir funksional tizimda subkortikal shakllanishlar bilan chambarchas bog'liq. Bosh miya tuzulishi va uning funktsiyalari haqida turli ilmiy manbalarda keltirilgan ma'lumotlarda ta'kidlanishicha, "Gapirish va tilni bosh miya po'stlog'i qismlari ta'minlaydi. Tilning harakat ulushlarini Broka sohasi ta'minlaydi. Nutqni tushunish Vernikke sohasi orqali ta'minlanadi. Bu ikki soha yirik oq modda trakti, yoysimon tutam orqali o'zaro bog'langan".

"F.J.Gall o'z davrining eng katta miya anatomistlaridan biri edi. U birinchi bo'lib miya yarim sharlaridagi kulrang moddaning rolini baholadi va uning oq moddaning tolalari bilan bog'liqligini ko'rsatdi. Biroq, miya funktsiyalarini talqin qilishda u butunlay zamonaviy "qobiliyatlar psixologiyasi" pozitsiyalaridan kelib chiqdi.

Bugungi kunga kelib, qator olimlarning ko'p yillik izlanishlari asosida miyaning strukturaviy tashkil etilishi chuqur o'rganildi. Anatomik ma'lumotlarga ko'ra, bosh miyaning peshona sohasi bosh miya po'stlog'ining old qismi bo'lib, bu qism eng murakkab nutq funktsiyalarini bajaradi: nutqni talaffuz qilish (ichki nutq) dasturini yaratadi, nutqni mazmunli qiladi va fikrlash jarayonini nutq jarayoniga ko'chiradi. Zamonaviy rus neyrolingvistlaridan biri Olga Dragoyning fikricha, "til miyaning turli qismlari o'rtasidagi o'zaro ta'sirning mahsulidir".

A.R. Luriyaning fikriga ko'ra, miyada til birliklari orqali hosil bo'lgan nutqning realizatsiya bo'lishi, ya'ni nutqqa ko'chish jarayoni ichki nutqning bevosita ishtirokida yuzaga keladi. U L.S.Vygotskiyning ichki nutqning o'ziga xos xususiyatlari (yashirin va elliptik xususiyatga ega bo'lgan hamda predikativlik, ma'noning ma'nodan ustunligi) to'g'risidagi hozirgi klassik qoidalarini ta'kidlab, A.R. Luriya shunday xulosaga keladi: "Shunday qilib, insonning fikri ichki nutq bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ma'lum fikrni o'zida mujassam etgan va shakllantiradigan bu ichki nutq qisqartirilgan predikativ xususiyatga ega". Nutqni talaffuz qilish organlarining barcha harakatlari bosh miya chakka qismining butun yuzasida qayd etiladi va o'rganilgan praksis harakatlari deb qaraladi.

Bosh miya chakka qismining eng asosiy funksiyasi tovushlarni his etishdir. Eshitish markazlari bosh miya chakka qismining deyarli butun yuzasini egallaydi. Ehtimol, bunday yuqori "hisoblash quvvati" nutq va musiqani his etish uchun

talab etiladi. Biroq, bosh miyaning chakka qismi boshqa narsalar uchun ham kerak. Masalan, hidlash, gapirish, tushunish, tasvirlarni tanib olish va xotirani shakllantirish va h. Nutq funktsiyasining shakllanishini ta'minlaydigan eng yuqori bo'lim miya yarim korteksidir. Miya yarim sharlari bir funksional tizimda subkortikal shakllanishlar bilan chambarchas bog'langan. Frontal konus eng murakkab nutq funktsiyalarini bajaradi va nutq dasturini yaratadi.

Bosh miyaning peshona sohasi deb bosh miya po'stlog'ining butun old qismi ataladi. Bu yerdan ongli harakat, ayniqsa kuchning tezligi, yo'nalishi va rivojlanishi boshqariladi. Ko'plab olimlarning fikriga ko'ra, buyerda shuningdek insonning yuqori ruhiy funktsiyalari joylashtirilgan va bosh miyaning peshona qismini "madaniyat tashuvchisi" sifatida tavsiflaydi. Bosh miyaning peshona qismining eng bo'rtib turgan sohasi e'tibor, fikrlash, qaror qabul qilish va rejalashtirish uchun javobgardir, shuningdek, shaxsiyatni shakllantirish joyi hisoblanadi.

Xulosa va takliflar. "Neyropsixologiya tarixiga nazar tashlaydigan bo'lsak, u bosh miya katta yarim sharlari po'stlog'ida oliy ruhiy funktsiyalar markazlarini aniqlashga urinishlardan boshlangan. 1836-yili Frantsiyaning kichik bir shahrida tibbiy jamiyat yig'ilishlaridan birida oddiy vrach Mark Daks jamiyat raisidan o'zining kuzatuvlari to'g'risida ma'lumot berishga ruxsat so'raydi. Uning nutqida quyidagi jumlar bor edi: «Men bosh miyaning chap yarim shari zararlangan bemorlarning barchasida nutq buzilishlarini kuzatdim, lekin o'ng yarim shar zararlangan bemorlarning birortasida ham nutq buzilishi uchramadi. Demak, aynan bosh miyaning chap yarim shari nutq uchun mas'ul, ya'ni u erda nutq markazlari joylashgan". Mark Daksning xulosalarini anatomik tekshiruvlar natijasiga ega emas degan xulosalar bu kuzatish natijalarining tez unutilishiga sabab bo'ldi. Shunday qilib, miya shikastlanishi nafaqat ularning tasodifiy (tasodifiy)

tartibsizlanishini emas, balki tarkibiy tuzilmaning muhim segmentlarining buzilishiga olib kelishi mumkin. Komponent tizimi buzilganda, zararlanmagan komponentlar bir xil ritmda ishlaydi va shu bilan butun komponent tizimidagi mumkin bo'lgan funktsional birlashmalarni tushunish imkonini beradi.

Ko'plab tadqiqotchilar tomonidan ishlab chiqilgan neyrolingvistik modellar esa nutq ishlab chiqarishning funktsional komponentlar tizimining murakkabligi va o'zaro bog'liqligini ko'rsatadi.

ADABIYOTLAR

1. Sedov K.F. Neyro-psixolingvistika. Uchebnoye posobiye. – M.: Labirint, 2007. – C.12-13
2. Bosh miya - Vikipediya. (murojaat sanasi 5.11.2024)
3. Luriya A.R. Vysshiiye korgkovnye funktsii cheloveka. M.: Izdatelstvo Moskovskogo universiteta, 1962.-S.7. Gall F. J. & Spurzhei m H. (1810—1818) Anatomie et physiologie du systeme nerveau en general et du cerveaux en particulier. Tome 1—5. Paris.
4. <https://search.app/RrGs8L2p 4MUndSfr8>. (murojaat sanasi 8.09.2024)

UO‘K: 811.111.2’373.5

Fazilat TURG‘UNOVA,
Toshkent davlat transport universiteti tadqiqotchisi
E-mail: fazilatturgunova05@gmail.com

Prof. I.T.Rustamov taqrizi asosida

THE IMPACT OF GRAMMATICAL COMPRESSION ON THE PSYCHOLOGY OF READERS IN UZBEK AND ENGLISH HEADLINES A LINGUISTIC AND PRAGMATIC APPROACH

Annotation

This article analyzes the impact of grammatical compression on the psychology of readers in Uzbek and English headlines through linguistic and pragmatic approaches. The study explores the cross-cultural differences in grammatical compression and its effectiveness in information reception. In English headlines, compression serves as an effective tool for conveying information quickly and clearly, while in Uzbek headlines, this approach may pose difficulties for readers. The results of the research highlight the importance of considering cultural context when understanding the psychological impact of grammatical compression. This article is significant for optimizing feedback mechanisms and developing management strategies tailored to language and culture.

Key words: Grammatical compression, psychology of readers, headlines, linguistic approach, pragmatic approach, cross-cultural differences, information reception, feedback, management strategies.

ВЛИЯНИЕ ГРАММАТИЧЕСКОЙ КОМПРЕССИИ НА ПСИХОЛОГИЮ ЧИТАТЕЛЕЙ В УЗБЕКСКИХ И АНГЛИЙСКИХ ЗАГОЛОВКАХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ И ПРАГМАТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация

В данной статье анализируется влияние грамматической компрессии на психологию читателей в узбекских и английских заголовках с помощью лингвистического и прагматического подходов. Исследование изучает межкультурные различия в грамматической компрессии и её эффективность в восприятии информации. В английских заголовках компрессия служит эффективным инструментом для быстрой и ясной передачи информации, в то время как в узбекских заголовках этот подход может создать трудности для читателей. Результаты исследования подчеркивают важность учета культурного контекста при понимании психологического воздействия грамматической компрессии. Эта статья имеет важное значение для оптимизации механизмов обратной связи и разработки управленческих стратегий, адаптированных к языку и культуре.

Ключевые слова: Грамматическая компрессия, психология читателей, заголовки, лингвистический подход, прагматический подход, межкультурные различия, восприятие информации, обратная связь, управленческие стратегии.

O‘ZBEK VA INGLIZ SARLAVHALARIDA GRAMMATIK KOMPRESSIYANING O‘QUVCHI PSIXOLOGIYASIGA TA’SIRI LINGVISTIK VA PRAGMATIK YONDASHUV

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiyaning o‘quvchi psixologiyasiga ta’sirini lingvistik va pragmatik yondashuvlar asosida tahlil qiladi. Tadqiqotda grammatik kompressiyaning madaniyatlararo farqlari va uning axborotni qabul qilishdagi samaradorligi o‘rganiladi. Ingliz tilidagi sarlavhalarda kompressiya axborotni tez va aniq yetkazishning samarali vositasi sifatida xizmat qilsa, o‘zbek tilidagi sarlavhalarda bu yondashuv o‘quvchilarga qiyinchiliklar tug‘dirishi mumkin. Tadqiqot natijalari grammatik kompressiyaning psixologik ta’sirini tushunishda, madaniy kontekstni hisobga olish zarurligini ko‘rsatadi. Ushbu maqola teskari aloqa mexanizmlarini optimallashtirishda, shuningdek, til va madaniyatga moslashtirilgan boshqaruv strategiyalarini ishlab chiqishda muhim ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: Grammatik kompressiya, o‘quvchi psixologiyasi, sarlavhalar, lingvistik yondashuv, pragmatik yondashuv, madaniyatlararo farqlar, axborot qabul qilish, teskari aloqa, boshqaruv strategiyalari.

Kirish. Sarlavhalar kommunikatsiyaning muhim elementlaridan biri sifatida o‘quvchining e’tiborini jalb qilish va matn mazmunini qisqacha ifodalashda katta rol o‘ynaydi. Grammatik kompressiya sarlavhalarda ma’lumotni qisqartirib, o‘quvchining qiziqishini uyg‘otadi va uning psixologik reaksiyasiga ta’sir qiladi. O‘zbek va ingliz sarlavhalaridagi grammatik kompressiyaning ta’siri tilshunoslik va pragmatik yondashuvlar nuqtai nazaridan o‘rganishga qiziqarli mavzu hisoblanadi.

Maqolada o‘zbek va ingliz sarlavhalaridagi grammatik kompressiyaning o‘quvchi psixologiyasiga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqot sarlavhalarda berilgan qisqacha ma’lumotni qanday qabul qilishini va psixologik reaksiyalarni o‘rganishga qaratilgan. Grammatik kompressiyaning samaradorligini

tushunish, matnning samaradorligini oshirishga yordam beradi. Maqola grammatik kompressiyaning lingvistik va pragmatik jihatlarini birlashtirib, o‘quvchining matnni qanday tushunishini va kognitiv jarayonlarga ta’sirini ko‘rsatishni maqsad qiladi.

Adabiyotlar tahlili. O‘zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiyaning o‘quvchi psixologiyasiga ta’siri haqida olib borilgan tadqiqotlar lingvistika va pragmatika sohalarida muhim ilmiy xulosalarni taqdim etadi. O‘zbek tilida sarlavhalarda grammatik kompressiyaning xususiyatlari hali to‘liq tadqiq etilmagan bo‘lsa-da, mavjud tadqiqotlar bu jarayonning matnning samarali va qisqacha yetkazilishiga yordam berishini ko‘rsatadi. Sobirova o‘zbek sarlavhalarida grammatik kompressiyaning qo‘llanilishiga alohida e’tibor

qaratgan bo'lib, bu fenomen o'quvchilarning tez va samarali axborot olishiga yordam berishini ta'kidlaydi [1]. Shuningdek, Tursunova grammatik kompressiyaning o'zbek tilidagi sarlavhalarida kommunikativ samaradorlikka ta'sirini ham o'rganib chiqdi. R.G.Faxritdinovna va X.D.Izzatullayevna esa, o'zbek sarlavhalaridagi sintaktik qisqartirishlar va ularning kommunikativ rolini tahlil qilgan [2]. Biz o'zimizning oldingi tadqiqotlarimizda ham ushbu yo'nalishda o'z fikrlarimizni quyidagicha keltirib o'tgandik: ingliz tilidagi maqolalar sarlavhalarini leksik va grammatik jihatdan tarjima qilishda yuzaga keladigan xatolar ko'pincha madaniy va tilga xos farqlardan kelib chiqadi [3]. Xususan, ingliz tilidagi sarlavhalarda ishlatilgan qisqartmalar, idiomatik ifodalar yoki sintaktik tuzilmalar o'zbek tiliga to'g'ri tarzda moslashtirilganda, ba'zan ma'no yo'qolishi yoki noto'g'ri talqinlar yuzaga keladi. Bu xatolar, ko'pincha, tarjimonning madaniy va lingvistik kontekstni to'g'ri tushunmasligi natijasida vujudga keladi. Shuningdek, grammatik kompressiyaning tilning o'ziga xos xususiyatlari bilan bog'liq bo'lishi, o'qish va tushunish jarayonlariga ta'sir qiladi, bu esa tarjimaga oid xatolarning oldini olishda ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Ingliz tilida grammatik kompressiyaning o'quvchi psixologiyasiga ta'siri haqida ko'plab tadqiqotlar mavjud. Bell ingliz sarlavhalaridagi grammatik kompressiyaning psixologik va pragmatik jihatlarini o'rganib, qisqartirish va sintaktik oddiy lashtirish usullarining o'quvchining axborotni tez qabul qilishiga yordam berishini ko'rsatdi [4]. Bellning ta'kidlashicha, sarlavhalarda grammatik kompressiyaning ishlatilishi o'quvchilarga axborotning asosiy mazmunini tezda anglash imkonini beradi va matnning o'qilishi osonlashadi. E.Yu.Shamlidi pragmatik nuqtai nazardan grammatik kompressiyaning o'quvchilarning maqsadga yo'naltirilgan kognitiv jarayonlariga ta'sirini o'rganib, qisqargan sarlavhalarning o'quvchilarga axborotni qisqa vaqt ichida tushunishga yordam berishini ta'kidlaydi [5]. Shuningdek, E.Yu.Shamlidi sarlavhalarning grammatik kompressiyaning o'quvchilarning xulq-atvoriga va ularning motivatsiyasiga ta'sirini ham ko'rsatdi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqotda o'zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiyaning o'quvchi psixologiyasiga ta'sirini lingvistik va pragmatik yondashuvlar yordamida tahlil qilish maqsadida sifatli va miqdoriy tadqiqot metodlari qo'llaniladi. Tadqiqot ikki asosiy bosqichda olib boriladi, lingvistik va pragmatik tahlil.

1. O'zbek va ingliz sarlavhalaridagi grammatik kompressiya hodisalari sintaktik va semantik jihatdan tahlil qilinadi. Masalan, o'zbek tilidagi "Tojikistonda politiya uchun yangi forma namunalarini taqdim etildi" [6] sarlavhasida passiv qurilish orqali fe'l qisqartirilgan. Ingliz tilida esa "Tesla software update releases" [7] sarlavhasi shunga o'xshash konstruksiyani o'z ichiga oladi, bu esa xabarni qisqacha va samarali yetkazish imkonini beradi. Ushbu bosqichda sarlavhalarda ishlatilgan qisqartirish vositalari, masalan, qisqa fe'l shakllari va passiv konstruksiyalar aniqlanadi va tilga xos xususiyatlar ko'rsatiladi.

2. Grammatik kompressiyaning o'quvchining psixologik va kognitiv reaksiyalariga ta'sirini o'rganish uchun pragmatik tahlil o'tkaziladi. Misol sifatida, o'quvchilarga quyidagi sarlavhalar taqdim etilganda: "Prezidentga 2024-yilgi xususiy lashtirishning yangi dasturi taqdim etildi" [8] yoki "John Bolton: Presidents Expect Loyalty. Trump Demands Fealty," [9] anketalar va eksperimentlar yordamida o'quvchilarning xulq-atvori va motivatsiyasiga ta'sir qiluvchi omillar o'rganiladi. Tadqiqot davomida, o'quvchilarning sarlavhalarni qabul qilish jarayonlari va psixologik reaksiyalarini, shuningdek, grammatik kompressiyaning samaradorligi aniqlanadi. Bu jarayonlar o'quvchilarning axborotni tez va samarali qabul qilishini ta'minlashda

grammatik kompressiyaning qanday rol o'ynashini tushunishga yordam beradi.

Grammatik kompressiya o'zbek va ingliz sarlavhalarida sintaktik va semantik jihatdan qisqartirish vositalari yordamida axborotning samarali yetkazilishiga xizmat qiladi. Passiv konstruksiyalar va qisqa fe'l shakllari bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, grammatik kompressiyaning o'quvchining psixologik va kognitiv reaksiyalariga ta'sirini o'rganish pragmatik tahlil orqali amalga oshiriladi. Bu tahlillar, grammatik kompressiyaning axborot qabul qilish jarayonidagi samaradorligini va o'quvchilarning axborotni tez va aniq tushunishini ta'minlashdagi ahamiyatini ko'rsatadi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari o'zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiyaning o'quvchilarning axborotni qabul qilish jarayoniga ta'sirini ko'rsatdi. Ingliz tilidagi sarlavhalar qisqaroq va aniqroq bo'lib, ma'lumotni tez qabul qilishni osonlashtirgan. Ingliz tilidagi sarlavhalar qisqa, aniq va samarali bo'lib, ma'lumotni tez va oson qabul qilishni ta'minlagan. Misol uchun, "Tesla software update releases" sarlavhasi qisqa va samarali tarzda axborotni yetkazib beradi. O'zbek tilidagi sarlavhalarda esa ba'zan uzun va murakkab tuzilmalar mavjud bo'lib, bu o'quvchilarning tushunish jarayonini sekinlashtirgan. Masalan, "Tojikistonda politiya uchun yangi forma namunalarini taqdim etildi" sarlavhasi passiv qurilish orqali qisqartirilgan bo'lsa-da, o'quvchiga tushunish jarayonida murakkabliklar yuzaga kelgan.

Grammatik kompressiyaning o'quvchilarga ta'sirini baholashda, o'quvchilarning psixologik va kognitiv reaksiyalarini tahlil qilindi. Qisqa va kompressiyalangan sarlavhalar diqqatni jamlashni va ma'lumotni tezda qabul qilishni osonlashtiradi, masalan, "John Bolton: Presidents Expect Loyalty. Trump Demands Fealty" sarlavhasi shunday natijalarni ko'rsatdi. O'zbek va ingliz tillaridagi sarlavhalarda grammatik kompressiyaning samaradorligi madaniy tafavutlar bilan bog'liq ekanligi ham aniqlangan. Ingliz tilidagi sarlavhalar o'quvchilarning ma'lumot olish talablariga mos keladi, o'zbek tilidagi sarlavhalar esa ba'zan uzun va murakkab shakllar qo'llanadi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, pragmatik nuqtai nazardan, o'quvchilar qisqa va aniq sarlavhalarni afzal ko'rgan, chunki ular ma'lumotni tez va samarali olishni xohlaydi. Tadqiqot, shuningdek, grammatik kompressiyaning psixologik va kognitiv reaksiyalarini tushunishga yordam beradi, bu esa samarali kommunikatsiya va boshqaruvni optimallashtirishga xizmat qiladi.

Muhokama. Tadqiqotda o'zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiyaning o'quvchi psixologiyasiga ta'siri tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, grammatik kompressiyaning ta'siri o'quvchilarning axborotni qabul qilish va tushunish jarayonlariga bevosita ta'sir qiladi. Ingliz tilidagi sarlavhalarda grammatik kompressiya qisqa va aniq bo'lib, o'quvchilarga axborotni tez qabul qilish imkonini beradi, bu ularning motivatsiyasini oshiradi. O'zbek tilidagi sarlavhalarda esa murakkab grammatika konstruksiyalari tushunishni qiyinlashtirishi mumkin.

Madaniyatlararo farqlar ham grammatik kompressiyaning samaradorligiga ta'sir qiladi. Ingliz tilida qisqa va sodda sarlavhalar o'quvchilarga mos keladi, shu bilan birga o'zbek tilidagi murakkab iboralar o'quvchilarning diqqatini so'ndirishi mumkin. Grammatik kompressiyaning psixologik jihatlarini ham muhimdir; qisqa sarlavhalar o'quvchilarni tez va samarali axborot qabul qilishga undaydi, o'zbek tilidagi uzun sarlavhalar esa ularning motivatsiyasini pasaytirishi mumkin. Shu sababli, boshqaruv amaliyotida madaniy sezgirlikni hisobga olish, grammatik kompressiyani moslashtirish zarur. Tadqiqot natijalari global boshqaruvda teskari aloqa mexanizmlarini optimallashtirish uchun muhim

amaliy ko'rsatmalar beradi. Grammatik kompressiyaning madaniy va psixologik jihatlarini chuqur tushunish, o'quvchilarning axborotni samarali qabul qilishini ta'minlashga yordam beradi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot o'zbek va ingliz sarlavhalarida grammatik kompressiyaning o'quvchi psixologiyasiga ta'sirini lingvistik va pragmatik yondashuvlar asosida o'rganadi. Natijalar ingliz tilidagi sarlavhalarda

grammatik kompressiya axborotni tez va aniq qabul qilishni ta'minlaganini, o'zbek tilidagi sarlavhalarda esa murakkab grammatika strukturalari tushunishni qiyinlashtirishi mumkinligini ko'rsatdi. Madaniyatlararo tafovutlar hisobga olinishi, grammatik kompressiyaning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega. Bu yondashuv, boshqaruv va aloqa strategiyalarini optimallashtirishda foydali bo'ladi.

REFERENCES

1. Турсинова, С., & Ёлдошев, У. (2023). Стратегии использования устной компрессии в переводе. Арабский язык в эпоху глобализации: инновационные подходы и методы обучения, 1(1), 560–565. <https://doi.org/10.47689/ATGD:IYOM-vol1-iss1-pp560-565-id28650>.
2. R.G.Faxritdinovna, X.D.Izzatullayevna. Sarlavhalarni tarjima qilish usullari (ingliz va o'zbek matbuoti materallarida) - Ijodkor o'qituvchi, Vol. 2 No. 19 2022. 532-533-p.
3. Turgunova F. R. Ingliz tilidagi maqolalar sarlavhalarini leksik va grammatik jihatdan tarjima qilishda xatolarning sababi (Tarjima xatolarining ta'rifi va tasnifi) //Journal of new century innovations. – 2022. – T. 8. – №. 1. – С. 667-673.
4. Bell, R. The psychological and pragmatic aspects of grammatical compression in English headlines. Journal of Linguistic Psychology, 8(2), 2003. 105-118.
5. Шамлиди Е.У., Эрохина Э.Р. (1977) Речевая компрессия и избыточность в устном переводе // Уровни лингвистического анализа в синхронии и дичронии. Речевая компрессия и избыточность в устном переводе // Уровни лингвистического анализа в синхронии и диахронии. Пятигорск., б.65.
6. <https://kun.uz/news/2019/03/13/tojikistonda-politsiya-uchun-yangi-forma-namunalari-taqdim-etildi>
7. <https://www.notateslaapp.com/software-updates/>
8. <https://www.gazeta.uz/oz/2024/04/18/privatization/>
9. <https://www.nytimes.com/2025/01/05/opinion/trump-loyalty-cabinet-presidents.html?searchResultPosition=2>

Matluba TURSUNOVA,
Termiz davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
E-mail: matlubatursunova1707@gmail.com

TerDU dotsenti N.Panjiyeva taqrizi asosida

SOTSIOLINGVISTIKANING ASOSIY TUSHUNCHALARI

Annotatsiya

Sotsiolingvistika til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'rganadigan fan sohasi hisoblanadi. Ushbu maqolada sotsiolingvistikaning asosiy tushunchalari, jumladan, dialektlar, bilingvizm, diglossiya, til funksiyalari, til siyosati va rejalashtirish, til o'zgarishlari, identifikatsiya, kod-almashtirish va lingvistik tengsizlik haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, William Labov, Joshua Fishman, Basil Bernstein, Dell Hymes, John Gumperz, Einar Haugen va Pierre Bourdieu kabi tanikli olimlarning sotsiolingvistika sohasidagi hissasi yoritilgan. Maqola tilning ijtimoiy muhit bilan qanday bog'liqligini tahlil qiladi.

Kalit so'zlar: sotsiolingvistika, dialektlar, bilingvizm, diglossiya, til siyosati, kod-almashtirish, lingvistik tengsizlik, identifikatsiya.

ОСНОВНЫЕ ПОНЯТИЯ СОЦИОЛИНГВИСТИКИ

Аннотация

Социолингвистика изучает взаимосвязь языка и общества. В статье рассматриваются основные понятия социолингвистики, такие как диалекты, билингвизм, диглоссия, функции языка, языковая политика, языковые изменения, идентификация, кодовое переключение и лингвистическое неравенство. Также описан вклад известных ученых, таких как Уильям Лабов, Джошуа Фишман, Бэзил Бернштейн, Делл Хаймс, Джон Гумперц, Эйнар Хауген и Пьер Бурдьё в развитие социолингвистики. Статья анализирует связь языка с социальной средой.

Ключевые слова: социолингвистика, диалекты, билингвизм, диглоссия, языковая политика, кодовое переключение.

BASIC CONCEPTS OF SOCIOLINGUISTICS

Annotation

Sociolinguistics examines the relationship between language and society. This article discusses the core concepts of sociolinguistics, including dialects, bilingualism, diglossia, language functions, language policy and planning, language change, identification, code-switching, and linguistic inequality. It also highlights the contributions of prominent scholars such as William Labov, Joshua Fishman, Basil Bernstein, Dell Hymes, John Gumperz, Einar Haugen, and Pierre Bourdieu to the field of sociolinguistics. The article analyzes how language is interconnected with social environments.

Key words: sociolinguistics, dialects, bilingualism, diglossia, language policy, code-switching, linguistic inequality, identification.

Kirish. Sotsiolingvistika tadqiqotchilar orasida katta qiziqish uyg'otadi, chunki u til va jamiyat o'rtasidagi keng ko'lamli o'zaro aloqalarni o'rganadi. Tilshunoslikning bu bo'limi ijtimoiy sharoitlar tilga qanday ta'sir qilishi va til o'z navbatida ijtimoiy haqiqatni qanday aks ettirishi va shakllantirishini o'rganadi. Sotsiolingvistika til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni o'rganadigan fan sohasi bo'lib, unda tilning ijtimoiy vazifalari, funksiyalari, nutqiy amaliyot va til o'zgarishlari kabi jihatlarni tahlil qilinadi. Til ijtimoiy hodisa sifatida shakllanadi va rivojlanadi. Jamiyatda til odamlarning o'zaro aloqa qilish vositasi bo'lib xizmat qiladi. Har bir ijtimoiy guruhning o'ziga xos til shakllari (dialektlar, jargonlar, slenglar) bor.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Sotsiolingvistika bo'yicha ilmiy tadqiqotlar olib borgan olimlar til va jamiyat munosabatlari haqida turli fikrlarni ilgari surgan. Bu olimlarning ishlari sotsiolingvistika sohasini shakllantirgan va uning rivojiga katta hissa qo'shgan.

William Labov o'zining "Til va ijtimoiy tabaqalanish" (Social Stratification of Language) da til o'zgarishlarini ijtimoiy sinflar bilan bog'laydi va til o'zgarishlarining sababi ijtimoiy omillarda ekanini ta'kidlaydi. U o'z tadqiqotlarida Nyu-York shahri dialektlarini o'rgangan va tildagi talaffuz farqlari ijtimoiy mavqe bilan bog'liqligini ko'rsatgan. "Talaffuz va ijtimoiy omillar" da esa uning tadqiqotlari tilni

faqat lingvistik hodisa emas, balki ijtimoiy muhit natijasi sifatida ko'rib chiqadi.

"Til va milliy identifikatsiya" Joshua Fishman tomonidan yozilgan bo'lib, tilning milliy va madaniy identifikatsiyadagi o'rniga e'tibor qaratgan. U ko'pmillatli jamiyatlarda tillar o'rtasidagi muvozanatni saqlash va til siyosati masalalariga oid ishlari bilan mashhur. Fishman diglossiya fenomenini chuqur o'rgangan va uning turli ijtimoiy vazifalarini tavsiflagan. Basil Bernstein o'z tadqiqotlarida til kodlarining ijtimoiy sinflar bilan bog'liq bo'lgan farqlarini o'rgangan. "Til kodi va ijtimoiy sinf" da u cheklangan (restricted) va kengaytirilgan (elaborated) til kodlari haqida gapirib, ijtimoiy sinf va ta'lim o'rtasidagi munosabatni tahlil qilgan. Uning fikricha, jamiyatda ba'zi ijtimoiy guruhlar kengaytirilgan til kodidan foydalanib, yuqori ijtimoiy mavqega ega bo'ladi.

Dell Hymes tilni ishlatishda nafaqat grammatik qoidalarga, balki ijtimoiy kontekstga moslashishni ham muhim deb bilgan. U kommunikativ kompetensiya tushunchasini ilgari surgan va tilni ijtimoiy va madaniy omillar orqali o'rganish zarurligini ta'kidlagan ("Kommunikativ kompetensiya"). U sotsiolingvistikaning asoschilaridan biri bo'lib, tilning ijtimoiy kontekstdagi vazifalarini tahlil qilgan.

John Gumperz “Kod-almashtirish” asarining muallifi. Gumperz kod-almashtirishni ijtimoiy va madaniy jihatlar bilan bog'lagan. Uning fikricha, kod-almashtirish suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatni belgilash va kontekstga moslashish vositasi hisoblanadi. U til va jamiyat o'rtasidagi interaktiv jarayonlarni o'rganishda yangi metodologiyalarni ishlab chiqqan.

Einar Haugen tilni standartlashtirish jarayonlarini va uning ijtimoiy oqibatlarini o'rgangan. Uning fikricha, tilning standartlashuvi milliy identifikatsiyaning muhim qismi hisoblanadi. U til siyosati va tilni rejalashtirish sohalarida ham tadqiqotlar olib borgan.

“Til va capital” muallifi Pierre Bourdieu tilni ijtimoiy kapitalning bir qismi sifatida talqin qilgan. U ijtimoiy maydonda tilni ishlatish odamning ijtimoiy mavqei belgilashga yordam beradi, deb hisoblagan. Uning fikricha, jamiyatda ba'zi til shakllari boshqalarga nisbatan ko'proq qadrlanadi va bu ijtimoiy tengsizlikka olib keladi.

Tahlil va natija. Sotsiolingvistikada quyidagi tushunchalar mavjud:

- Dialekt: Ma'lum bir hudud yoki ijtimoiy guruhda ishlatiladigan til shakli. Dialektlar fonetika, leksika va grammatika jihatidan farq qiladi. Dialekt o'z navbatda geografik dialekt (hududiy farqlarni aks ettiradi) va Ijtimoiy dialekt yoki sotsiolektlarga (ijtimoiy tabaqalarga mos til shakllari) bo'linadi.

- Bilingvizm va polilingvizm. Bir kishining ikki yoki bir nechta tilda bemaolol gaplasha olish qobiliyati. Bu tushunchalar ko'p millatli jamiyatlarda muhim ahamiyatga ega.

- Diglossiya. Jamiyatda ikki xil tildan yoki til shaklidan foydalanish holati. Masalan, rasmiy (adabiy) va norasmiy (dialektal) til shakllari.

- Til funksiyalari. Tilning kommunikativ, ekspressiv, estetik, va boshqa ijtimoiy vazifalari mavjud. Masalan, davlat tilining rasmiy hujjatlarda qo'llanilishi yoki adabiyotda estetik tilning ishlatilishi.

- Til siyosati va rejalashtirish. Jamiyatda tilning o'rni va rolini boshqarish, rasmiy tilni tanlash va til normalarini belgilash jarayoni.

- Til o'zgarishi va evolyutsiyasi. Tilning fonetik, grammatik va leksik o'zgarishlari ijtimoiy omillar bilan bog'liq. Masalan, texnologiya va globalizatsiya ta'sirida yangi so'zlar paydo bo'lishi.

- Til va identifikatsiya. Til odamlarning o'zini tanishtirish va ijtimoiy guruhga tegishli ekanligini ko'rsatish vositasi hisoblanadi. Masalan, milliy til o'zini millat sifatida tanitishning muhim belgisi.

- Kod-almashtirish va kod-aralashtirish. Kod-almashtirish - bu bitta suhbat davomida ikki yoki undan ortiq tillar yoki dialektlarni almashtirish, kod-aralashtirish esa ikkita tilning elementlarini bir jumlada yoki iborada ishlatish.

- Lingvistik tengsizlik. Jamiyatda ayrim tillarning yoki dialektlarning boshqa tillarga nisbatan kamroq qadrlanishi yoki diskriminatsiyasi.

Sotsiolingvistikada, shuningdek, “til registrlari” tushunchasi mavjud bo'lib, ular gapiruvchi tomonidan ijtimoiy kontekstga, aloqa maqsadiga va suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlarning xususiyatiga qarab ishlatiladigan til turlaridir. Til registrlari odamlar o'rtasidagi muloqotda ishlatiladigan turli uslublar yoki kontekstlarga moslashgan nutq turlari sifatida namoyon bo'ladi. Ular nutqning rasmiyatchilik darajasini, shuningdek, aloqa ishtirokchilarining ijtimoiy rollari va holatini aks ettiradi. Til registri-bu ma'lum bir kommunikativ vaziyatga moslashtirilgan lingvistik vositalar to'plami (leksik, grammatik, fonetik). Til registrlari nafaqat individual nutq uslubini, balki madaniy va ijtimoiy qadriyatlarini ham aks ettiradi. Multikultural jamiyatlarda registrlar ko'pincha ko'p

tilli sharoitlarga bog'liq bo'lib, etnik va madaniy farqlarni aks ettiradi. Masalan, O'zbekistonda o'zbek va rus tillarining o'zaro ta'siri natijasida registrlar turlicha namoyon bo'ladi. Sotsiolingvistikada til registrlari muhim ahamiyatga ega, chunki u ijtimoiy rollarni aniqlaydi, ya'ni tilning maqomi, kasbi va ijtimoiy mansubligini qanday aks ettirishini o'rganishga yordam beradi. Madaniy moslashuv sodir bo'ladi, ya'ni registrlarni tahlil qilish turli madaniyatlarda aloqa me'yorlari va qoidalari to'g'risida tushuncha beradi va etnik va lingvistik o'ziga xoslik. Dell Xayms sotsiolingvistik aloqa modeli (SPEAKING) kontekstida registrlarni tahlil qilish muhimligini ta'kidlaydi. Uilyam Labov til registrlari ijtimoiy sharoitga qarab qanday o'zgarishini ko'rsatadi. O'zbekiston kabi ko'p tilli jamoalarda til registrlarini tanlash ko'pincha etnik va madaniy farqlar bilan bog'liq.

Har bir tilning turlari bor va qaysidir ma'noda til barcha turlarning yig'indisidir. Ferguyson lingvistik xilma-xillikni mavjud sinxron tavsiflash usullari bilan tahlil qilish uchun etarlicha bir hil bo'lgan va barcha rasmiy aloqa kontekstlarida ishlab chiqarilgan keng semantik qamrovga ega bo'lgan elementlar va ularning joylashuvi yoki jarayonlarining juda katta to'plamini o'z ichiga olgan nutq so'zlari to'plami sifatida belgilaydi. Shunday qilib, “inson nutqining modellari”, ehtimol tovushlar, so'zlar, grammatik xususiyatlar va boshqalar nuqtai nazaridan aniqlangan xilma-xillik, biz ularni ba'zi tashqi omillar bilan bog'lashimiz mumkin, geografik hudud yoki ijtimoiy guruh kabi. Til variantlari nafaqat ma'ruzachining kelib chiqishi yoki uning ijtimoiy o'ziga xosligi (ijtimoiy sinf yoki etnik guruh) tomonlarini ko'rsatibgina qolmay, balki ular foydalanadigan tashuvchilar va ular odatda foydalanadigan kontekst bilan bog'liq bo'lgan ma'lum ijtimoiy qadriyatlarini ham o'z ichiga oladi.

Dunyoda ingliz tilining turli xil turlari mavjud: Britan ingliz tili, Amerika, Kanada, Avstraliya ingliz tillari. Ingliz tilida mavjud xilma-xillik global ijtimoiy-madaniy ta'sirlarni aks ettiradi: lug'aviy farqlar: “Torch” (Britan) va “flashlight” (Amerikacha), grammatik farqlar: “I've already eaten” (Britan), “I already ate” (Amerikacha), fonetik farqlar: so'zlarning talaffuzi: schedule (Britan “shed-yool”, Amerikacha “sked-yool”). Lug'at tarkibidagi farqlarga misollarni avstraliyaliklar, inglizlar va yangi zelandiyaliklar ishlatadigan atamada topish mumkin. “Yolg'iz ota yoki ona” ni avstraliyaliklar “sole parent”, Angliyada yashovchilar esa “single parent” atamasini ishlatadilar va yangi zelandiyaliklar ularni “solo parent” deb atashadi. Janubiy afrikaliklarning “robot” atamasini inglizlar “traffic light” deb atashadi. Xuddi shunday, ingliz tilining turli xil turlarida uchraydigan ba'zi grammatik farqlar mavjud. Masalan, amerika ingliz tilida “do you have?”, Britan ingliz tilida esa “have you got?”, amerikaliklar “gotten” dan foydalansalar, angliyaliklarning aksariyati “got” ni ishlatadilar. Til registrlari va lingvistik xilma-xillik jamiyat, madaniyat va aloqa o'rtasidagi bog'liqlikni aks ettiradi. Ular o'rganish kommunikativ jarayonlar va ijtimoiy munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Til bu nafaqat aloqa vositasi, balki madaniyatni, tarixni va jamiyatning o'ziga xosligini aks ettiruvchi kuchli omildir.

Xulosa. Sotsiolingvistika til va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarni tushunishda muhim ahamiyatga ega fan hisoblanadi. Til nafaqat muloqot vositasi, balki jamiyat tuzilmasini, uning madaniy va ijtimoiy xususiyatlarini aks ettiruvchi ijtimoiy hodisa hamdir. Dialektlar, bilingvizm, diglossiya, til siyosati va kod-almashtirish kabi asosiy tushunchalar ijtimoiy omillarning tilga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. William Labov, Joshua Fishman, Dell Hymes kabi olimlarning ilmiy ishlari tilning nafaqat lingvistik hodisa, balki ijtimoiy identifikatsiya, iqtisodiy va madaniy kapitalning bir qismi ekanini ta'kidlaydi. Shunday qilib, sotsiolingvistika

til jamiyat ta'sirida qanday shakllanishini va aksincha, til ijtimoiy jarayonlarga, jumladan, tenglik, identifikatsiya va madaniy meros masalalariga qanday ta'sir qilishini o'rganishda katta hissa qo'shadi.

Til registrlari ijtimoiy kontekst, madaniy farqlar va kommunikativ ehtiyojlarga moslashuvchan tarzda shakllanadi va bu lingvistik xilma-xillik ijtimoiy rollar, holatlar va madaniy moslashuvlarni aks ettiradi. Bu, ayniqsa, ko'p tilli jamoalarda, ijtimoiy va etnik farqlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, til variantlarini tanlashda ahamiyatlidir.

Lingvistik xilma-xillik, jumladan, tilning geografik va ijtimoiy farqlari, nutq turlari va lug'aviy, grammatik o'ziga xosliklar, tilning ijtimoiy qadriyatlarini tushunishda muhim rol o'ynaydi. Ingliz tilining turli xil turlari va ularning lug'aviy hamda grammatik farqlari tilning keng qamrovli va dinamik xarakterini namoyish etadi. Shunday qilib, til registrlarini va variantlarini o'rganish til va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tushunishda katta ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR

1. Bernstein B. Class, Codes and Control: Theoretical Studies towards a Sociology of Language.- London: Routledge & Kegan Paul, 1971.
2. Bourdieu P. Ce que parler veut dire: L'économie des échanges linguistiques.- Parij: Fayar, 1982.
3. Fergyson S. Diglossiya. - London: Word, 1959.
4. Fishman J. Language and Nationalism: Two Integrative Essays. - Rowley, Massachusetts: Newbury House Publishers, 1972.
5. Gumperz J. Discourse Strategies. - Kembrij: Cambridge University Press, 1982.
6. Haugen E. The Ecology of Language. - Stenford: Stanford University Press, 1972.
7. Hymes D. Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach. - Filadelfiya: University of Pennsylvania Press, 1974.
8. Labov W. The Social Stratification of English in New York City. -Vashington: Center for Applied Linguistics, 1966.

UDK:811.521

Shahodat USMONOVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti dotsenti, (PhD).
E-mail sh.usmonova@uzswlu.uz.

Buxoro davlat universiteti dotsenti, filologiya fanlari doktori Mehrinigor Ahmedova taqrizi asosida

GAZETA MATNIDA ANTISTANDARTLIK HODISASI

Annotsatsiya

Gazeta matnlarida antistandartlik hodisasi bu til va uslubning umume'tirof etilgan o'lvovlardan bevosita va bilvosita chetga chiqishi natijasida hosil bo'ladi. Antistandartlik paydo bo'lishining asosiy sabablaridan biri gazeta matnlarida an'anaviy me'yorlarning buzilishiga olib keladigan omillarning mavjudligidir. Bu gazetalar o'rtasidagi halol raqobatda ajralib turish istagi, zamonaviy medialingvistikaning o'ziga xos xususiyatlari, til, adabiyot, san'at va madaniyatga oid jamiyat hamda inson tasavvuridagi o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Ushbu maqolada antistandartlikning zamonaviy gazeta nutqida namoyon bo'lishi, nashr etilgan materiallarni idrok etish va talqin qilishga qanday ta'sir ko'rsatishi tahlilga tortiladi.

Kalit so'zlar: ekspressivlik, kontekst, janr, sintaktik konstruksiyalar, kanon, feyk, dezinformatsiya, kognitiv-kommunikativ xususiyat, diskursiv faoliyat, auditoriya, kolumnist.

THE PHENOMENON OF ANTISTANDARDIZATION IN NEWSPAPER TEXT

Annotation

The phenomenon of anti-standardization of newspaper texts is created as a result of direct and indirect deviations from generally accepted norms of language and style. One of the main reasons for the emergence of anti-standardization is the presence of factors in newspaper texts that lead to the violation of traditional linguistic norms. This may be due to the desire to stand out in fair competition between newspapers, the peculiarities of modern media linguistics, changes in society and human perception of language, literature, art and culture. This article analyzes the manifestation of anti-standardization in modern newspaper discourse, how it influences the perception and interpretation of published materials.

Key words: expressiveness, context, genre, syntactic constructions, canon, fake, disinformation, cognitive-communicative feature, discursive activity, audience, columnist.

ФЕНОМЕН АНТИСТАНДАРТИЗАЦИИ В ГАЗЕТНОМ ТЕКСТЕ

Аннотация

Явление антистандартизации газетных текстов создается в результате прямых и косвенных отклонений от общепринятых норм языка и стиля. Одной из основных причин появления антистандартов является наличие в газетных текстах факторов, приводящих к нарушению традиционных норм. Это может быть связано со стремлением выделиться в честной конкуренции между газетами, особенностями современной медиалингвистики, изменениями в обществе и восприятии человеком языка, литературы, искусства и культуры.

Ключевые слова: экспрессивность, контекст, жанр, синтаксические конструкции, канон, фейк, дезинформация, когнитивно-коммуникативный признак, дискурсивная деятельность, аудитория, колумнист.

Kirish. Zamonaviy publitsistik matnning uslubiy-semantik xususiyatlarini o'rganish bugungi kun tadqiqotchilari zimmasiga katta mas'uliyat yuklaydi. Ko'plab olimlar tomonidan e'tirof etilganidek, gazeta matnining o'quvchilar ommasiga ta'siri boshqa OAV matniga qaraganda kuchli sanaladi. Chunki gazeta matni gazetxonga axborot beradi, atrof-muhitda sodir etilayotgan voqea-hodisalar haqida xabar beradi. Albatta, matni yaratish jarayonida muallif tilning turli tasviriy vositalarini qo'llay olish imkoniyatiga ega bo'ladi va bunda jurnalistning ishtiroki hamda bilimi muhim o'rin tutadi.

Antistandartlik – matnning tili, uslubi, tuzilishi, mazmuni yoki umume'tirof etilgan me'yorlari va standartlaridan chetga chiqish demakdir. Gazeta materiallarida ushbu hodisa ham leksik-sintaktik, ham uslubiy nuqtayi nazardan o'zini namoyon etish imkoniyatiga ega. Ushbu maqolada gazeta matnlarida antistandartlik hodisasi nima uchun paydo bo'lishi, uning axborotni idrok etishdagi asosiy jihatlari haqida so'z boradi. An'anaviy publitsistika me'yorlari doirasida ingliz va o'zbek gazetalaridagi misollar kontekstdagi ma'noni anglash va idrok etish uchun konseptual tahlil metodi orqali tadqiq qilinadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Jamiyat hayoti jadal sur'atlarida shiddat bilan o'zgarib borishini ijtimoiy hodisa sifatida e'tirof etiladigan til juda tez payqaydi. Qolaversa, ijtimoiy transformatsiyalar xuddi ko'zgudagidek tilda aks etadi. Publitsistik uslub esa tilning boshqa funksional uslublaridan farqli o'laroq, bu o'zgarishlarni o'zida aks ettirishda jonbozlik ko'rsatadi.

Auditoriyaning axborotni qanday qabul qilishi uni uzatishda qaysi axborot vositalaridan foydalanilayotganligiga ham bog'liq. Har bir axborot vositasi o'ziga xos til va axborotni dolzarblashtirish uslublaridan qo'llangani holda, uning tabiatini shakllantiradi, bu esa, o'z navbatida, borliq haqidagi fikr-mulohazalarga ta'sir etadi.

F. Mo'minovning ta'kidlashicha: "Til biz tahlil etayotgan "kommunikatsiya", "publitsistika", "jurnalistika" kabi tushunchalarning bosh negizi, asosi hisoblanadi. Tilning boshqa mulohot vositalari ustidan g'alabasi uzatilishi lozim bo'lgan ma'lumotlar miqdorining ortib borayotganligi bilan ham shartlangandir" [1].

O'zbek olimi M.Xudoyqulov publitsistika haqida quyidagi fikrlarni bildiradi: "Publitsistika xuddi jurnalistika singari o'z navbatida turli turlarga, xillarga bo'linib ketadi:

ijtimoiy-siyosiy publitsistika, ilmiy publitsistika, adabiy-badiiy publitsistika, hajviy publitsistika va boshqalar. Publitsistika janr nuqtayi nazaridan esa uchga – axboriy, tahliliy va badiiy publitsistikaga bo'linadi" [2].

Ko'p ma'nolilik, so'z yasashining noyob manbalari, emosional-ekspressiv lug'at, uslubiy vositalari, mavzularning dolzarbligi, siyosiy, iqtisodiy, ma'naviy, madaniy xarakterdagi muammolarni muhokama qilishda publitsistik uslub muallifga keng imkoniyatlar yaratib beradi.

Gazeta ekspressivligi – bu aynan standartlashtirilgan birliklarga qarama-qarshi aniq konstruktiv lingvistik xususiyat bo'lgan baholovchi belgi hisoblanadi. Umuman olganda, ekspressiv sintaktik konstruksiyalar chegaradan va me'yordan oshadigan "standart" bo'lgan konstruksiyalardir [3].

"Standartlik-antistandartlik" – "ekspressivlik-antiekspressivlik" muayyan darajada har qanday nutqqa xosligi, biroq aynan gazeta publitsistikasida qo'llaniladigan keng leksik diapazon, til vositalarini tanlash OAV vazifalaridan kelib chiqishi va uslubiy prinsipga bo'ysunishi aniqlangan [4, 135].

Matnga ta'sir o'tkazishda stereotiplar ya'ni klishe, shtamplar va aksiologik leksikaning roli muhim. Ommaviy auditoriyada mulohazalar, fikrlash va nutqdagi emosionallik o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi, kuchli ta'sir etuvchi maqola matni turli omillar orqali inson ongiga va tafakkuriga ta'sir qilishi mumkin. Shu jihatdan antistandartlik va antiekspressivlik bir-biri bilan chambarchas bog'langan-ki, ularni bir-biridan ayro tassavur qilib bo'lmaydi. Agar o'quvchiga asosiy maqsad faqat ma'lumotni yetkazish bo'lsa, bunda antiekspressivlik ustunlik qiladi. Jurnalist muayyan ijtimoiy guruhga ega bo'lgan muammoga o'z nuqtayi nazarini, munosabatini antistandartlik orqali ifoda etishi mumkin. Bu uning tanloviga bog'liq. Ushbu jarayonda antiekspressiv so'zlar antistandartlikning paydo bo'lishida muhim o'rin tutadi. Albatta, bu turdagi iboralarga bo'yoqdor iboralar qo'shilsa, ekspressivlik yuz beradi.

Tadqiqot metodologiyasi. Jurnalistning ijodiy identivligini uning shaxsiy lisoniy didi orqali gazeta matnini yaratishdagi mahoratida ko'rish mumkin. Bunda muallif gazeta matnining ta'sirchanligini oshirish uchun bir paytning o'zida standartlikdan ekspressivlikka, ekspressivlikdan standartlikka taalluqli so'z va iboralardan foydalanishi mumkin. Bu kabi ijobiy effektga erishish yo'lidagi harakatni antistandartlik va antiekspressivlikning o'zaro "almashinuv" yoki "aylanishi"da ko'rish mumkin. Bunday hodisa gazeta matniga mos keladigan konstruktiv tamoyil, deya baholanadi [5].

Tadqiqotda ingliz va o'zbek tillaridagi gazeta maqolalaridagi antistandartlikka oid bo'lgan jumlar tahlil etildi. Ularni gazeta matnning lisoniy tuzilishini va kognitiv-kommunikativ xususiyatlarini ta'riflashda ko'pgina qayd etilgan belgilar orqali ham uslubiy, ham diskursiv xususiyatlar jumlasiga kiritish mumkin. Shuningdek, gazeta matnining ekspressivligini oshirishda uning janr xususiyatlari ham muhim o'rin tutadi. Axboriy janrga xos bo'lgan xabar, reportaj, hisobot, intervyu hamda tahliliy janrga tegishli korrespondensiya, sharh, felyeton kabi yirik axborot uzatish manbalaridagi xususiyatlar kontekstual tahlil, taqqoslash, kontent tahlil kabi usullardan foydalanilgan holda tadqiq etildi.

Tahlil va natijalar. Gazeta matnlarida antistandartlikning paydo bo'lishining sabablari ko'p. Birinchidan, jurnalistlar media bozorida kuchli raqobat sharoitida o'quvchilar e'tiborini jalb qilishga intiladi, bu esa ularni ko'pincha til va uslubning doimgi qonunlaridan voz kechishga majbur qiladi. Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi axborotni iste'mol qilish sur'atlarini tezlashtirdi, bu esa materiallarni taqdim etish shakliga ham ta'sir ko'rsatadi. So'zlashuv tili, turli

qisqartmalar, metafora, mubolag'a, takror singari noyob stilistik trop va figuralardan hamda hayratlanarli sarlavhalardan foydalanish kabi noan'anaviy yondashuvlar e'tiborni jalb qilishi va xabarning tarqalishini tezlashtirishi mumkin.

Gazeta matnida antistandartlik hodisasi quyidagi holatlarda paydo bo'ladi:

– Leksik nomuvofiqlik: matnda o'zlashma so'zlar, jargon, so'zlashuv nutqi, tabulardan foydalanish. Maqola yoki sarlavhalarda jargonlar, efemizmlar, stilistik trop va figuralar, so'zlashuv uslubiga xos bo'lgan so'zlarni qo'llash matnga ham ijobiy, ham salbiy ma'no berishi mumkin. Masalan, tibbiyotga oid metaforalarning ishtiroki: Ingliz tilida: "They're also causing headaches for state and local governments that face multibillion-dollar bills to finance road upkeep and expansions". O'zbek tilida: "Vaholonki, qiz bola oliy ma'lumotli bo'lsa, qanchalik bilim va salohiyat olsa, buni kelgusida farzandlariga ham "yuqtiradi", har tomonlama barkamol avlodni voyaga yetkazish masalasiga mas'uliyat bilan yondashadi" va h.k.

Harbiy sohaga oid metaforalarning ishtiroki: The programmes were beset by "military hysteria", she added" va h.k. O'zbek tilida: "Axborot maydoni haqiqiy "jang" maydoniga aylanib bo'ldi. Negaki, ommaviy kommunikatsiya texnologiyalari orqali axborot kanallari o'tkir va tezkor qurol sifatida tobora kuch olmoqda"; "Aynan ma'naviy-ruhiy tarbiya kerak paytda qalqon, kerak paytda himoya "qurol" vazifasini o'tab kelmoqda". Sarlavhalarda ham shu turdagi metaforalarning ishtiroki matnga ekspressiv ma'no beradi: "Wordle and recipes are the secret sauce of news", "Siklon bombasi" xatarlimi yoki foydali?" va h.k. Muallif voqea-hodisalarni qanchalik yorqin va haqiqiy tasvirlasa, uning ommaga ta'siri shunchalik samarali bo'ladi.

– Sintaktik nomuvofiqlik: grammatik me'yorlarni buzish, nstandart konstruksiyalarni qo'llash. Biror bir asar fragmentidan foydalanish, aralash so'z va iboralarning ishtiroki, grammatik qoidaga muvofiq kelmaydigan o'rin almashishlar va ataylab qo'llanilgan xato jumlar ham matni jozibador qiladi. Misol uchun, "Young Chinese are ditching planes to travel long distances by bus and train. Meet the 'iron butt' travelers"; "Every time we see rows like this play out, Spotify grows faster. As the apocryphal Hollywood agents say to their clients: "Don't read your press, weigh it". O'zbek tilida: "Daraxt, menga yashashni o'rgat..."; "Dunyoga ilinj, havas, umid bilan qaragan, qalbi, fikri, insonni, Vatanni anglashi sog'lom bolalarning, ularning ota-onalarining ko'nglidan kechayotgan, lekin tiliga ko'chmayotgan sezimlarni, hissiyotlarni so'zsiz tushunish, ularga hayotdan rozi bo'lib yashashlari uchun keng imkoniyatlar yaratib berish, dardmandlarga darmon bo'lish uchun inson, avvalo, katta qalb egasi, nomi bosh harflar bilan yoziladigan Inson bo'lishi kerak!" va h.k. Mazkur qarashlar asosida yaratilgan matni o'qigan gazetxon ongida maqolada tasvirlangan voqea-hodisani o'z ko'zi bilan ko'rgandek taassurot paydo bo'ladi.

– Strukturaviy nomuvofiqlik: matndagi uslubiy va pragmatik xususiyatlarni saqlab qolgan holda tasvirlar, izohlar, sarlavhalarni noodatiy tarzda yaratish. Sarlavhalarning noodatiy tuzilishi va ekspressiv ma'no ifodasi, ayniqsa, ingliz tilidagi gazetalarda ko'p uchraydi: "Trucks Deliver Surge of Goods, Tearing Up Neighborhoods"; "Walden" Review: My Sister! My Twin! My Astronaut!". O'zbek tilida: "Dabdaba va dahmaza – bizni kemiruvchi illatlar"; "O'zingiz o'tirgan daraxt shoxini arralamang!"; "Bunchalar buyuksan vafo shevasi" va h.k. Ingliz va o'zbek gazetalaridagi sarlavhalarni yaratishdagi bu kabi yondashuv gazetxonni matnga qiziqtiradi va butun maqolani o'qishga undaydi.

– Janrlardagi nomuvofiqlik: matnga turli ma'lumotlarni kiritish orqali shov-shuvli xabarlar, istehzoli maqolalarni tayyorlash. Bunda noan'anaviy sarlavhalar

yangiliklar oqimida ajralib turishning yana bir usuli bo'lib, ular paradoks, istehzo yoki hatto bema'ni so'zlar yordamida vujudga kelishi mumkin. "ECB hawks bide time as 'last dove standing' policy wobbles amid high inflation"; "...all the news that's fit to print."; "Champion of 'unbossed culture' reshapes Swiss drugmaker..."; "The adage that 'there's no such thing as bad publicity' holds true for Spotify, writes Will Page"; "It sits distinctly uneasily with the promises at a triumphalist Conservative party conference just four months ago of a "high-wage, high-productivity" economy" va h.k. Umuman olganda, antistandartlik zamonaviy gazeta matnlarida ko'p uchraydi. Jarayon haqidagi munozaralarimizni dunyoning yetakchi va mashhur nashrlarida, ayniqsa kolumnist va sharhlovchilarning sahifalarida kuzatishimiz mumkin.

O'zbek tilida chop etiladigan "Jamiyat" ijtimoiy-siyosiy gazetasidan misol keltiramiz: "Insoniylikning "propiskasi" bo'lmaydi, mehr-oqibat joy tanlamaydi. Shu bilan birga nodonlik, jaholat ham... Faqat ojiz, xudbin, kaltafahm insonlarga o'z tug'ilgan joyi, zotu zuryodi bilan faxrlanadi, boshqalarni yerga urib, o'zini osmon chog'laydi. Bunday kimsalar qancha ko'paysa, millat shuncha maydalashadi, boshqalarning qo'lida o'yinchoq bo'ladi". Bu gapda antistandartlik ifodasi muallifning his-tuyg'ularida namoyon bo'ladi. Jurnalistning yondashuvini ta'kidlovchi va emosional-ekspressivlikni ifodalovchi antistandart so'zlar orqali bilish mumkin. Xuddi shu gazetadan yana bir misol: "Talabalik paytimizda yotoqxonada "SurQash", "SamBux", "FAN" singari guruhlariga bo'linib, bir-biriga tish qayraydiganlarni ko'p uchratganmiz. Afsus bu illatlar hamon yo'qolmayapti. Ijtimoiy tarmoqlarda "quruq", "harip", "indeyes" singari haqoratimiz so'zlar bilan bir-biriga tosh otayotganlar ham aslida bir-biri bilan qirpichoq bo'lishyapti". Misollarda piching, kinoya va istehzo kabi stilistik trop va figuralardan foydalanish natijasida muallifning haddan ortiq his-hayajonga berilganligini kuzatish mumkin.

Masalan, sarlavhalar, maqolalar, ayrim fragmentlar matni obro'sini oshirishi mumkin, lekin ko'pgina antistandart jummalarning ishlatilishi tanqidga ham sabab bo'la oladi. Misol uchun, "Hurriyat" gazetasidan olingan parchani tahlilga

tortamiz: "Qush uyasida ko'rganini qiladi", degan gap bor xalqimizda. Yana shu narsa ham aniqki, qush uyasida eshitganini aytadi. Qarg'a bolasining o'z inida eshitib qulog'iga ilgani va tiliga tirkak qilgani "g'aqq'aq"dir, u boshqa, masalan, bulbul inining doimiy xushohang sasi bo'lmish "chahchah"ni hech bir zamon tilida tirlitira olmaydi. Qarg'aning "chahchah" aylashi uchun u o'z inida ko'z ochgan damdanoq shu sas uning qulog'ida ipakdek eshilmog'i zarur... Nainki qush, odam bolasi ham shunday...". "G'aqq'aq" va "chahchah" so'zlari onomotapiya, tiliga tirkak – metafora, tilida tirlitira olmaydi – bo'rttirish, ipakdek eshilmog'i zarur – o'xshatish kabi stilistik vositalarga misol bo'la oladi. "O'zini donishmand sanaydigan ayrim "tili buzuqlar" o'zbek imloviy lug'atini alohida "qora" sahifalar bilan boyitishga ham ulgurib bo'lishdi. Eng dahshatli esa bu toifalarning aksariyatini "donishmandlikka, faylasuflikka" davosi borligidir.". Ushbu misolda ishlatilgan ayrim antistandart so'zlar matnning obro'sini tushirishi mumkin.

Xulosa va takliflar. Shunday qilib, gazeta matnlarida antistandartlik ko'p qirrali va qarama-qarshi hodisadir. Bir tomondan, bu maqolani jonlantirishga yordam beradi, diqqatni tortadi va ma'lumotni kengroq auditoriya uchun yanada qulayroq qiladi. Boshqa tomondan, nostandart ifoda vositalarini qo'llash faktlarning buzib ko'rsatilishiga va o'quvchilarning ishonchini yo'qotishiga sababchi bo'ladi.

Shuni alohida ta'kidlash o'rinliki, antistandartlik matnning jozibadorligini oshirishi barobarida u o'zi bilan bir qator xavflarni ham olib keladi va har doim ham ijobiy qabul qilinmaydi. Bu dalillarning buzilishini, manbalarga nisbatan ishonchning kamayishini, axborot sifatining pasayishini keltirib chiqaradi. Misol uchun, antistandartlik orqali manipulyasiya tahdidi: mubolag'a, norasmiy til yoki feyklardan va dezinformatsiyalardan foydalanish o'quvchini chalg'itishi mumkin. Manbaga ishonchning pasayishi esa gazetaning lisoniy va uslubiy kanonlarini tez-tez buzilishiga, gazetxonning ma'lumotlarni unchalik jiddiy qabul qilmasligiga olib keladi. Nostandart jumlar maqolalarning asosiy mazmunidan chalg'itishi, yoki uning shaklini buzishi mumkin.

ADABIYOTLAR

1. Мўминов Ф.А. Журналистика ижтимоий институт сифатида. – Т.: Университет, 1998. – Б. 8.
2. Худойкулов М. Журналистика ва публицистика. – Т.: Тафаккур, 2011. – Б. 19.
3. Будниченко Л.А. Экспрессивная пунктуация в публицистическом тексте: автореф. дисс. ... док. филол. наук. – Санкт-Петербург, 2004. – 43 с.
4. Баранов А.Н. Политическая метафорика публицистического текста: возможности лингвистического мониторинга // Язык средств массовой информации. – М.: Изд-во МГУ, 2003. – С. 134-140.
5. Usmonova Sh.A. Antistandard and antiexpressive formula in mediatext: discursive analysis // International Scientific Forum on language, literature, translation, literary criticism: international scientific-practical conference on modern approaches and perspectives. Buxoro davlat universiteti. – B. 231-235. Web: <https://iejrd.com/>.
6. Usmonova Sh.A. The Functional-Stylistic Status of Mediatext // International Journal of Progressive Sciences and Technologies (IJPSAT), 2019. ISSN 32509-0119. 2019. No 2. Volume 16. – P. 138-140.
7. Usmonova Sh.A. Mediadiskursda ekspressivlik tendensiyasi // «Word Art – So'z san'ati» ilmiy jurnali, 2021. – № 3. – B. 247-254.
8. The New York Times. 27.01.2022.
9. The USA Today. 12.07.2024.
10. The Washington Post. 05.09.2023.

UO‘K: 82-12:26-587

Nodirxon XASANOV,
O‘zbekiston Milliy universiteti professori, f.f.d
E-mail: nadirhanhasan@gmail.com

O‘zMU dotsenti, f.f.d J.Jo‘rayev taqrizi asosida

AHMAD YASSAVIYNING ANADO‘LUDAGI IZDOSHI –AZIZ MAHMUD HUDOIY

Annotsatsiya

Tarixidan ma‘lumki, tariqat pirlarining ta‘limoti orasida o‘xshashlik va izdoshlikni ko‘rish mumkin. Mutasavviflar o‘z qarashlarini ifodalashda salaf ustozlarning g‘oyalari ham tayanadilar. Usmonli mutasavviflaridan Aziz Mahmud Hudoiy badiiy ijodda asosan Ahmad Yassaviy yo‘lini tanlagan. Uning qarashlari bilan o‘sha davr usmonlida yashab ijod etgan turkistonlik Ahmad Mahmud Haziniyning fikrlarini qiyoslash natijasida mazkur xulosaga kelindi. Maqolada mazkur ikki mutasavvifning tafakkur dunyosidagi yaqin o‘xshashliklar tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: Ahmad Yassaviy, tasavvuf, yassaviylik, Aziz Mahmud Hudoiy, Haziniy.

FOLLOWER OF AHMAD YASAWI IN ANATOLIA - AZIZ MAHMUD HUDAI

Annotation

It is known from history that the teachings of the founders of the order are close to each other, parallel and consistent. They rely on the insights of the mystics before them to introduce their views. Among the Ottoman mystics Aziz Mahmud Khudai, mainly chose the path of Ahmed Yassavi in his artistic creation. This conclusion was reached as a result of mutual comparison between his views and the Sufi thoughts of Ahmad Mahmud Hazini from Turkestan, who lived in the Ottoman Empire of that time. The article analyzes the close similarity in the worldview of these two mystics.

Key words: Ahmad Yassawi, sufism, yassavism, Aziz Mahmud Hudai, Hazini.

ПОСЛЕДОВАТЕЛЬ АХМАДА ЯСАВИ В АНАТОЛИИ - АЗИЗ МАХМУД ХУДАЙ

Аннотация

Из истории известно, что учение основателей ордена близки друг другу, параллельны и последовательны. Они полагаются на прозрения предшествующих им мистиков, чтобы представить свои взгляды. Среди османских мистиков Азиз Махмуд Худай преимущественно выбрал в своем художественном творчестве путь Ахмеда Яссави. К такому выводу пришли в результате взаимного сравнения его взглядов с суфийскими мыслями Ахмеда Махмуда Хазини из Туркестана, жившего в то время в Османской империи. В статье анализируется близкое сходство в мировоззрении этих двух мистиков.

Ключевые слова: Ахмед Яссави, суфизм, яссавизм, Азиз Махмуд Худай, Хазиний.

Kirish: Tarixdan ayonki, o‘tmishda Turkiston mintaqasidan ko‘plab ziyoli, olim, adib va mutasavviflarning Rum diyoriga ko‘chib borishi natijasida Onado‘lidagi ilmiy, ma‘naviy, madaniy va adabiy hayotda sezilarli o‘zgarishlar ro‘y berdi [8;2]. Chunonchi, yassaviylik, naqshbandiylik, kubraviylik, bayramiya, mavlaviya, xilvatiya va bektoshiya kabi ildizi Turkistonga bog‘liq bo‘lgan bir qator tariqatlar faoliyati jonlandi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. Ilmiy-tarixiy manbalarda qayd qilinishicha, XVI asrga kelib Movarounnahrda ham, Onado‘lida ham ma‘naviy, fikriy hayot yanada yuksalgan edi. Mashhur olim, tarixchi, adib va mutasavviflar kamol topgan bu davrda takya, zoviya, jome‘ va madrasalarda ilmu ma‘rifatga e‘tibor katta edi. Bu davrda sulton ul-orifin Ahmad Yassaviyning ta‘limoti va hikmatnavislik an‘anasi hamda Alisher Navoiy she‘riyatining Onado‘lidagi tasavvuf va adabiyot muhitiga ta‘siri sezilarli darajada namoyon bo‘lgan edi [11]. Yassaviy hikmatlaridan ta‘sirlangan ana shunday mutasavvif shoirlardan biri Aziz Mahmud Hudoiydir.

Tadqiqot metodologiyasi. Hudoiyning asarlari, xususan so‘fiyona xalq adabiyoti yo‘nalishidagi she‘r va ilohiyarlari Ahmad Yassaviyga munosabatiga doir fikr yuritishga imkon beradi. U zamondoshlaridan Boqiy, Naf‘iy, Holatiy, Javhariy, Yahyo kabi shoirlardan farqli o‘laroq o‘z she‘rlarini yassaviya maktabi shoirlari uslubida qalamga

olgan. M.N.Malkoch bu borada shunday yozadi: “Hudoiy olimlik bilan bir qatorda yaxshigina shoir ham bo‘lgan. U mumtoz devon adabiyotidan xabardor bo‘lishiga qaramay, she‘riyatda Ahmad Yassaviy va Yunus Emro singari mutasavvif shoirlarning yo‘lidan yurishni tanladi” [6].

Darhaqiqat, Hudoiy she‘rlarining vazni Yassaviy hikmatlariga o‘xshash xalqona, tili sodda, ifodalari nihoyatda yengildir. Hudoiy she‘rlarida ham Yassaviy hikmatlaridagi g‘oya va tushunchalarga alohida ahamiyat berilganligini oson anglash mumkin. Masalan, Yassaviyning bir hikmatida o‘qiymiz:

Eranlari Haq yodidin g‘ofil bo‘lmas,

“Rijolon lo tulhihim” der Xoliqun nos,

Eran yo‘lin tutqan hargiz yo‘lda qolmas,

Ul hazratda sir-asrori maqbul bo‘lur [13].

Eranlar ta‘riflangan she‘rlarida Hudoiy esa bunday deydi:

Tavhid ila o‘lur har darda darmon,

Haqqa tavhid ila ermish eranlar.

Tavhid ila o‘lur har mushkul oson,

Haqqa tavhid ila ermish eranlar [5].

Hudoiy insonlarni to‘g‘rilik va haqiqatga chorlovchi she‘rlarida badiiyat birlamchi unsur sifatida ko‘zga tashlanmasa-da, u ko‘proq Yassaviy, Emro kabi takya-xonaqoh shoirlariga izdoshlik qildi. Zero, u o‘z she‘rlarida o‘zining ruhiy holatini ifodalashdan ko‘ra ko‘proq diniy-

axloqiy qoidalarni o'rgatishga e'tibor berdi. Shu jihatdan didaktik xarakter kasb etgan Hudoiyning O.S.Levend tasavvufiy xalq adabiyotida muvaffaqiyat qozongan shoirlardan hisoblaydi [5].

Hudoiy she'rlarining Yassaviy hikmatlariga o'xshashligi haqida Turkiyada ham ma'lum fikrlar aytilgan. M.X.Bayri Hudoiyning she'riyati Onado'li mutasavviflaridan ko'ra ko'proq O'rta Osiyo darvishlari, ularning peshvosi bo'lgan Yassaviyga bog'liqligini ifodalaydi. Uningcha, Hudoiy she'rlarida Yassaviyning hikmat usulini ko'rmaslik imkonsiz. Go'yo Hudoiy Yassaviy bilan oradagi masofani bir onda ko'tarib, u bilan bir davrda yashagandek. Zero, u ham Yassaviy kabi axloqchi, orif va oshiq tafakkuri bilan qalam tebratgan [2]. N.O'zkan: "Hudoiyning "pand-nasihat tushunchasi va ahli sunnatga bog'liqligi Yassaviyning fikr-qarashlariga yaqin" desa [7], H.K.Yilmaz uning devonida yassaviyona hikmatlarning ko'p o'rin olganligini ta'kidlaydi [9].

Tahlil va natijalar. Hudoiy ijodiyotining Yassaviy bilan bog'liqligi va ta'sirlanish xususida to'xtalganda Hudoiyning "Tariqatnoma" asarini o'sha davrda yashab ijod etgan Haziniyning yassaviylikka bag'ishlangan "Javohir ul-abror" asari bilan qiyoslash maqsadga muvofiqdir. Agar Haziniy bilan bir davrda, ya'ni XVI asrda, ayni mintaqada yashab o'tgan Hudoiyning "Tariqatnoma"si bilan Haziniyning "Javohir ul-abror"idagi tariqat odobiga doir fikr-qarashlar o'zaro izchil qiyoslansa, ular o'rtasida yaqinlik va o'xshashlik inkor etib bo'lmaz haqiqatga aylanadi. Hudoiyning xulq go'zalligi, qalb tasfiyasi, ruh tazkiyasi, shayx va shayxlik maqomi, ma'rifat va ishq qudrati, mukammal taslimiyat, sog'lom va sobit e'tiqod xususidagi fikr-qarashlari uning Yassaviydan ta'sirlanganligini tasdiqlashga qodirdir. Masalan, birgina shayx va murid munosabatlariga doir fikrlarni olib ko'raylik:

1. Haziniy "Javohir ul-abror"da Yassaviyning shunday fikrlarini keltiradi: "Har kimki tavfiqi Rabboniy rafiq o'lub, tahsili ma'rifatulloh va takmili nisbati intiboh ichun istasaki, bir muqtadoyi Rabboniya murid o'lub, mustafid o'la va yavmul jazo hiynul liqoda xijolat chekmaya, inobatu bi'ata bir komili mukammil kerak. Shariatda zohir va tariqatda mohir va haqiqatda mazhari muzohir kerak. Atvori g'aybul g'aybda va asrori lo raybda soliki molik va vosili mutavosil kerak... [4:58 b]"

Hudoiy ham o'z asarida pining salohiyati va tarbiya mahoratiga urg'u berib shunday deydi: "Tariqi Haqqa solik o'lmak istayanlarga ma'lum o'laki,.. bir murshidi komil va muaddibi hoziq lozim o'lmishdir... Muridi mustarshida lozimdur(ki) avvalo mashoyixdin bir qalbi qaror edub ko'ngli do'landigi shayxga bi'at eda. Ahdini bir vaji ila muhkam tuta ki sarroda va darroda shiddatda va rahoda ul ahdni naqz etmayub, bi'atinda sobitqadam o'la" [7]. Ushbu fikrlar o'z-o'zidan Yassaviyning:

Ul maqomni bildurgali rahbar kerak,
Tariqatning peshasida safdar kerak.
Ushbu yo'lni zabt aylagan sarvar kerak,
Necha murshid uchmox mulkin tayron qilur [13].
Andin so'ngra bir er kerak irodatliq,
Bo'lmish bo'lsa ul piridin ijozatliq,
Shariatga muvofiq rost karomatliq,
O'shal erning etagini tutmoq kerak [13] - kabi hikmatlarini eslatadi.

2. Tasavvufda vahdati pir degan tushuncha bor. Bu - solikning faqatgina bir shayxga bog'lanishi va ilohiy fayzni faqat undan kutishi demakdir. Yassaviyning yaqin xalifalaridan So'fi Muhammad Donishmand o'zining "Mir'ot ul-qulub" asarida shunday yozadi: "Sulton ul-orifin Xoja Ahmad Yassaviydan shunday eshitdim: "Murid bir shayxga intisob etgandan so'ng yana boshqa bir shayxga irodat qila olmaydi. Agar bu shayx haqiqiy murshid bo'lmasa, muridini

murodiga yetkazaolmasa, boshqa murshidga borib, xizmat qilsa, ul murshiddan murodi hosil bo'lsa ravo erur. Ammo (shunda ham avvalgi) pirdan ijozat olmoq kerak" [10].

Hudoiyning fikricha ham solik qalbini faqatgina bir shayxga bog'laydi. Toki butun olam shayx bilan to'lib-toshsa ham ilohiy fayz faqatgina o'zi tanlagan va ko'ngil bog'lagan shayxdan keladi, degan darajaga yetishi kerak. Chunki murid qalbidagi boshqa shayxga ham o'rin bersa uning botin yuzi vahdat maqomiga ochilmaydi [7]. Haziniy esa bu xususda nasrda: "Vahdati pir tahsil o'linmayinjah vahdati Xobir takmil o'lmaz... Va shayx mushorakati karomotu darajot bobinda shirku nifoqdur va shirku nifoqdan ijtinob lozimdurki vahdati Haqqa erisha. Va huzuri pirda zikri ma'da va movaro mahali huzur balki huzuri pirdin dur o'lur", desa nazmda:

Vahdati Haq gar dilarsang vahdati piring dila,
Gar muvahhidlik kerak vahdatda tadbiring dila...

Vahdati piri tariqung bul ajoyib silsila,

Muftiyi halloldan holinda tasvirung dila [4], -

deydi. Demak, shayxning birligi Haqning birligiga olib boradi.

3. Hudoiy solikning pirga sog'lom e'tiqod va mukammal taslimiyat bilan ko'ngil bog'lashi, shayx xizmatida hatto molu jonini ham ayamaligi lozimligini ta'kidlaydi. Bu borada esa Ahmad Yassaviyning qo'yidagi hikmatlari diqqatga sazovor:

Jondin kechmay, bosh o'ynamay yo'lg'a solmas,
E'tiqoding tom bo'lmasa, qo'lung olmas,
Toliblarda gina, havo, kudurat bo'lmas,
Kechsa bo'lmas pir xizmatin qilmag'uncha [13].

Haziniyga ko'ra esa shayxga mutlaq tarzda taslim bo'lish, uning so'z va harakatlariga rioya qilish lozim... Zero, ustozning roziligi Haqning roziligidir [4].

4. Ma'lumki, sir mavzusi tasavvufdagi muhim masalalardandir. Hudoiyning yozishicha, darvish o'zining sirlarini va shayxining sir-asrorini boshqalarga oshkor qilmasligi, shayxidan esa o'z sirini yashirmasligi kerak. Zero, bandasining sirini saqlay olmagan yaratuvchining sirini muhofaza etolmaydi [7]. "Javohir ul-abror" da esa Haziniy bunga doir shunday yozadi: "Murshidning sirri nihonlarina rozdor o'lmoq kerak va ifshosindan soqinmoq kerakki, ifsho us-sir kufur qo'rulik mazmumdur...

Yo'q durur bu firqada ro'yu riyo,
Sirlarinung mahrami yo'q juz Xudo... [10]

Yassaviy hikmatlarida sir sharobini ichgan oshiq sirni parda bilan bukub yopadi, uni tanqid qilganlarning qo'lini o'padi, ostonasin yostanib izin o'padi, unday banda fayzu futuh oladi, deydi [13]. Yana Yassaviy fikricha sir tahorati tufayli solikning botinidan riyo, nafs xohishlari, xudbinlik, mansabparastlik, dunyoparastlik, shuhratparastlik illatlari yuviladi, solikning ko'ngul va botin saroyiga ilohiy nur kiradi [10].

Ma'lumki, tush masalasi solikning ko'ngil tarbiyasida muhim o'rin tutadi. Chunki tush va dil bir-biriga bog'liq xususlardir. Shu bois Hudoiy o'z asarida: "Murid ko'rgan tushidan biror narsani yashirmaydi, boshqa bir narsani qo'shmasdan omonatni aynan sohibiga yetkazadi. Agar (shayx uning tushini) ta'bir qilsa, eshitib turadi, agar ta'bir qilmasa, ta'birlashi uchun shayxini majburlamaydi" deb yozadi [7].

"Javohir ul-abror"da esa tushning ta'biri to'g'risida quyidagicha fikrlar bor: "Ta'bir o'lan ro'yo agar xayrdur niyozmandlik, va agar sharr ta'bir o'lindi taqdir demak ila raf' o'lur va xayrlara do'nar bi fazlihi taolo. Va agar niyozmandlik va taqdir bobinda ta'xir va ihmol qarshulasa taraqqiydan qalqub tanazzul chekmasina dalildur" [4].

Demak, Hudoiy solikning ma'naviy-ruhiy olamida kechayotgan holatlardan shayxini ogoh etish uchun tushini ustozidan yashirmay ta'birini bilishi lozim desa, Haziniy go'yo yuqoridagish fikrni to'ldirib tushga munosabatda solikka yo'l ko'rsatadi.

6. Tariqat odobi bo'yicha solik kamolotga erishishi uchun shayx haqida o'rinsiz shak-shubhalarga bormasligi kerak. Bu haqda Haziniy Yassaviy tilidan yozadi: "Shayxul mashoyix (Yassaviy) aytur: "Murid shayxina shakk u shubha ketursa anoniyatu menlik alomatidir junub o'lur... Ey darvesh, agar bag'rungda xavfi ilohiy vor esa ko'zung giryon va bag'rung biryon kerak, ko'nglungda shakku shubha na istar... (Solik) murshidung haqiqatinda shubha vu taraddud keturmaz va inkor majlisinda turmaz" [4]. Ulug' pining mazkur fikrini izohlab Haziniy nazmda yozadi:

Shayxdur chun hazrati Haq mazhari,
Shakku inkoru jafolardan bari.
Avliyoullohin sanjidasi,
Soliki siddiqi xavfun diydasi.
Shayx haqqinda na so'yarsam ravo,
Shayxung ahvolina shohid Xudo [4].
Shayxlar haqqinda yo'qdur ishtiboh,
Ishtibohi avliyodan din taboh [4].
Shubha vu inkor qilganlar xojil,
Munkiri arbobi dildur munfoil [4].

Hudoiy ham "Tariqatnoma"sida Yassaviy va Haziniy fikrlariga hamohang tarzda: "Darvish shayxi haqida o'rinsiz shubhalarga berilishdan saqlanishi lozim. Shunda u Alloh yo'lini biluvchi va Allohga bandalikni o'rgatuvchilarning e'tiqodiga erishadi" deydi [7]. Yassaviyning fikricha esa, murid qalbini shaku shubha emas, balki xavfi ilohiy egallab, bag'ri ishq bilan yonib-kuyishi lozim.

7. Ma'lumki, tasavvuf an'anasining dunyo xalqlari orasida salmoqli mavqeni egallab turganligining bosh sabablaridan biri unda odob-axloq masalalarining keng talqin etilganligidir. Yassaviy, Hudoiy, Haziniy kabi mutasavviflarning asarlarida ham odob mavzusiga alohida o'rin berilgan. Yassaviyning, "Tariqatning yo'li kulli adabdur"

so'ziyoq Yassaviyning tariqat bilan adabni bir-biridan mutlaqo ajratmaganligini tasdiqlaydi. Hudoiy esa o'z asarini "Parvardigorim meni tarbiyalagani uchun adabim na go'zaldir" hadisi bilan boshlaydi. Ushbu hadisga mos ravishda Yassaviy adabning mohiyatini yoritadi: "Tariqatda turluk adab bilmak kerak"[13]. Uningcha, solik - shariat, tariqat, haqiqat bosqichlarini oshib o'tmay, tom ma'noda ma'rifat odobiga erisholmaydi. Hudoiy ham o'z asarining bir qismini tariqat ahlining odoblari bayoniga bag'ishlaydi, suluk ahli zohiriyu botinini pok tutib, nafsniy shaytoniy orzu havaslarga qarshi kurashib, botinlarini chirkinliklardan poklashi, axloq go'zalligiga erishishi, yomon illatlardan qochishi, husni odobga erishib, futuvvat sohibi bo'lmog'i kerakligini aytadi.

Haziniy nafsni tarbiyalashda Yassaviydan meros qolgan zikri arraning ahamiyatini ta'kidlaydi: "Arra zikri shunday bir nafs kurashiki..., u nafs butini sindiradi va Haqning mushohadasiga imkon beradi" [4]... Allohning rahmat va vuslat qopusi ochiq, unga faqat adab va hurmat ila kiriladi". "Adab nuri ilohiydan go'zal toj, Bu toj ila topur muhtoj me'roj. Uruji avji Haq bildi muaddab, muaddab hazrati Haqda muqarrab. Uruji avji vasli Haq adabdur, Adabsiz vuslatga ermak ajabdur. Tariqatda aizza qo'di adab, adab miftohi bobulloh daryob [4].

Xulosa va takliflar. Demak, Yassaviy dunyoqarashi asosida "Tariqatnoma" va "Javohir ul-abror" asarlaridagi ikki tariqat - jalvatiylik va yassaviylik odobiga doir mushtarak fikr-qarashlarni qiyosiy o'rganish, ularning yagona manbadan oziqlanganligini yana bir karra ochiq-oydin ko'rsatmoqda. Hudoiyning tasavvufiy qarashlari, xususan, "Tariqatnoma" risolasidagi fikrlari Yassaviy fikr-qarashlariga hamohang va o'xshash. Bu esa Markaziy Osiyo va Anado'lu turklarining din, e'tiqod va tafakkur tarzining bir-biriga juda yaqin va mushtarak bo'lganligini dalillaydi.

ADABIYOTLAR

1. Barkan Ö.L. Kolonizator Türk dervişleri. İstanbul (senesiz);
2. Bayri, M.H., Halk şairleri hakkında küçük notlar, İstanbul, 1937;
3. Hasan, Nadirhan. Aziz Mahmud Hüdâyi'nin Tarikatnâme ve Hazîni'nin Cevâhiru'l-Ebrâr isimli Eserlerinde Tarikat Âdâbı. Aziz Mahmud Hüdâyi Uluslararası Sempozyumu bildirileri, I-II, İstanbul 2005, s.283-289;
4. Haziniy. Javohir ul-abror min amvoj il-bihor, İstanbul universiteti kutubxonasi turkiy qo'lyozmalar bo'limi, № 3893;
5. Levend, A.S., Edebiyat tarihi dersleri, İstanbul, 1939;
6. Malkoç, M.N., Aziz Mahmud Hüdâyi, Somuncu Baba, Yıl: 23 sy: 197, 2017;
7. Özkan, N., Aziz Mahmud Hüdâyi, Arapça ve Türkçe Tarikatname, Kayseri, 1998;
8. Öztürk, Y.N. Yesevilik // Yesevilik bilgisi. Haz. C.Kurnaz, M.Tatçı. Ankara, 2000;
9. Yılmaz, H.K., Aziz Mahmud Hüdâyi: hayati, eserleri, tarikati. İstanbul, 1999;
10. Донишманд, Сўфи Муҳаммад. Миръот ул-қулуб//Хожа Аҳмад Яссавий. Девони ҳикмат. Нашр: Н.Ҳасан. Тошкент: "Мовароуннахр", 2004;
11. Ҳасан Н. Яссавийликка доир манбалар ва "Девони ҳикмат". Тошкент: "Академнашр", 2012;
12. Четиндоғ, Ю. Алишер Навоий ва усмонли шеърляти. Тарж.: Н.Ҳасан, Р.Рўзмонова. Тошкент: "Muharrir", 2011;
13. Яссавий, Хожа Аҳмад. "Умринг елдек ўтаро", Нашрга тайёрловчилар: И.Ҳақкул, Н.Ҳасан. Тошкент: "Qamar media" 2024;

UDK:811.11

Baxora ERGASHOVA,
O‘zbekiston davlat jahon tillari universiteti mustaqil tadqiqotchisi
E-mail:ergashova.baxoram@gmail.com

O‘zDJTU Tarjimonlik fakulteti dekani, f.f.d., dotsent U.Yo‘ldoshev taqrizi asosida

O‘ZBEK FOLKLORSHUNOSLIGINING TARIXI VA TARAQQIYOTI

Annotsatsiya

Mazkur maqolada O‘zbek folklorshunosligining shakllanish tarixi, ilmiy yo‘nalishlari va zamonaviy yutuqlari tahlil qilinadi. O‘zbek xalq og‘zaki ijodi namunalarini o‘rganish orqali folklorshunoslikning o‘tgan davrlardagi ilmiy asoslari va zamonaviy ilmiy tadqiqotlar o‘rtasidagi uzviy bog‘liqlik ham ushbu maqolada aks etiriladi. Shuningdek, bugungi kunda texnologik imkoniyatlar va ilmiy metodologiyalarning rivojlanishi xalq og‘zaki ijodini tahlil qilishda qanday rol o‘ynayotgani ko‘rsatib berayotgali, o‘tgan davr folklorshunoslari va ularning mehnati natijalari zamonaviy folklorshunoslik tadqiqotlarida qanday aks etgani hamda bugungi kun talablariga mos yangi yondashuvlar imkoniyatlari haqida fikr yuritiladi. Ushbu maqola O‘zbek folklorining o‘ziga xosligini saqlab qolish va uni xalqaro miqyosda targ‘ib qilish yo‘lida muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qilishi nazarda tutilgan.

Kalit so‘zlar: folklorshunoslik, o‘zbek xalq og‘zaki ijodi, zamonaviy folklorshunoslik, an‘analar va zamonaviylik, madaniy meros.

HARMONY OF THE PAST AND PRESENT IN UZBEK FOLKLORE STUDIES

Annotation

This article analyses the history of the development of Uzbek folkloristics, its scientific directions, and modern achievements. By studying examples of Uzbek oral folk art, the article highlights the intrinsic connection between the scientific foundations of past folkloristics and contemporary research. Additionally, the role of technological advancements and the evolution of scientific methodologies in analysing oral folk creativity today is examined. The work also discusses how the contributions of past folklorists are reflected in modern studies and explores the possibilities of new approaches that meet contemporary demands. This article aims to provide a significant theoretical foundation for preserving the uniqueness of Uzbek folklore and promoting it on an international scale.

Key words: folkloristics, Uzbek oral folk art, modern folkloristics, traditions and modernity, cultural heritage.

ГАРМОНИЯ ПРОШЛОГО И НАСТОЯЩЕГО В УЗБЕКСКОМ ФOLKLOROVEDENII

Аннотация

В данной статье рассматриваются история становления узбекской фольклористики, её научные направления и современные достижения. Через изучение примеров узбекского устного народного творчества освещается неразрывная связь между научными основами прошлой фольклористики и современными исследованиями. Также в статье показана роль технологических достижений и развития научной методологии в анализе устного народного творчества в наши дни. Обсуждаются вклад фольклористов прошлых лет, их влияние на современные исследования, а также возможности новых подходов, соответствующих требованиям современности. Цель статьи - предоставить значимую теоретическую основу для сохранения уникальности узбекского фольклора и его продвижения на международной арене.

Ключевые слова: фольклористика, узбекское устное народное творчество, современная фольклористика, традиции и современность, культурное наследие.

Kirish. O‘zbek folklorshunosligi – bu o‘zbek xalqning og‘zaki ijodiy merosini, ya‘ni ertaklar, dostonlar, maqollar, qo‘shiq, latifalar va boshqa xalq ijodi turlarini ilmiy o‘rganish bilan shug‘ullanuvchi fan sohasi hisoblanadi. Ushbu soha xalqning tarixi, madaniyati, ma‘naviyati va dunyoqarashini aks ettiruvchi asarlarni tahlil qilish, ularni to‘plash, tizimlashtirish va ilmiy asosda tadqiq qilishni o‘z ichiga oladi. Ushbu san‘at turi ma‘lum bir qonun-qoidalarga asoslanmagan bo‘lib, u og‘izdan-og‘izga o‘tib borгани sayin o‘zining asl haqiqatidan biroz yiroqlashadi, ya‘ni kimdir unga yangi qismlarni qo‘shib, mazmunni yanada kengaytirib ko‘rsatsa, qaysidir zamonning shaxslari uning hajmini ham, ma‘nosini ham tor holatda keltirib o‘tadilar. Og‘zaki nutqning bir bo‘lagi hisoblangani uchun ham beqaror va o‘zgaruvchidir. Ilg‘or g‘oyaviylik folklor xalqchilligining negizi sanaladi. "Bir mintaq, mamlakat yoki etnik guruhning xalq an‘analari majmuasi bo‘lib, bu majmua ularning madaniy ifodasi bo‘lgan turli ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi, ya‘ni urf-

odatlar, afsonalar, e‘tiqodlar va diniy yoki sehrli amaliyotlar, hikoyalar, maqollar va og‘zaki an‘analar orqali avloddan-avlodga o‘tib kelgan barcha narsalarni o‘z ichiga oladi: xalq tomoshalari, xalq bayramlari; keng ma‘noda, bir vaziyatning, joyning yoki muhitning o‘ziga xos, rang-barang ko‘rinishi (shuningdek, salbiy ma‘noda, ortiqcha rang-baranglik va xos xarakterlarga nisbatan). XIX asr oxiri va XX asr boshlarida o‘zbek xalq og‘zaki ijodiyoti uchun "el adabiyoti", "xalq adabiyoti", "og‘zaki adabiyot", "xalq og‘zaki ijodi" kabi atamalar ishlatilgan. Bu atamalar xalqning og‘zaki ijod namunalarini ifodalash uchun foydalanilgan bo‘lsa-da, ular ilmiy jihatdan tizimli va rasmiy xarakterga ega emas edi. 1930-yillarda o‘zbek folklorini ilmiy asosda o‘rganish ehtiyoji kuchaygani sababli, ushbu soha uchun yagona atama zarurati paydo bo‘ldi. Hodi Zarif (1905–1938) O‘zbekistonning mashhur folklorshunoslaridan biri bo‘lib, o‘z faoliyati davomida xalq og‘zaki ijodini tizimli ravishda o‘rganishga katta e‘tibor qaratdi. U xalq og‘zaki ijodini to‘plash va ilmiy

tahlil qilishda birinchilardan bo'lib xalqaro ilmiy tamoyillarga tayanib ish olib bordi. Aynan uning ijodi va ilmiy ishlari tufayli "O'zbek folklori" atamasi shakllandi va ilmiy terminologiyada mustahkam o'rin egalladi [1]. O'zbek folklori namunalari orasida dostonlar o'zining qahramonlik ruhi va ijtimoiy hayotini aks ettiruvchi eng muhim janrlardan biridir. Ushbu maqola yillar davomida o'zbek xalqi orasida shakllangan o'zbek folklorshunosligining yorqin tarixi, shu bilan birgalikda ushbu yo'nalishda amalga oshirilayotgan ilmiy ishlar tahlilini o'zida yoritib beradi.

Mavzuga oid adabiyotlarning tahlili. O'zbek folklorshunosligini 1930-yillarda folklorshunoslar tomonidan yozib olinib, ilmiy jihatdan tahlil qilingan "Alpomish", "Kuntug'mish" va "Go'ro'g'li" kabi mashhur dostonlarsiz tasavvur qila olmaymiz. Misol uchun, "Alpomish" dostonida o'zbek xalqining jasorat va sadoqat kabi qadriyatlari, "Kuntug'mish"da sevgi va oilaviy qadriyatlar tasvirlangan bo'lsa "Go'ro'g'li" turkum dostonlarida qahramonlik va milliy madaniyatning o'ziga xos xususiyatlari ochib berilgan. Qo'shimcha ma'lumot sifatida "Go'ro'g'li" dostonlarining bu xil turkumlikdan iborat ekanligi dunyo epik merosida noyob hodisa sifatida baholanadi va o'zbek xalqining poetik iqtidori, yaratuvchanlik quvvatining naqadar kuchli ekanligidan dalolat beradi. [2]. Folklorshunoslikning etaklar qismi esa xalq og'zaki ijodining eng qadimiy va keng tarqalgan janrlaridan biridir. Bu janr orqali xalqning orzu-umidlari va axloqiy qarashlari tasvirlangan. "Tilla bola", "Zumrad va Qimmat", "Boy va kambag'al" kabi mashhur etaklar xalqning donoligini va ma'naviyatini yoritib berishda bugungi kunda ham ahamiyatli. O'zbek folkloridan mustahkam o'rin egallagan qo'shiq va laparlar xalqning turmushi va marosimlari bilan uzviy bog'liqdir. Yigit-qizlarning sevgi qo'shiqlari, mehnat jarayonida aytiladigan qo'shiqlar va to'y lapar-yallalari o'zbek xalq hayotining muhim qismini tashkil etadi. Bularga yorqin misollar sifatida "Ona allasi", "O'yijon", "Oftob chiqdi olamga" kabi o'zbek milliy folklor qo'shiqlarini keltirsak bo'ladi [3].

Tahlil va natijalar. Folklor asarlari so'z san'ati sifatida yozma adabiyot namunalari va san'atning boshqa turlaridan o'ziga xos xususiyatlari bilan ajralib turadi. Folklorshunoslikka turli davrlarda va turli mamlakatlarda etnografiya, adabiyotshunoslik, musiqashunoslik, antropologiya va sotsiologiyaning bir qismi sifatida qaralib kelingan. Keyinchalik xalq san'atini (xalq og'zaki ijodi, musiqa folklori, raqsi, teatri, sirki kabi) o'rganuvchi mustaqil va maxsus fan sifatida rivojlanadi. Filologiya va san'atshunoslik fanlari bilan uzviy bog'liqdir. Folklorshunoslikning asoslari qadimgi dunyo estetik tafakkuriga borib taqaladi. Qadimgi dunyo sayyohlari va tarixchilarining afsona va rivoyatlari, turli urf-odat va marosimlar haqidagi qaydlari, yozuvchi va bastakorlarning folklor to'g'risidagi dastlabki fikrlari folklorshunoslik uchun muhimdir. Ular asosan xalq orasida og'zaki tarzda tarqalgan, lekin vaqt o'tishi bilan yozma shaklga keltirilgan. Bu asarlarning anonimligi ularga o'ziga xos bir xususiyat bag'ishlaydi. Yozma adabiyotda asarlar aniq mualliflar tomonidan yoziladi, ammo folklor asarlari ko'pincha an'anaviy ravishda xalq orasida yaratilgan va avloddan-avlodga o'tgan. Misol uchun, "Alpomish" eposi xalq orasida bir nechta variantlarda mavjud bo'lib, uning muallifi noma'lum. Bunday asarlar o'zgaruvchan, doimo yangi talqinlarga ochiq bo'lib, har bir mintaqa yoki davrda turli shakllarda mavjud bo'lishi mumkin. Folklorshunos Omonilla Madayev ta'kidlaganidek: "Anonimlik xalq og'zaki ijodida xalq vakillarining o'z xalqiga xolis, beminnat xizmat qilish namunasi sifatida qadrlanadi"[4]. Folklor asarlari xalqning umumiy bilimini, tajribasini va qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Bu asarlar oddiy va tushunarli tilda bo'lib, ular xalq orasida keng tarqalgan va yodlanishi oson. Masalan, "Maqol

va matallar" xalq donoligini ifodalaydi, ularda ma'naviy qadriyatlar, axloqiy meyorlar yoritiladi. Misol uchun "Yozda miyang qaynasa, qishda qozoning qaynar" maqolida vaqtning bekor o'tkazmaslik, aql bilan ish ko'rish insonga hayot imkonini yaratishi qayd etilgan bo'lib, bu jihat folklor asarlarini xalqning kundalik hayoti bilan chambarchas bog'laydi, ular nafaqat o'rgatadi, balki axloqiy va ma'naviy saboqlarni berishda muhim rol o'ynaydi [5]. Shuningdek, folklor asarlari o'z strukturasi "ochiq" bo'lishi mumkin, ya'ni ular yakunlanmasdan qolishi yoki turli talqinlarga ega bo'lishi mumkin. Yozma adabiyotda esa asar odatda aniq yakunlanadi. Bu ochiq struktura folklor asarlariga o'zgaruvchanlik va moslashuvchanlik beradi, ularning turli zamon va joylarga moslashishini ta'minlaydi. Bundan tashqari, folklor asarlarida ko'pincha stereotiplar, tipik obrazlar va arxetiplardan foydalaniladi. Qahramonlar, yovuz kuchlar, yaxshilar va yomonlar o'rtasidagi qarama-qarshiliklar aniq va oddiy tarzda ko'rsatiladi, bu esa asarlarning xalq uchun tushunarli va esda qoladigan bo'lishini ta'minlaydi. O'zbek xalq folklorshunosligida o'zgacha o'rin egallagan mashhur "Alpomish" dostonidagi epik uslubi va qahramonlik tematikasi o'zbek adabiyotining qimmatli merosi sifatida tarixda o'z o'rnini topgan. Quyidagi misra esa, ayniqsa, qahramonning shijoati, ichki g'ayrati va sevgisi bilan bog'liq ko'plab chuqur ma'nolarni o'zida mujassamlashtiradi:

"Tog'u toshlardan oshib,
Polvonning g'ayrati toshib,
Sevikli yor esga tushib,
Boychiborning chiqqan changi,
Borayotir ulashib.
Ketayotir Boychibor,
Chopishga chopish qo'shib,
Selkin daryoday toshib." [6]

"Alpomish" dostonining badiiy asar sifatidagi kuchi asosan uning o'ziga xos tasviriy vositalari va xilma-xil uslublaridan kelib chiqadi. Masalan, "Selkin daryoday toshib" iborasi Boychibor otining chopish shiddatini juda jonli tarzda tasvirlaydi. Bu yerda daryo va toshish so'zlari qahramonning harakatining kuchi va tezligini ta'kidlaydi. Daryoning seli tasviriy jihatdan tezlik va kuchni ifodalaydi, bu esa Boychiborning harakatini ulug'vor qiladi. Apomish obrazidagi qahramonlik va sevgining ulug'lanishi ushbu dostonning asar sifatidagi eng muhim jihatlaridan biridir. Sevikli yor haqida so'z yuritilishi, Apomishning maqsadlari va kurashining motivi sifatida yoritilishi, xalq qadriyatlarining zamonaviy hayot bilan uyg'unligini ko'rsatadi.

Xulosa va takliflar. Xulosa qilib aytganda, 1925-1928-yillarda G'oz Olim Yunusov, Hodi Zarifov, Abdulla Alaviy kabi milliy qadriyatlarimiz fidoyilari xalq baxshilarini, ertakchi va qo'shiqchilarni aniqlash, ularning repertuaridagi asarlarni yozib olishni tashkil etilishi bilan boshlangan folklorshunoslikning o'rganilishi, Fozil Yo'ldosh o'g'li, Po'ltan shoir, Ergash Jumanbulbul o'g'li, Nurmon Abduvoy o'g'li, Berdi baxshi, Abdulla shoir va boshqa ko'plab baxshilardan xalq dostonlarini yozib olishlari bilan davom etgan. Shu bilan birgalikda bu sharaflilarga Mahmud Zarifiy, Iso Ernazar o'g'li, Fotima (hozirgacha to'la ismi-sharifi aniqlanmagan), Tovfiq Mustafbev, Bahrom Ibrohimov, Muqim Hamzabekov, Nazarqosim Mirzayev, Husayn Karimiy kabi havaskor folklor to'plovchilar ham jalb qilingan [7]. O'zbek folklorshunosligini bugungi kunda o'rganish dolzarbligini, birinchi navbatda, uning milliy madaniyatimizdagi muhim o'rnini anglashdan kelib chiqadi. Folklor – xalqning tarixiy, ma'naviy va estetik xotirasini saqlovchi eng qadimiy va chuqur ildizlarga ega san'at turi bo'lib, u milliy ong va kimlikni shakllantirishda beqiyos rol o'ynaydi. Folklor barcha san'atning boshlanishi, sarchashmasi, shu sababli ham boshqa ko'pgina san'atlar u bilan uyg'unlikka ega, shuning bilan birga hech biriga o'xshamagan o'ziga xosligi bilan alohida ajralib

turuvchi san'at turidir - deb ta'kidlagan edi folklorshunos olim Jabbor Eshonqulov [8]. Folklorning san'at sifatidagi o'ziga xosligi shundaki, u xalqning kollektiv ijodi sifatida yuzaga keladi. Har bir xalqning o'z folklori mavjud bo'lib, u o'ziga xos estetik va didaktik xususiyatlarga ega. Folklor unsurlari qatorida, badiiy va estetik talablarga mos ravishda xalqning o'ziga xos uslubi, til va obrazlar tizimi o'rin tutadi. Misol uchun "Boychechak" nomli o'zbek folklor qo'shiqlaridan birida:

"Boychechakni tutdilar,
Sim yoog'ochga osdilar.
Qilich bilan chopdilar
Baxmal bilan yopdilar." [9]

Turkiy xalqlarda qadim zamonlardan kattalar, keyinchalik bolalar tomonidan kuylab kelingan. Bolalar erta bahorda dala va bog'lardan boychechaklar terib, undan guldastalar yasaganlar, tol navdalaridan chamberlar qilib, boshlariga kiyganlar hamda guldastalar ko'targan holda uymauy yurib, "B." qo'shig'ini aytganlar, uy egalariga gullar ulashganlar[10]. Shu bilan birga, folklor zamonaviy san'atdan farq qiladi, chunki u an'anaviy va avtonom bo'lib, ayrim yirik madaniy jarayonlar va musiqiy, badiiy ifodalar orqali o'ziga xos o'zgarishlarni boshdan kechirmaydi. Folklor o'zining ifodali shakllari orqali xalqni birlashtiradi, uni bir-biriga yaqinlashtiradi va jamiyatning ruhini aks ettiradi. U o'zining sarlavhalari, dostonlari, qadriyatlar bilan vaqt o'tgan sari zamon va makonni tasvirlab beradi. Shu bilan birga, folklor o'ziga xos tarzda evolyutsiya qilishi mumkin, ammo u o'zining asosiy estetik va madaniy strukturasi saqlab qoladi. Misol tariqasida to'ylarda aytiladigan "kelin salom" ni keltirib o'taylik. Biz kelin salomni hech qaysi manbada o'qimaganmiz, ammo undagi so'zlar bizga yod bo'lib

qolgan, ya'ni momolarning shirali, jo'shqin ovozlari orqali quloqlarimizdan qalbimizgacha kirib borgan.

Ul ko'rdim deb kerilgan, to'y berib xo'p sevingan
Salom, salom yor-yor, kelin salom yor-yor,
Qabul aylang qaynotasi sizga salom yor-yor!

She'riy parchadagi "ul" so'zi "o'g'il" so'zining qisqartirilgan shakli bo'lib, Samarqand viloyatining Toyloq tumani va Urgut tumanlarining Tojikiston Respublikasi bilan chegara hududlarida ko'proq foydalaniladi. Guvohi bo'lganimizdek, bu janrning lug'at boyligi juda sodda hamda tushunarlidir. Taklif o'rnida esa shunday deyishimiz mumkin, zamonaviy texnologiyalar davrida milliy madaniyatimizni saqlab qolish va kelajak avlodlarga yetkazish uchun o'zbek folklorini raqamlashtirish dolzarb vazifa hisoblanadi. Xalq og'zaki ijodi namunalarini raqamli formatga o'tkazish, ularni onlayn platformalar orqali keng ommaga taqdim etish, madaniy merosni nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosda targ'ib qilish imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, raqamlashtirilgan folklor arxivlari tadqiqotchilar, ijodkorlar va san'at ixlosmandlari uchun qulay ma'lumot manbaiga aylanishi mumkin. Folklorshunoslik bo'yicha ko'plab tadqiqotlar nafaqat milliy, balki xalqaro miqyosdagi ilmiy hamkorlikni talab qiladi. Turli xalqlar og'zaki ijodi o'rtasida mavjud umumiylik va farqliliklarni o'rganish, madaniyatlararo muloqotni kuchaytirganligi sababli xalqaro ilmiy konferensiyalar, qo'shma tadqiqot loyihalari va almashuv dasturlari orqali o'zbek folklorining o'ziga xosligi va universalini dunyoga namoyish qilish imkoniyatlari yaratilishi zarur. Bu nafaqat o'zbek xalq og'zaki ijodining yangi qirralarini ochishga, balki jahon folklorshunosligi rivojiga ham munosib hissa qo'shadi.

ADABIYOTLAR

1. Shamsiyev.Sh.I, Ahrorov.A.A. 2023. O'zbek folklorshunosligi, tarixi va uning adabiyotda tutgan o'rni. Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar jurnali
2. Qambarov.Sh. 2024. O'zbek xalq dostonlarining tasnifi. "Новости образования: исследование в XXI веке"
3. <https://ertak.uz/songs>
4. Madayev. O. O'zbek xalq og'zaki poetik ijodi. Toshkent: "Mumtoz so'z", 2011. -B.15.
5. Suvonqulova H. O'zbek xalq maqollari.Toshkent: "Adabiyot uchqunlari",2014.
6. "Alpomish" o'zbek xalq dostoni. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi,o'zbek tili,adabiyoti va folklori instituti. Toshkent, 2018.
7. Isroilova.X. O'zbek folklorshunosligining rivojlanishida folklorshunos olimlarning qo'shgan hissalar. Oriental art and culture, scientific methodological journal, 2023.
8. Mirzayev.T, Turdimov.Sh, Jo'rayev.M, Eshonqulov.J, Tilavov.A. O'zbek folklori. Toshkent: "Malik print Co", 2021.
9. <https://uz.lyricsus.com/yalla-guruhi/boychechak/>
10. [https://uz.wikipedia.org/wiki/Boychechak_\(qo%CA%BBshiq\)](https://uz.wikipedia.org/wiki/Boychechak_(qo%CA%BBshiq))

UDK: 808.51/940(575.1)

Mansur YUNUSOV,
Davlat boshqaruvi akademiyasi kafedra mudiri, f.f.d. PhD, dotsent
E-mail: mansur-yunus@mail.ru

O'zDJTU professori, f.f.d X. Do'stmuhammad taqrizi asosida

DAVLAT ORGANLARIDA MEDIASAVODXONLIKNING RIVOJLANISH TARIXI

Annotatsiya

Mazkur maqolada davlat organlarida mediasavodxonlikni rivojlanish tarixi va bugungi kundagi ahamiyati xususida ilmiy va amaliy tajribalarla asosida materiallar o'rganilgan va davlat xizmatchilari uchun taklif hamda tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: davlat, azborot, media, fuqarolik xizmati, davlat organi, siyosat, mediasavodxonlik, jamiyat, yangilik.

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ В ГОСУДАРСТВЕННЫХ ОРГАНАХ

Аннотация

В данной статье рассматривается история развития медиаграмотности в государственном органе и ее значение сегодня, изучаются материалы на основе научного и практического опыта, разрабатываются предложения и рекомендации для государственных служащих.

Ключевые слова: государство, агитация, СМИ, госслужба, государственный орган, политика, медиаграмотность, общество, новости.

HISTORY OF THE DEVELOPMENT OF MEDIA LITERACY IN GOVERNMENT AGENCIES

Annotation

This article examines the history of the development of media literacy in government agencies and its significance today, studies materials based on scientific and practical experience, and develops proposals and recommendations for civil servants.

Key words: state, campaigning, media, civil service, government agency, politics, media literacy, society, news.

Kirish. Davlat organlarida mediasavodxonlikni rivojlantirishning ahamiyati jamiyat va ommaviy axborot vositalari bilan samarali hamkorlik qilish, ishonchli munosabatlar o'rnatish va davlat organlari faoliyatining shaffofligini oshirish imkoniyatlaridan iborat. Boshqaruv xodimlarining mediasavodxonligini rivojlantirish ham ma'lumotlarga adekvat munosabatda bo'lish va muloqot ko'nikmalarini yaxshilashga yordam beradi.

Mediasavodxonlik jamiyat va ommaviy axborot vositalari bilan samarali muloqot qilish imkonini beradi. Mediasavodxonlik davlat idoralariga o'z g'oyalari va pozitsiyalarini ifoda etish, shuningdek, ommaviy kommunikatsiyalar jamoatchilik fikri va siyosiy jarayonlarga qanday ta'sir ko'rsatishini tushunishga yordam beradi.

Davlat boshqaruvi kontekstida mediasavodxonlik konsepsiyasining rivojlanish tarixi davlat tuzilmalarining jamiyat va axborot muhiti bilan samarali hamkorligi uchun o'zgaruvchan sharoit va texnologiyalarga moslashish muhimligini ko'rsatadi.

Mazkur masala va muammolarni hal etish davlat idoralari xodimlarining mediasavodxonligini doimiy ravishda rivojlantirish, yangi kompetensiyalarni o'rganish va zamonaviy dunyoda samarali ishlash uchun o'zgaruvchan axborot makoniga moslashishni taqozo etadi.

Kommunikativ strategiyalar davlat idoralarida mediasavodxonlikni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi. Ular jamiyat va ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro aloqa qilishda qo'llaniladigan yondashuv va usullarni belgilaydi. Kommunikativ strategiyalarining mediasavodxonlikni rivojlantirishga ta'sirini turli jihatlardan ko'rib chiqish mumkin:

Mediasavodxonlikni rivojlantirish davlat organlarining faol va ochiq muloqot zarurligini anglashi bilan uzviy bog'liq. Jamoatchilik va ommaviy axborot vositalari bilan o'zaro

hamkorlik qilish muhimligini tan oladigan muloqot strategiyalari davlat boshqaruvi xodimlarining mediasavodxonligini oshirishga yordam beradi.

Mediasavodxonlikni rivojlantirish nafaqat axborotni bir tomonlama uzatishni, balki jamoatchilik bilan faol muloqot qilishni ham talab qiladi. Ikki tomonlama muloqot modeliga asoslangan muloqot strategiyalari samarali muloqot qilish, jamiyatning fikr va ehtiyojlarini tushunish, fikr-mulohazalarga munosib javob berish qobiliyatini rivojlantiradi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. Kommunikatsiya strategiyalari har bir auditoriyaning ehtiyojlari va xususiyatlariga moslashtirilgan bo'lishi, madaniy, ijtimoiy va siyosiy kontekstlarni hisobga olishi kerak. Media savodxonlikni rivojlantirish turli auditoriyalarga moslashish va ular bilan samarali muloqot qilish kompetensiyasini o'z ichiga oladi.

Davlat organlarida kommunikatsiya strategiyalarining evolyusiyasi mediasavodxonlikni rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Tarixiy jihatdan kommunikatsiya strategiyalarining evolyusiyasi bir tomonlama axborot modelidan ikki tomonlama kommunikatsiya modeligacha o'zgarib, davlat organlarida aloqaning ahamiyati haqidagi o'zgaruvchan g'oyalarni aks ettirgan.

Ilgari davlat organlari asosan bir tomonlama axborot modeliga amal qilgan, bunda asosiy e'tibor axborotni davlatdan jamiyatga qaytma aloqa imkoniyatisiz uzatishga qaratilgan edi. Ushbu kommunikatsiya modelida davlat idoralari ko'pincha yagona axborot manbalari rolini o'ynagan, jamiyat esa, uni qabul qilishda passiv rol o'ynagan.

Biroq ommaviy axborot vositalari va internetning rivojlanishi bilan bir tomonlama aloqa modeli samarasizligi va jamiyat ehtiyojlariga javob bermasligi ma'lum bo'ldi. Kommunikatsiyaning ahamiyati haqidagi g'oyalarning

o'zgarishi ikki tomonlama aloqa modeliga o'tish zaruratini keltirib chiqardi.

Ikki tomonlama aloqa modelida davlat organlari nafaqat axborotni uzatadi, balki aholining fikr-mulohazalari, ehtiyojlarini faol tinglaydi. Davlat organlari jamiyat bilan muloqotga yanada ochiq bo'lib, turli aloqa vositalaridan foydalangan holda u bilan faol hamkorlik qila oladi.

Kommunikatsiya strategiyalari evolyusiyasining muhim elementi zamonaviy texnologiyalar va media platformalardan foydalanish bo'ldi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning rivojlanishi natijasida davlat organlari jamiyat bilan faol hamkorlik qilish uchun yangi imkoniyatlarga ega bo'ldi. Ular axborotni tarqatish, jamoatchilik muhokamasini yaratish va fikr-mulohazalarni yig'ish uchun ommaviy axborot vositalari hamda kommunikatsiya vositalaridan foydalanadilar. Shuningdek, qarorlar qabul qilish va davlat organlari bilan hamkorlikka fuqarolarni ko'proq jalb qilish imkoniyati yaratildi.

Tadqiqot metodologiyasi. Bugungi kunda davlat organlari kommunikatsiyaning ahamiyatini tobora ko'proq anglab yetmoqda va zamonaviy talablarga javob beradigan kommunikatsiya strategiyalarini faol ishlab chiqmoqda. Ular turli xil muloqot formatlaridan foydalanishga, turli auditoriyalar bilan o'zaro aloqada bo'lishga, o'z faoliyatida yanada ochiq va shaffofroq bo'lishga intiladi.

Shunday qilib, davlat organlarida kommunikatsiya strategiyalarining evolyusiyasi mediasavodxonlikni rivojlantirishning muhim omili hisoblanadi. Bir tomonlama axborot modelidan ikki tomonlama aloqa modeliga o'tish, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish, turli auditoriya va kontekstlarni hisobga olish davlat organlarining jamiyat bilan o'zaro hamkorligini yanada samaraliroq olib borishga, mediasavodxonlikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda.

Ikki tomonlama muloqot modeliga o'tish davlat organlari xodimlari o'rtasida mediasavodxonlik borasida ko'nikma va malakalarni rivojlantirishni taqozo etadi. Bunga fikr-mulohazalarni samarali tinglash, tahlil qilish, jamoatchilik fikri, takliflariga to'g'ri munosabatda bo'lish, jamiyat bilan o'zaro munosabatlarni olib borish uchun tegishli kommunikatsiya vositalari va strategiyalarni tanlash qobiliyati kiradi.

Davlat organlarida mediasavodxonlikni oshirishda ilmiy-tadqiqot va media kommunikatsiyalar sohasidagi ilg'or tajribalarni qo'llash muhim o'rin tutadi. Bu kommunikatsiya jarayonlarini o'rganish hamda samarali muloqot strategiyalarini ishlab chiqish uchun ilmiy usullar va yondashuvlardan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Bundan tashqari, tadqiqot va ommaviy axborot vositalari bilan aloqa qilishning ilg'or amaliyotlari aniq va ishonchli ma'lumot manbalaridan foydalanish, manbalardan iqtibos keltirish va ularni diqqat bilan to'g'ri keltirish, axborotdan axloqiy va mas'uliyat bilan foydalanishni o'z ichiga oladi.

Ilmiy tadqiqotlar va media kommunikatsiyalar sohasidagi ilg'or tajribalarni qo'llash davlat organlarida muloqot samaradorligini oshirish va mediasavodxonlikni rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Bu davlat organlariga jamiyat ehtiyojlari va umidlarini yaxshiroq bilish, shuningdek, jamiyat va ommaviy axborot vositalari bilan yaxshiroq va aniq aloqalarni yaratish imkonini beradi.

Ommaviy kommunikatsiyalar jamoatchilik fikrini shakllantirishga katta ta'sir ko'rsatadi. Televideniye, radio, gazeta, jurnal, internet va ijtimoiy tarmoqlar kabilar axborot va mafkuralarni uzatishning muhim kanallari hisoblanadi.

Ommaviy kommunikatsiyalar jamoatchilik tushunchalari, e'tiqodlari, qadriyatlar va xatti-harakatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Ommaviy axborot vositalari tomonidan taqdim etilgan yangiliklar, xabarlar, reportajlar, sharhlar va boshqa materiallar odamlarning

dunyoni, ijtimoiy hodisalarni va siyosiy voqealarni qanday tafakkur qilishini belgilab bera oladigan qudratga ega.

Ma'lumki, ommaviy axborot vositalari aholini mansabdor shaxslar faoliyati to'g'risida xabardor qilibgina qolmay, ko'pincha faoliyatiga sub'yektiv bahoni ham shakllantiradi. Ko'pincha gazetalar, bloglar va jurnallar faoliyati qisman mansabdor shaxslarning xatti-harakatlari, ularning turmush tarzi, layoqatsizligi, shuningdek, ularning vakolatlarini suiiste'mol qilish va korrupsiyaga oid shov-shuvli ma'lumotlarni yoritishga asoslanadi.

Tahlil natijalari. Bunday vaziyatda fuqarolar ko'pincha mansabdor shaxslar haqidagi ushbu ma'lumotlarga ko'proq ishonishadi. Tadqiqotlarga ko'ra, fuqarolar, ommaviy axborot vositalari davlat xizmatchilari faoliyatining ijobiy tomonlaridan ko'ra, amalda ko'proq darajada mansabdor shaxslarning salbiy imidjini yaratishini tasdiqlaydilar{2}.

Ommaviy axborot vositalari jamoatchilik fikriga turli jihatlarida ta'sir ko'rsatishi mumkin:

kun tartibini belgilash – ommaviy axborot vositalari odamlar nima haqida gaplashishi va o'ylashini belgilaydi. Ular ko'proq jamoatchilik e'tiborini tortadigan mavzular va voqealarni tanlaydilar. Bunda ular muayyan masalalar yoki hodisalarning ustuvor yo'nalishlari va ahamiyatini shakllantiradilar, jamoatchilik muhokamasi nima haqida bo'lishini belgilaydilar;

ma'lumotni filtrlash va tahrirlash – ommaviy axborot vositalari ommaviy sohaga kiradigan ma'lumotlarni filtrlaydi va tahrirlaydi. Ular qanday ma'lumotlarni taqdim etishni, qanday faktlar va fikrlarni kiritish yoki chiqarib tashlashni tanlashadi;

tasavvur va stereotiplarning shakllanishi – ommaviy axborot vositalari o'zlarining tasvirlari, hikoyalari va tasavvurlari orqali tasavvur va stereotiplar shakllantiradi. Ular shaxslar, guruhlar, mamlakatlar yoki hodisalarning ijobiy yoki salbiy tasvirlarini yaratishi mumkin;

ishontirish va manipulyasiya – ommaviy axborot vositalari odamlarning munosabati va xatti-harakatlariga ta'sir qilish uchun turli ishontirish va manipulyasiya strategiyalaridan foydalanishi mumkin. Ular odamlarni ma'lum bir fikrni qabul qilishga yoki muayyan xatti-harakatlar modelida harakat qilishga ishontirish uchun emosional jozibadorlik, zarurat tuyg'usini yaratish yoki muayyan tasvirlar va hikoyalarni yaratish kabi turli xil kommunikatsiya usullaridan foydalanishi mumkin.

Ammo shuni ta'kidlash joizki, ommaviy kommunikatsiyalar yagona axborot va ta'sir manbai emas. Odamlar shaxsiy muloqot, ta'lim, tajriba va boshqa axborot resurslari kabi boshqa kanallar orqali ham ma'lumot oladi va o'z fikrlarini shakllantiradi. Biroq, ommaviy kommunikatsiyalar jamoatchilik fikri va ongini shakllantirishga ma'lum darajada hissa qo'shadi.

Shu bois, ommaviy axborot vositalari orqali uzatilayotgan axborotlardan xabardor bo'lish, ular orqali olingan ma'lumotlarni tanqidiy baholash zarur. Mediasavodxonlikni rivojlantirish fuqarolarga axborotni tahlil qilish va tanqidiy baholash, manipulyasiya usullarini anglash, turli nuqtai nazarlarni tushunish, ongli qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

Boshqaruv xodimlari strategik qarorlar qabul qilishda, jamiyat bilan o'zaro aloqada va davlat organi imidjini shakllantirishda asosiy rol o'ynaydi. Shu munosabat bilan boshqaruv xodimlarining mediasavodxonligini rivojlantirishning bir qancha jihatlari va muhim sabablari bor, xususan:

kommunikatsiya va jamiyat bilan o'zaro munosabatlarni boshqarish; shaffoflik va ishonchni yaratish; inqiroz va favqulodda vaziyatlarni boshqarish; tanqidiy fikrlash va axborot tahlili; media muhitidagi o'zgarishlarni kuzatish va ularga moslashish.

Ommaviy axborot vositalari ko'pchilik uchun asosiy ma'lumot manbai bo'lib xizmat qildi va bu ularning avariya haqidagi tasavvuriga ta'sir qildi. Voqea ko'lami ma'lum bo'lgach, vahima va rasmiy bayonotlarga ishonchsizlik paydo bo'ldi. Biroq inqiroz rivojlanib, ommaviy axborot vositalari uni faol yoritgach, jamoatchilik fikri o'zgara boshladi. Tez orada avariya global oqibatlariga olib kelishi va keng xalqaro javob choralarini talab qilishi ma'lum bo'ldi.

Bu misol ommaviy axborot vositalarining inqiroz davrida jamoatchilik fikrini shakllantirishda qanday asosiy rol o'ynashini va ular odamlarning xatti-harakatlariga, ularning voqealarga bahosi va hokimiyat haqidagi tasavvuriga qanday ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ifodalaydi.

Radioeshittirishlar yordamida ular sovet armiyasining g'alabalari haqida so'zlab berishdi, frontdan xabar berishdi, ko'rsatmalar va buyruqlar berishdi, turli vatanparvarlik ko'rsatuvlarini amalga oshirishdi, hatto keyinchalik xalq qahramonliklari madhiyasiga aylangan qo'shiqlarni ham efirga uzatdilar.

Bu misollar mojaro va inqirozlarda axborot urushi va targ'ibotining qanchalik muhimligini ko'rsatadi. Ular ommaviy axborot vositalarining jamoatchilik fikrini qanday shakllantirishini, odamlar ongiga ta'sir o'tkazishini va xalqaro hamjamiyatni qarorlar qabul qilishga va ma'lum bir mojaroda taraf bo'lishga majburlash qobiliyatini namoyish etadi.

Ikkala misolda ham ko'rish mumkinki, ommaviy axborot vositalari ko'pincha ob'yektiv voqelikni aks ettirmaydi, balki muayyan siyosiy va mafkuraviy maqsadlarga erishish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu vaziyatni tushinishda bo'shliqqa va mojaroning yanada kengayishiga olib kelishi mumkin.

Jamoatchilik fikrini shakllantirishda ommaviy axborot vositalarining roliga oid keltirilgan misollar va tahlillar davlat organlari va aholi o'rtasida mediasavodxonlikni rivojlantirish

muhimligini ifodalaydi. Demak, mediasavodxonlikni rivojlantirish va axborotni manipulyasiya qilish mexanizmlarini tushunish nafaqat davlat amaldorlari, balki jamoatchilik uchun ham muhim ahamiyatga ega. Fuqarolar axborotni tahlil qilish va baholash, soxta yangiliklarni ishonchli axborot va tashviqot usullaridan ajrata olishi muhim. Bu fuqarolarning xabardorligini oshirishga xizmat qiladi, ularga ongli qarorlar qabul qilish, jamoat va siyosiy hayotda faol ishtirok etish imkonini beradi. Umuman olganda, jamiyatda mediasavodxonlikning rivojlanishi ommaviy axborot vositalaridan siyosiy va ijtimoiy maqsadlarga erishishda yanada samarali foydalanishga xizmat qiladi. Mediasavodxonlik – ommaviy axborot vositalari orqali olingan ma'lumotlarni tahlil qilish, tanqidiy baholash va sharhlash imkonini beradigan ko'nikmalar to'plami.

Xulosa. Davlat boshqaruvida mediasavodxonlik siyosiy va ijtimoiy maqsadlarga erishish uchun ommaviy axborot vositalaridan samarali foydalanishga qaratilgan. Davlat boshqaruvi xodimlari axborotni manipulyasiya qilish mexanizmlarini mukammal bilishi va tashviqot usullarini aniqlay olishi muhim. Bu ularga ob'yektiv ma'lumotlarga asoslangan qarorlar qabul qilishda yordam beradi va ishonchsiz yoki buzilgan ma'lumotlar tufayli yuzaga kelishi mumkin bo'lgan nizolarning oldini oladi.

Shu bilan birga, aholi o'rtasida ham mediasavodxonlikni rivojlantirish muhim ahamiyatga ega. Jamoatchilik axborot materiallarini tahlil qilish va baholash, sifatli jurnalistikani soxta yangiliklar va tashviqot usullaridan ajrata olishi kerak. Bu fuqarolarning xabardorligini oshiradi, ularga ongli qarorlar qabul qilish, jamoat-siyosiy hayotda faol ishtirok etish imkonini beradi.

Davlat organlarida mediasavodxonlikni rivojlantirish siyosiy va ijtimoiy maqsadlarga erishishda ommaviy axborot vositalaridan samarali foydalanishda muhim omil bo'ladi.

ADABIYOTLAR

1. Haider, J., & Sundin, O. (2022). *Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information*. *Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information* (pp. 1–174). Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9781003163237>
2. Е. В. Сорокина, Д. О. Селентьева, В. А. Сурина, & Е. А. Черкасова (2019). Роль СМИ в формировании положительного имиджа государственного служащего. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, (4-1), 142-145. doi: 10.24411/2500-1000-2019-10726
3. Mihailidis, P. (2018). *Media Literacy's Civic Problem 1*. In *Civic Media Literacies* (pp. 23–51). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781315526058-2>
4. Н. В. Демчук (2016). Медиаобразование будущих государственных и муниципальных служащих. *Журналистский ежегодник*, (5), 29-32.
5. Bykov, I., & Medvedeva, M. (2021). Importance of Media Literacy for Political Communication in Russia. *Journal of Political Research*, 5(4), 7–22. <https://doi.org/10.12737/2587-6295-2021-5-4-7-22>
6. Е. В. Сорокина, Д. О. Селентьева, В. А. Сурина, & Е. А. Черкасова (2019). Роль СМИ в формировании положительного имиджа государственного служащего. *Международный журнал гуманитарных и естественных наук*, (4-1), 142-145. doi: 10.24411/2500-1000-2019-10726
7. Haider, J., & Sundin, O. (2022). *Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information*. *Paradoxes of Media and Information Literacy: The Crisis of Information* (pp. 1–174). Taylor and Francis. <https://doi.org/10.4324/9781003163237>

UDK:801.8

Yulduz YAQUBOVA,

Oriental University, Faculty of Mastership, Linguistics (English), Group 201.

E-mail: info@orientaluniversity.uz

Scientific advisor: Muratkhodjaeva Feruzakhon Xotamovna Doctor of Philosophy in Linguistics, Associate professor, Western Languages department

E-mail: fmuratkhodjaeva@gmail.com

Reviewer: Madina Boboyeva Khaydarovna, Doctor of Philosophy in Philology, Associate Professor, Oriental University.

THE CONCEPT OF STEPMOTHERHOOD AND ITS INFLUENCE ON NEGATIVE CHARACTER

Annotation

This article explores the concept of "stepmotherhood" - the recurring portrayal of stepmothers as antagonists in folklore and fairy tales - and its role in shaping negative character archetypes. By analyzing the Western tale of Cinderella alongside the Central Asian folktale Zumrad and Qimmat, highlight the shared and divergent ways in which stepmother characters are depicted, serving as symbols of familial conflict, moral decay, and social values. Both stories reinforce the idea that non-biological family members can be a source of threat and competition, impacting cultural perceptions of family structure, loyalty, and morality. This comparative study offers insights into how these tales reflect and shape attitudes toward family dynamics and step-relations across cultures.

Key words: stepmotherhood, concept, psychological, culture, stereotypes, character, archetypes.

КОНЦЕПЦИЯ МАЧЕХИНСТВА И ЕЁ ВЛИЯНИЕ НА НЕГАТИВНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ

Аннотация

В данной статье рассматривается концепция «мачехи» - повторяющегося изображения мачех как антагонистов в фольклоре и сказках – и ее роль в создании отрицательных архетипов персонажей. Анализируя западную сказку «Золушка» совместно со среднеазиатской народной сказкой «Зумрад ва Киммат», мы подчеркиваем общие и разные способы изображения образа мачехи, которая является символом семейных конфликтов, нравственного упадка и социальных ценностей. Обе истории укрепляют идею о том, что небологические члены семьи могут быть источником угроз и конкуренции, влияя на культурные представления о семейной структуре, лояльности и морали. Это сравнительное исследование дает представление о том, как эти сказки отражают и формируют отношение к семейной динамике и отношениям в разных культурах.

Ключевые слова: Мачеха, концепция, психология, культура, стереотипы, характер, архетипы.

O'GAY ONALIK TUSHUNCHASI VA UNING SALBIY XARAKTERGA BEVOSITA TA'SIRI

Annatatsiya

Ushbu maqolada "o'gay onalik" tushunchasi – o'gay onalarning folklor va ertaklarda takroran antagonist sifatida tasvirlanishi va uning salbiy xarakter arxetiplarini shakllantirishdagi roli o'rganiladi. G'arbiy "Zolushka" ertagini Markaziy Osiyo xalq ertagi "Zumrad va Qimmat" bilan bir qatorda tahlil qilib, oilaviy ziddiyat, axloqiy tanazzul va ijtimoiy qadriyatlar timsoli bo'lgan o'gay ona obrazlarining umumiy va turlicha tasvirlangan usullarini ta'kidlaymiz. Ikkala hikoya ham biologik bo'lmagan oila a'zolari tahdid va raqobat manbai bo'lishi mumkin, bu oila tuzilishi, sadoqat va axloq haqidagi madaniy tasavvurlarga ta'sir qilishi mumkinligi haqidagi fikrni mustahkamlaydi. Ushbu qiyosiy tadqiqot ushbu ertaklar oila dinamikasiga va madaniyatlar o'rtasidagi munosabatlarga bo'lgan munosabatni qanday aks ettirishi va shakllantirishi haqida tushuncha beradi.

Kalit so'zlar: o'gay onalik, tushuncha, ruhshunoslik, madaniyat, bir tahlitdalik, qahramon, arxetiplar.

Introduction. Throughout world literature and folklore, the stepmother figure frequently occupies a negative role, embodying cruelty, jealousy, and malice. Unfortunately, archetype has become so entrenched in storytelling that it serves as a universal symbol of familial threat, reinforcing anxieties and stereotypes about non-biological family members. The concept of "stepmotherhood" encapsulates this recurring image and the underlying themes associated with it. Through comparative analysis of Cinderella and Zumrad va Qimmat, this paper examines how stepmotherhood reflects societal values, reinforces familial norms, and shapes children's perceptions of family roles and morality. The concept of stepmothers is a recurring theme in folklore and fairy tales across various cultures, often embodying negative traits and serving as antagonists to the protagonists. This motif is particularly prominent in both English and Uzbek tales, where stepmothers are frequently depicted as cruel and

malevolent figures. The portrayal of stepmothers not only reflects societal attitudes towards women in positions of authority but also serves to highlight themes of jealousy, rivalry, and the struggle for power within family dynamics.

The popularity of these tales, passed down through generations, suggests that the stepmother archetype serves as more than just a plot device; it is a vehicle for expressing complex cultural attitudes toward family structures, loyalty, and purity of lineage. Based on the ancient views of Central Asia, the concept of "stepmotherhood" was enriched with positive stereotypes. By examining these tales, we can better understand the societal implications of stepmotherhood and the psychological effects it may have on children and adults alike.

The Concept of Stepmotherhood and Its Influence on Negative Character.

The theme of stepmothers in folklore and fairy tales is rich and multifaceted, offering insight into cultural attitudes towards family dynamics, gender roles, and moral lessons. Let's delve deeper into this topic by exploring historical context, specific tales, psychological interpretations, and cultural significance.

The archetype of the wicked stepmother can be traced back to ancient civilizations. In many patriarchal societies, women were often valued based on their ability to bear children and maintain family lineage. Stepmothers, particularly in a context where they were not the biological mothers, could be seen as threats to the inheritance and status of biological children. This perception likely contributed to the negative portrayal of stepmothers in stories, as they were often depicted as usurpers or rivals.

The concept of "stepmotherhood," where stepmothers are depicted as inherently evil or antagonistic figures, is a recurring theme across various historical and cultural narratives. A few sources delve into its origins and manifestations across different societies. For instance, in the Brothers Grimm's tales, such as Cinderella and Snow White, stepmothers are often portrayed as jealous or power-hungry figures who mistreat their stepchildren, positioning themselves as villains who challenge the innocence of young female protagonists. "The second wedding was hardly over before the stepmother showed her true colors. Her new daughter was so lovable that she made her own children seem even more unpleasant by contrast; so she found the girl insufferable. She gave her all the rough work about the house to do, washing the pots and pans, cleaning out Madame's bedroom and those of her stepsisters, too" [1]. Scholars suggest that these portrayals reflect societal fears surrounding family disruptions and the redefinition of maternal roles. The evil stepmother trope is heavily associated with both envy and ambition, traits deemed unfeminine and dangerous in traditional societies, thus reinforcing a moral lesson against such behavior. When we do a comparative analysis of the concept of stepmotherhood in English and Uzbek fairy tales, we find more similar stereotypes in them. But looking at history we can see the opposite. Despite the fact that in recent years, the concept of stepmotherhood in English and Uzbek fairy tales is almost the same - with negative characters such as the evil woman, the lady of darkness, and the stepmother, in the middle ages Uzbek children's literature was enriched with narratives. The notion "Stepmother" is regarded as one of the positive and kind characters.

In medieval Europe, for example, the institution of marriage was often transactional, with women marrying for economic stability rather than love. This created tensions within families, especially when stepmothers entered the picture. The fear of losing affection and resources to a new wife could lead to jealousy and competition among women, themes that are prevalent in many fairy tales.

Another honorable guide of the people in medieval of Central Asia, which has educational value for young and old, is hadith. The national traditions of the original Uzbeks are shown in the hadiths. 'A'ishah said "Sa'd bin Abi Waqqas and 'Abd bin Zamah disputed amongst themselves about the (relationship of the) son of the slave girl of Zam'ah and brought the case to the Apostle of Allaah (ﷺ). Sa'd said "My brother 'Utbah enjoined me that when I came to Makkah I should see the son of the slave girl of Zam'ah and take his possession for that is his son". 'Abd bin Zam'ah said "He is my brother, the son of my father's slave girl having been born on my father's bed". The Apostle of Allaah (ﷺ) saw his clear resemblance to 'Utbah. So he said "The child is attributed to the one on whose bed it is born and the fornicator is deprived of any right (lit. the fornicator will have the stone). Veil yourself from him, Saudah. Musaddad added in his version

"he is your brother 'Abd" [2]. From this hadith, it can be said without a doubt that stepfather or stepmother is a meritorious status. In fact, raising an orphan and taking care of him is highly glorified among us (Central Asian people). And of course, people who patted orphans on the head were considered to be the most patient and compassionate people. From time immemorial, parents and grandparents have brought up their children with hadith narrations. A child brought up with the concepts of the supporters of creation from childhood will have roots in the concepts of national pride and cultural immunity.

Zumrad va Qimmat and the Central Asian Perspective on stepmotherhood The tale of Zumrad va Qimmat provides a similar portrayal of the stepmother figure in a Central Asian context. In this story, Zumrad, the kind and beautiful daughter, suffers abuse at the hands of her stepmother, who favors her own daughter, Qimmat. The stepmother's actions are driven by jealousy and a desire to elevate her biological child, mirroring the stepmother's favoritism in Cinderella. This tale, however, introduces specific cultural values regarding family honor, loyalty, and the dangers of selfishness. The stepmother's negative traits in Zumrad va Qimmat are intensified by the cultural emphasis on family loyalty, a value particularly strong in Central Asian societies. Her favoritism toward Qimmat and her mistreatment of Zumrad lead to morally disastrous outcomes, suggesting that family members who prioritize self-interest over loyalty bring harm not only to themselves but also to those around them. Zumrad va Qimmat thus reinforces the Central Asian belief in the importance of collective family well-being over individual desires, portraying stepmotherhood as a threat to social harmony.

Key Themes in Zumrad va Qimmat's Stepmother Characterization: favoritism and Disloyalty: The stepmother's favoritism toward Qimmat emphasizes the cultural dangers of disloyalty within the family. Her actions lead to moral decay, showing that disregarding family bonds for selfish purposes is socially reprehensible. Symbolism of Moral Corruption: The stepmother in Zumrad va Qimmat symbolizes not only personal malice but also a broader moral corruption that threatens the stability of the family unit. Family and Social Order: In Central Asian narratives, maintaining social order and family honor is paramount. The stepmother's disruption of these values serves as a cautionary tale about the consequences of selfishness and betrayal within the family. Comparative Analysis of stepmotherhood in Cinderella and Zumrad va Qimmat. Both Cinderella and Zumrad va Qimmat depict the stepmother as a symbol of moral decay and familial threat, yet each tale reflects its cultural context in distinctive ways. In Cinderella, the stepmother's cruelty stems primarily from personal jealousy and favoritism, while in Zumrad va Qimmat, her malice carries implications of disloyalty and dishonor within the family unit.

Conclusion. The concept of stepmotherhood is a powerful literary and cultural motif that spans both Western and Central Asian folklore. In tales like Cinderella and Zumrad va Qimmat, the stepmother character functions as a cautionary figure, embodying negative traits that pose a threat to family unity and social harmony. These depictions have lasting effects on cultural perceptions of stepfamilies, with the "wicked stepmother" becoming a symbol of mistrust and negative stereotypes across both literature and social beliefs. Cultural studies reveal that while the trope is nearly universal, each society incorporates its own anxieties, norms, and moral teachings into these characters, making them versatile yet deeply rooted in shared human experiences. Through this analysis, it is evident that stepmotherhood reflects deep-seated cultural anxieties about family roles, loyalty, and the integrity of familial bonds.

These narratives not only serve as cautionary tales but also reflect evolving societal values regarding gender roles and familial dynamics. As contemporary adaptations continue to challenge traditional portrayals, they invite us to reconsider the complexities of women's experiences within family structures. Ultimately, the figure of the wicked stepmother remains a compelling lens through which we can examine enduring issues of power, identity, and morality—reminding us that stories have the power to shape our understanding of human relationships and the intricate web of emotions that bind us together.

Based on the psychoanalytical analysis, it can be said that while the European and Central Asian peoples interpret the image of the stepmother in almost the same way today, in the long history of the Central Asian nation, the image of the stepmother is a very compassionate and generous person. The conclusion is that when we see stepmothers in our daily life, we should not evaluate them in the scope of universal stereotypes, but we should support them in their meritorious work and motivate them to be more persistent.

REFERENCES

1. Martin Hallett, Barbara Karasek (2009) "Folk and Fairy Tales." Broadview, 2009: P. 12
2. Sarimsoqov. M. (1990) "O'zbek Xalq Poetik Ijodi". O'qtuvchi, 1990.
3. Mamasoli Jumaboyev (2006) "Bolalar adabiyoti va folklori." O'zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg'armasi nashriyoti, Toshkent 2006: B. 18 .
4. Hodi Zarif (1970) "O'zbek sovet folkloristikasi tarixidan O'zbek sovet folklori masalalari." Tadqiqotlar. 1-kitob. T.: «Fan», 1970: B. 219.
5. Musaqulov A. (1995) "O'zbek xalq lirikasining tarixiy asoslari va badiiyati." DDA. T .,1995: B. 15
6. Jo'rayev M. (1996) "O'zbek xalq nasri janrlarini tasnif qilish mezonlan." O'TA, 5-son. 1996: B. 28 – 34.
7. Safarov O. (1985) "O'zbek bolalar poetik folklori." Mumtoz, 1985: B. 224–237.
8. Madayev O. (2010) "O'zbek Xalq O'g'zaki Ijodi." Mumtoz, 2010
9. Qanayev O. (2020) "O'zbek xalq ertaklari". "IJOD-PRESS" nashriyoti, 2020